อนุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน ป.ม., ท.ช., ต.จ.ว.

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส

นที่ ๗ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๑๒

294.3076
อ234ป

ขอขอบพระคุณ

ทุกท่าน

ที่กรุณาให้เกียรติมาในงานนี้

หากมีสิ่งใดบกพร่อง ขอประทานอภัยด้วย.

#4587





อนุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน ป.ม.,ท.ช.,ต.จ.ว.

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๗ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๑๒

เลขหมู่ 294.3076
๑734 พ
เลขทะเบียน 017227

8429

พล.ร.ต. ประสิทธิ์ ใบเงิน ร.น.

ชาตะ ๑๘ เมษายน ๒๔๔๕

มรณะ ๒๘ มกราคม ๒๕๑๒



ประวัติ

พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน เกิดเมื่อวันที่ ๑๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๕ ตรงกับวันศุกร์ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๕ ปีขาล ที่บ้านตำบลบางลำภูล่าง กิ่งอำเภอคลองสาน จังหวัดธนบุรี เป็นบุตรนายลี้ นางพั๋ก ใบเงิน

การศึกษา

- จบชั้นมัธยมปีที่ ๘ โรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยา
- เข้าศึกษาในโรงเรียนนายเรือ แผนกพรรคนาวิน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ จบหลักสูตรเป็นนักเรียนทำการนายเรือ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑
- สำเร็จปริญญาตรีทางกฎหมาย แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง เป็นธรรมศาสตร์บัณฑิต เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑
- เข้าศึกษาในโรงเรียนนายทหารเรือ (โรงเรียนเสนาธิการทหารเรือในปัจจุบัน) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐–๒๔๘๑

ยศทหาร

- ว่าที่นายเรือตรี ๑๕ เมษายน ๒๔๗๒ – ๓๑ มีนาคม ๒๔๗๒
- นายเรือตรี ๑ เมษายน ๒๔๗๓ – ๒๑ เมษายน ๒๔๗๕
- นายเรือโท ๒๒ เมษายน ๒๔๗๕ – ๓๑ มีนาคม ๒๔๗๗
- นายเรือเอก ๑ เมษายน ๒๔๗๘ – ๑๘ มิถุนายน ๒๔๘๔
- นายนาวาตรี ๑๙ มิถุนายน ๒๔๘๔ – ๓๐ มิถุนายน ๒๔๘๕
- นาวาโท ๑ กรกฎาคม ๒๔๘๕ – ๓๑ มีนาคม ๒๔๘๘
- นาวาเอก ๑ เมษายน ๒๔๘๘ – ๓๑ ธันวาคม ๒๔๙๕
- พลเรือจัตวา ๑ มกราคม ๒๔๙๖ – ๓๑ ธันวาคม ๒๔๙๘
- พลเรือตรี ๑ มกราคม ๒๔๙๙ – ....

ตำแหน่งในราชการ (บางตำแหน่ง)

– นายทหารประจำ ร.ล. เสือคำรณสินธุ์	– พ.ศ. ๒๔๗๓
– นายทหารคนสนิทผู้บังคับการ กรมชุมพล ฯ	– พ.ศ. ๒๔๗๕
– นายทหารคนสนิท ผู้บัญชาการสถานีทหารเรือกรุงเทพ ฯ	– พ.ศ. ๒๔๗๕
– ผู้บังคับการ ร.ล. พระยม	– พ.ศ. ๒๔๗๕ – ๒๔๗๖
– ต้นเรือ ร.ล. สุริยะมณฑล	– พ.ศ. ๒๔๗๖
– ต้นเรือ ร.ล. สุครีพครองเมือง	– พ.ศ. ๒๔๗๖ – ๒๔๗๙
– ผู้บังคับการ ร.ล. หาญทะเล	– พ.ศ. ๒๔๗๘
– ผู้บังคับการ ร.ล. วิเทศกิจการ	– พ.ศ. ๒๔๗๘ – ๒๔๗๙
– ต้นเรือ ร.ล. ตราด	– พ.ศ. ๒๔๗๙ – ๒๔๘๐
– ผู้บังคับการ ร.ล. คลองใหญ่	– พ.ศ. ๒๔๘๒ – ๒๔๘๓
– ต้นเรือ ร.ล. รัตนโกสินทร์	– พ.ศ. ๒๔๘๔ – ๒๔๘๕
– นายทหารฝ่ายเสนาธิการ กองบังคับการกองทัพเรือ	– พ.ศ. ๒๔๘๗ – ๒๔๘๘
– รักษาราชการหัวหน้าแผนก ๑ กรมเสนาธิการทหารเรือ	– พ.ศ. ๒๔๘๙ – ๒๔๙๐
– หัวหน้าแผนก ๑ กรมเสนาธิการทหารเรือ	– พ.ศ. ๒๔๙๐ – ๒๔๙๔
– หัวหน้ากองบังคับการกองทัพเรือ	– พ.ศ. ๒๔๙๔ – ๒๔๙๕
– ผู้ช่วยเสนาธิการทหารเรือฝ่ายธุรการ	– พ.ศ. ๒๔๙๖ – ๒๔๙๗

- เจ้ากรมสารบรรณทหารเรือและรักษาราชการเลขานุการกองทัพเรืออีกตำแหน่งหนึ่ง — พ.ศ. ๒๔๙๘
- จเรทหารเรือ — พ.ศ. ๒๔๙๙
- ผู้ชำนาญการกองทัพเรือ — พ.ศ. ๒๕๐๐
- เจ้ากรมสื่อสารทหารเรือ — พ.ศ. ๒๕๐๐
- ประจำกองบัญชาการกองทัพเรือ — พ.ศ. ๒๕๐๑
- สำรองราชการกรมกำลังพลทหารเรือ — พ.ศ. ๒๕๐๒
- ออกจากราชการเนื่องจากครบเกษียณอายุ เมื่อ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

หน้าที่ราชการพิเศษ

- ไปรับเรือทุ่นระเบิดและเรือตอร์ปิโดที่ประเทศอิตาลี พ.ศ. ๒๔๗๙ – ๒๔๘๐
- ตุลาการสำรองศาลทหารกลาง พ.ศ. ๒๔๘๙
- โปรดเกล้า ฯ ให้เป็นราชองครักษ์เวร ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๕ ต่อเนื่องกันจนออกจากราชการ
- โปรดเกล้า ฯ ให้เป็นตุลาการศาลทหารสูงสุด และเป็นตุลาการพระธรรมนูญด้วย พ.ศ. ๒๕๐๒

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

- เหรียญบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ ๗ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๖๘
- เหรียญที่ระลึกงานฉลองพระมหานคร ๒๘ มีนาคม ๒๔๗๔
- เหรียญพิทักษ์รัฐธรรมนูญ ๒๒ มีนาคม ๒๔๗๖

– จัตุรถาภรณ์มงกุฎไทย	๒๖ ตุลาคม	๒๔๘๒
– จัตุรถาภรณ์ช้างเผือก	๒๐ กันยายน	๒๔๘๓
– เหรียญชัยสมรภูมิ (กรณีพิพาท อินโดจีน ฯ)	๓๑ กรกฎาคม	๒๔๘๔
– ตริตาภรณ์มงกุฎไทย	๑๙ กันยายน	๒๔๘๔
– เหรียญจักรมาลา	๑๙ กันยายน	๒๔๘๕
– เหรียญช่วยราชการเขตภายในคราว สงครามมหาเอเซียบูรพา	๑๔ กรกฎาคม	๒๔๘๖
– ตริตาภรณ์ช้างเผือก	๔ ธันวาคม	๒๔๙๑
– เหรียญบรมราชาภิเษกเงิน รัชกาลที่ ๙	๕ พฤษภาคม	๒๔๙๓
– ทวีติยาภรณ์มงกุฎไทย	๕ ธันวาคม	๒๔๙๖
– เหรียญรัตนาภรณ์ ชั้น ๓ รัชกาลที่ ๙	๒๗ มกราคม	๒๔๙๗
– ทวีติยาภรณ์ช้างเผือก	๕ ธันวาคม	๒๔๙๙
– ประถมาภรณ์มงกุฎไทย	๕ ธันวาคม	๒๕๐๓
– เหรียญชัยสมรภูมิ (คราวสงคราม มหาเอเซีย ฯ)	๓ กันยายน	๒๕๐๕
– ตติยจุลจอมเกล้าวิเศษ		

ครอบครัว

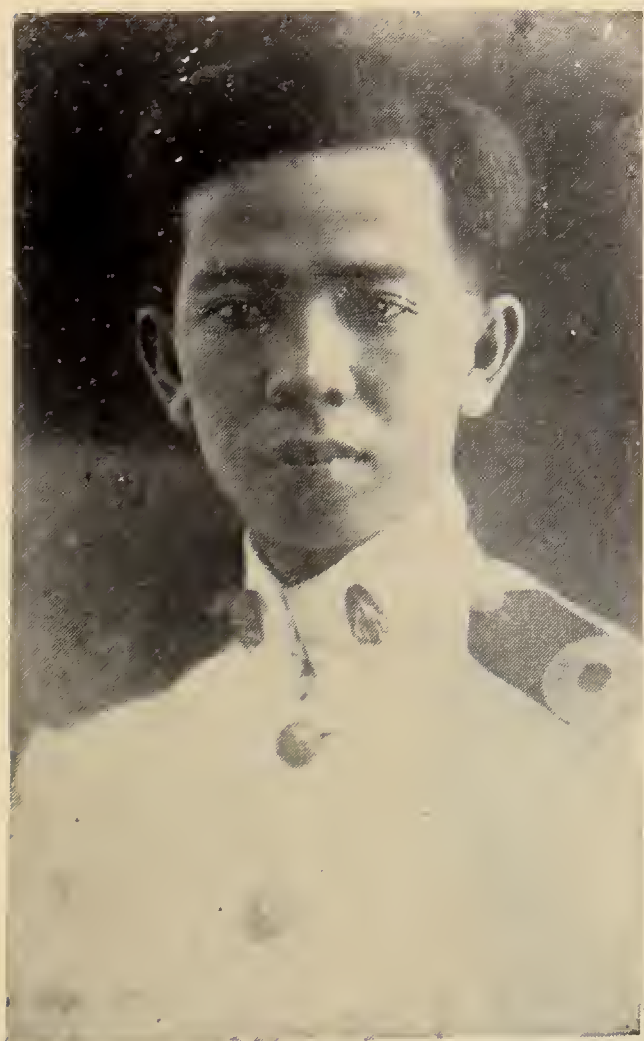
ได้สมรสกับ นางเนื่องสิริ ใบเงิน บุตรี หลวงพินิศสัณหการ (อ่อน จาติเกตุ) และนางพินิศสัณหการ (เลื่อน) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ มีธิดา ๑ คน คือ นางสาว นิศารัตน์ ใบเงิน

ปกติ พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน เป็นผู้มีร่างกายแข็งแรง จิตใจเข้มแข็งและรื่นเริงแจ่มใสอยู่เสมอ แม้เมื่ออายุมากจะมีโรคเบาหวานประจำตัวมานานปี ก็ให้การรักษาบำบัดอยู่ตลอดเวลา ในขณะเดียวกัน ก็ไม่ยอมปล่อยกายปล่อยใจให้ตกอยู่ในสภาพของผู้มีโรคเป็นเจ้าเรือน เคยประพฤติปฏิบัติตนอย่างไร ก็คงเป็นอยู่อย่างนั้น การพบปะสังสรรค์กับญาติพี่น้องและเพื่อนฝูงตามวาระก็คงดำเนินไปตามปกติ จนในระยะหลังนี้อาการของโรคได้กำเริบขึ้น และปรากฏโรคอื่นแทรกซ้อนขึ้นอีก จึงเข้ารับการรักษาตัวที่โรงพยาบาลสมเด็จพระปิ่นเกล้า อาการก็ดีขึ้นเป็นลำดับ จนเชื่อว่าน่าจะไม่ถึงกับเป็นอันตรายแก่ชีวิต แต่แล้วกลับทรุดหนักลงเนื่องจากเส้นโลหิตที่ปอดอุดตัน และโรคไตแทรกซ้อน แพทย์ได้ให้การรักษาอย่างสุดความสามารถ อาการก็ทรงเรื่อยมา ไม่มีลักษณะส่อว่าจะถึงแก่กรรมในระยะอันสั้นนัก แม้เมื่อวันที่ ๒๘ มกราคม ๒๕๑๒ อันเป็นวันสุดท้ายของชีวิต เมื่อเวลาประมาณ ๒๐.๐๐ น. ก็ยังคุยกับภริยาและธิดาด้วยจิตใจอันแจ่มใส แต่แล้วเมื่อเวลาประมาณ ๒๐.๓๐ น. ก็เกิดอาการหมดสติอย่างฉับพลัน หลังจากนั้นเพียงเล็กน้อยก็สิ้นใจด้วยอาการอันสงบ รวมอายุได้ ๖๖ ปี ๙ เดือน ๑๐ วัน.



นักเรียนนายเรือชั้น ๕

พ.ศ. ๒๔๖๘



นายเรือตรี

พ.ศ. ๒๔๗๒



ธรรมศาสตร์บัณฑิต

พ.ศ. ๒๔๘๑



ตั้งศพบำเพ็ญกุศล ๒๙ ม.ค. ๑๒ ถึง ๓ ก.พ. ๑๒

— ณ วัดเทพศิรินทราวาส —



บรรจุศพ ๓ ก.พ. ๑๒

พระนิพพานคือเมืองแก้ว

โดย

พระปัญญาคุณ ปุณณะวังโส
(อดีต พล.ต.ต. ชลอ ศรีศราภร)

เมื่อวันที่ ๑ มีนาคม ๒๕๑๒ นี้ น.ส. ปราณี ศรีศราภร ได้ขึ้นไปเยี่ยมและแจ้งว่า พล.ร.ต. ประสิทธิ์ ใบเงิน ร.น. ได้ถึงแก่กรรมเสียแล้ว คุณนายเนื่อง ใบเงิน ผู้ภริยาได้สั่งมาถึงข้าพเจ้าว่า กำลังทำหนังสือแจกเป็นธรรมบรรณาการแก่ท่านที่มาให้เกียรติในงานพระราชทานเพลิง ถ้ามีอะไรจะเขียนก็ให้เขียนฝาก น.ส. ปราณี ศรีศราภร ไปด้วย

ข้าพเจ้าได้ทราบก็รู้สึกสลดใจ ที่เพื่อนรุ่นเดียวกันต้องตายจากกันไปอีก ความตายย่างกรายเข้ามาใกล้ข้าพเจ้ามากขึ้น ซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่มีใครสามารถหลีกหนีความตายได้พ้น และด้วยเรื่องความตายนี่เอง ที่ผลักดันให้ข้าพเจ้าออกไปบรรพชาอุปสมบท เพื่อเข้าอบรมจิตให้เคยชินต่อสมาธิไว้ก่อนตาย เตรียมตัวตายในจิตสมาธินั้น บางท่านเข้าใจผิดว่าข้าพเจ้าต้องการพบ "นิพพาน" ความจริงข้าพเจ้ามิได้ทะเยอทะยานจะพบนิพพาน ข้าพเจ้าขอเพียงจะให้จิตสมาธิในขณะที่จิตดับลงเท่านั้น ก็เป็นสิ่งพอใจอย่างยิ่ง

เมื่อกล่าวถึง "นิพพาน" ข้าพเจ้าจึงคิดว่าควรเขียนเรื่องนิพพานที่หลายท่านเข้าใจว่า "นิพพานคือเมืองแก้ว" เพริศแพร้วไปด้วยกำแพงเงินกำแพงทอง ชาวพุทธบางท่านอาจเข้าใจผิดไปเช่นนี้

ในฐานะที่ พล.ร.ต. ประสิทธิ์ ใบเงิน ร.น. เป็นพุทธศาสนิกชนและเคยอุปสมบท ข้าพเจ้าจึงคิดว่าการเขียนเรื่องนิพพานแต่ย่อ ๆ อาจเป็นอนุสรณ์แก่ พล.ร.ต. ประสิทธิ์ ใบเงิน ซึ่งเป็นพุทธมามกะคนหนึ่ง

พระคะวัมปะติ เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งซึ่งชาวพุทธนิยมเรียกว่า "พระกัจจายนะ"

"นิพพานของพระกัจจายนะ" เรียกว่า "เมืองแก้ว" หรือ "เมืองพระนิพพาน" อันเพริศแพร้วไปด้วย

– กำแพงแก้วล้อมรอบ ๒๒๗ ชั้น (ศีล)
– หอรบ ทำด้วย "สมาธิจิต" (สมาธิ)
– ทวารใหญ่ ทำด้วย "ปัญญา" (ปัญญา)
– คูบนอกกำแพงแก้ว ทำด้วย "จตุปาริสุทธิศีล"
– ในเมืองแก้วมีตลาดใหญ่ ๓๗ แห่ง สร้างด้วยแก้วผลึก โพธิปักขิยธรรม ๗ แห่ง
– สระโบกขรณี ทำด้วย "กัลยาณธรรมทั้งเจ็ด"
– น้ำในสระใสสะอาด ไหลมาจาก "ธารความเพียร"

.....ฯลฯ.............ฯลฯ..............ฯลฯ.....ดังนี้

ส่วน "นิพพาน" ของพระสารีบุตรนั้น คือ "ความสิ้นไปแห่ง โลภะ, โทสะ และโมหะ" เรียกว่า "นิพพาน"

สำหรับพระตถาคตเจ้า ทรงกล่าวว่า "บุคคลใดหมดสิ้นกิเลส ตัณหา บุคคลนั้น "นิพพาน" ดังนี้

ในสุดท้ายนี้ ข้าพเจ้าขอแบ่งส่วนบุญกุศลของข้าพเจ้าในการออกบรรพชาครั้งนี้แก่ พล.ร.ต. ประสิทธิ์ ใบเงิน ร.น.

จึงขอให้อานิสงส์บรรพชาของข้าพเจ้า มีกำลังเป็นแรงส่งให้วิญญาณของ พล.ร.ต. ประสิทธิ์ ใบเงิน ร.น. ไปสู่สุคติภพชั่วกาลนานเทอญ.

หอวิปัสสนา โอสถสภาอุทิศ
วัดเต่าไหใต้ ต.ท่าสัก อ.พิชัย จ.อุตรดิตถ์
วันที่ ๒ มีนาคม ๒๕๑๒

ไว้อาลัย

แด่

พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน

พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน ซึ่งข้าพเจ้าเคยเป็นครูสอนในโรงเรียนนายเรือและโรงเรียนเสนาธิการทหารเรือ จะเป็นเวลานานเท่าใดจำไม่ได้ ในขณะนั้นข้าพเจ้าดำรงตำแหน่งเลขานุการรัฐมนตรีกลาโหมอยู่ด้วย คุณประสิทธิ์เป็นคนขยันหมั่นเพียรดี ปัญญาไว แต่ที่ดีที่สุดคือมีความจงรักภักดีต่อผู้เคยเป็นครูบาอาจารย์และผู้บังคับบัญชา และเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวที นอกจากเคยเป็นลูกศิษย์แล้ว เมื่อเป็นนายทหารข้าพเจ้าเคยบังคับบัญชา ในขณะที่ข้าพเจ้าดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารเรือ มีเรื่องอยู่คราวหนึ่งเมื่อข้าพเจ้าพ้นตำแหน่งผู้บัญชาการทหารเรือแล้ว แต่คุณประสิทธิ์ยังคงรับราชการอยู่ ข้าพเจ้าถูกฟ้องในคดีอาญาในศาลทหารกรุงเทพ ในฐานทุจริตต่อหน้าที่เมื่อครั้งยังรับราชการในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารเรือ โดยถูกหาว่าเอาเงินราชการลับไปใช้เป็นส่วนตัว คือนำเงินราชการลับไปตั้งบริษัท นาวีพานิช จำกัด เพื่อหาประโยชน์ส่วนตัวและพวกพ้อง และถือว่าใช้เงินผิดประเภทมีความผิดกฎหมายอาญาและกฎหมายอาญาทหารถึง ๒๐ มาตรา โทษถึงต้องถูกจำคุกและถูกถอด อัยการโจทก์ได้อ้าง พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน เป็นพยานตามคำให้การดังจะกล่าวต่อไปนี้ –

ก่อนตั้งบริษัทพยานเป็นหัวหน้ากองบังคับการกองทัพเรือ ได้รับคำสั่งให้ดำเนินการเกี่ยวกับบริษัทนี้ จึงได้มอบให้ นาวาเอก รอบ การสุทธิ์ ไปจดทะเบียน กรรมการผู้ถือหุ้นได้ทำหนังสือมอบให้กองทัพเรือยึดถือไว้แสดง

ว่าตนไม่มีสิทธิ์ในหุ้นส่วนนั้นเลย กรรมการชุดแรกมีรายชื่อตามเอกสาร ล ๕ บริษัทนาวีพานิชมุ่งหมายความหวังในด้านสวัสดิการกองทัพเรือ และจำเลยได้พูดให้ฟังถึงเรื่องวัตถุประสงค์ในด้านการสืบราชการลับด้วย ผู้ถือหุ้นเป็นไปโดยตำแหน่งเพื่อจำเลยออกจากราชการไปแล้ว....................
การประชุมเรื่องนี้ทำโดยกรรมการชุดเอกสาร ล ๖ และทำภายหลังที่จำเลยออกจากราชการไปแล้ว

ในต่างประเทศบริษัทเดินเรือก็มีแนวสืบราชการลับเหมือนกัน การสืบราชการลับคงไม่มีใครจดทะเบียนแสดงวัตถุประสงค์ไว้เป็นแน่ พยานรับเงินไปลงหุ้นเพียง ๕ แสน ส่วนอีก ๕ แสนใครรับไปลงไม่ทราบ

คำให้การของคุณประสิทธิ์ พยานโจทก์เป็นประโยชน์แก่จำเลยคือตัวข้าพเจ้ามาก นี่ก็แสดงว่าคุณประสิทธิ์ มีความกตัญญูกตเวทีต่อผู้เป็นครูและกล้าหาญมากทั้ง ๆ ที่ตนยังรับราชการอยู่ในหมู่ของโจทก์ นอกจากนี้ยังมีพยานโจทก์อีกปากหนึ่งที่มีคำให้การในแนวเดียวกับคุณประสิทธิ์ ท่านผู้นี้คือพลเรือโท อภัย สีตกะลิน (ในขณะนั้นมียศเป็นพลเรือจัตวา) จะสืบอีกกี่ปากก็ได้ จะได้ซักเท่าใด ๆ พยานก็ไม่แตกความจริงย่อมหนีความจริงไม่พ้น

พลเรือจัตวา อภัย สีตกะลิน พยานโจทก์ได้ให้การตรงกับอัยการโจทก์ว่า.................. จำเลยกลับถึงพระนครเมื่อ กันยายน ๒๔๙๖ มาถึงได้รับรายงานจากสายลับว่ามีพวกคอมมูนิสต์มาสะสมกำลังอยู่ที่ตำบลชากแง้วใกล้ฐานทัพเรือสัตหีบ จำเลยร้อนใจมากเพราะเกี่ยวกับความมั่นคงของประเทศได้พูดว่าต้องรีบจัดการ ถ้าปล่อยทิ้งไว้จะเดือดร้อน จึงได้สั่งให้นายทหารฝีมือดีเช่น นาวาเอก เพื่อง ปั้ณยาชีวะ ขุนสนิทบรรเลงการ ปลอมตัวไปสืบเพื่อดำเนินการปราบและให้พยานไปรับเงินราชการลับ แต่เจ้ากรมการเงินบอกว่าเงินราชการลับไม่มี จำเลยจึงให้พยานไปเอาเงินจากที่อื่น เช่นบริษัท

นาวีพานิชบ้าง ธนาคารกสิกรไทยบ้าง พยานก็ไปเอามาให้จำเลย เงินเหล่านี้จำเลยใช้ไปในราชการลับ ไม่ได้เอาไปใช้ส่วนตัวเลย เพราะทุกครั้งที่ให้พยานไปรับเงินนั้นมีเหตุการณ์ที่จำเลยต้องใช้เงินราชการลับเสมอ

บริษัทนาวีพานิชตั้งขึ้นเพื่อสืบราชการลับและฝึกการเดินเรือให้แก่ทหารด้วย จำเลยได้แนวความคิดนี้มากจากประเทศญี่ปุ่นคือใช้การค้าบังหน้าเพื่อประโยชน์ในราชการ จำเลยเคยใช้ผู้อื่นไปสืบราชการลับในต่างประเทศโดยใช้บริษัทนาวีพานิชบังหน้า

ระหว่างที่พยานเป็นทูตทหารเรือในอังกฤษ เอกอัครราชทูตได้นำหนังสือพิมพ์ที่มีข่าวว่า จอมพลเรือหลวงยุทธศาสตร์โกศลถูกฟ้องว่าทุจริต นายทหารต่างประเทศได้ถามพยาน ๆ ตอบว่าไม่เชื่อว่าจำเลยจะทุจริต เพราะถ้าทุจริตจริงคงไม่สั่งทำบัญชีราชการลับและหลักฐานต่าง ๆ ไว้ จำเลยเป็นผู้ใหญ่ที่โอบอ้อมอารีซื่อสัตย์ต่อแผ่นดิน และทำทุกอย่างที่จะให้กองทัพเรือก้าวหน้า จำเลยเคยบอกพยานว่าที่ตั้งบริษัทขึ้นนั้นเพื่อสืบราชการลับ

ระหว่างเป็นนายธงของหลวงพลสินธุ์วาณัตินั้น เวลาเบิกเงินราชการลับ หลวงพลสินธุ์ ฯ ไม่เคยใช้พยานเหมือนจำเลย

พลเรือจัตวา อภัย นี่ก็เป็นพยานสำคัญของโจทก์อีกปากหนึ่ง ท่านผู้นี้พอย้ายกลับจากอังกฤษไม่นานก็ถูกเชิญตัวมาเป็นพยาน บังเอิญให้การไปในแนวเดียวกับคุณประสิทธิ์ อันเป็นประโยชน์ต่อจำเลยคือตัวข้าพเจ้า จึงมีกล่าวว่า อันความสัตย์จริงนั้น เป็นของไม่ตาย

คำพยานโจทก์ตามที่เขียนมาแล้วนั้นคัดจากบันทึกฉบับของศาลทหารกรุงเทพ ในกระทรวงกลาโหม ข้าพเจ้าต้องเป็นความถึง ๓ ศาล คือศาลชั้นต้น ศาลทหารกลาง และศาลทหารสูงสุด (ฎีกา) ศาลตัดสินยกฟ้องทั้ง ๓ ศาล สิ้นเวลาถึง ๔ ปี

ด้วยผลบุญที่ พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน ได้ทำไว้ช่วยข้าพเจ้าด้วยความกตัญญูกตเวที ข้าพเจ้าขอแสดงความอาลัยในมรณกรรมของท่านผู้นี้ไว้ในวาระสุดท้ายนี้ด้วย ขอได้เป็นผลสนองให้วิญญาณของ พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน แม้สิงสถิตอยู่ ณ ที่หนใด จงได้รับเป็นปัจจัยให้ประสบสุขตามควรแก่สุคติ ขอให้สัมฤทธิ์ตามอุทิศเจตนาและอำนวยอิฏฐวิบูลมนูญผลในสัมปรายิกภพ จงทุกประการ.

จอมพลเรือ ป. ยุทธศาสตร์โกศล ร.น. วท.บ. (ทร.)
(หลวงยุทธศาสตร์โกศล)

๑๑๑๔ บ้านสองประยูร
ถนนสุขุมวิท พระโขนง
๗ พฤษภาคม ๒๕๑๒

คำไว้อาลัย

คุณประสิทธิ์ ใบเงิน กับผมได้ทำราชการร่วมกันมาอย่างใกล้ชิดตลอดเวลาเกือบ ๒๐ ปี ได้ไปฝึกภาคทะเลด้วยกัน ได้มาเป็นลูกศิษย์ใน ร.ร. นายทหาร และในตอนสุดท้ายได้มาอยู่ในกรมเสนาธิการ ทร. ด้วยกันอีกจนผมพ้นจากตำแหน่งหน้าที่ราชการ การได้ร่วมงานอย่างใกล้ชิดตลอดเวลามาดังนี้จึงทำให้รู้นิสัยใจคอกันเป็นอย่างดี คุณประสิทธิ์เป็นผู้มีนิสัยเยือกเย็นประกอบด้วยเป็นผู้มีความรู้หลายด้าน จะทำอะไรจึงใช้ดุลพินิจอย่างสุขุมรู้ระเบียบข้อบังคับอย่างแม่นยำ ความผิดพลาดจึงไม่ปรากฏ เป็นที่ไว้วางใจของผู้บังคับบัญชา เป็นผู้มีความรู้สึกรับผิดชอบในการงานในหน้าที่อย่างที่ฝรั่งเขาว่ามี "sense of duty" เวลามาทำงานและกลับก็สม่ำเสมอภายในเวลาราชการจะเรียกพบตัวต้องได้เสมอ เพื่อนฝูงมีมาก เพราะชอบสนุกและไม่เคยทำอะไรให้กระเทือนใจเพื่อน เพื่อนพึ่งพาอาศัยได้ทั้งส่วนตัวและราชการ เป็นผู้มีความกตัญญูรู้คุณคน เวลาผู้บังคับบัญชาและเพื่อนฝูงตกทุกข์ได้ยาก คุณประสิทธิ์ต้องเป็นคนหนึ่งที่เที่ยวถามทุกข์สุขทางบ้านและมีอะไรช่วยเหลือได้ก็รีบจัดให้ซึ่งทุกคนยังจำใส่ใจไว้อย่างไม่เสื่อมคลาย คุณ-ธรรมดังกล่าวนี้ย่อมเป็นที่รู้กันทั่วไป

ถึงผมจะได้พ้นจากราชการมาแล้ว คุณประสิทธิ์และครอบครัวก็ไปมาหาสู่อยู่เสมอเพราะความกตัญญูที่เป็นคุณธรรมประจำตัวอยู่

ตามปกติคุณประสิทธิ์เป็นผู้มีสุขภาพดี ร่างกายแข็งแรง เพิ่งมามีโรคเบียดเบียนในระยะ ๔–๕ ปีหลังนี้เอง เขาได้ให้แพทย์ดูแลและคอยรักษา

อยู่เสมอ อาการโรคก็ดีขึ้นหลายครั้งเหมือนกับคนธรรมดา ไปไหนมาไหนอย่างปกติ แต่ระยะหลังนี้มีโรคหลายโรคแทรกแก้ไขไม่ไหว คุณประสิทธิ์จึงได้จากพวกเราไปอย่างไม่มีวันกลับ ย่อมนำความสลดเสียใจมาสู่ญาติพี่น้องและเพื่อนฝูงเป็นอย่างยิ่ง

พวกเราระลึกถึงคุณธรรมอันดีของคุณประสิทธิ์ ใบเงิน แต่หนหลัง เราจึงขอให้ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของเขาจงไปสู่สุคติภพ เทอญ.

พลเรือเอก สินธุ์ กมลนาวิน

คำไว้อาลัย

ผมได้รับคำขอร้องให้เขียนคำไว้อาลัยลงในหนังสืออนุสรณ์ที่จะจัดพิมพ์ขึ้นในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน ผมสนองรับคำขอด้วยความเต็มใจและรู้สึกยินดีอย่างยิ่งที่จะได้มีโอกาสบำเพ็ญกรณียกิจเป็นมิตรพลี และแสดงความกตัญญูกตเวที แด่ พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน ผู้เป็นมิตรมีอุปการะและมิตรแนะนำประโยชน์ของผม

ผมเริ่มรู้จัก พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน เมื่อผมสอบเข้าโรงเรียนนายเรือได้ โดยเหตุที่เราเป็นชาวจังหวัดธนบุรีด้วยกัน ท่านมีภูมิลำเนาอยู่ที่บริเวณวงเวียนใหญ่ และในเวลานั้น ท่านเป็นนักเรียนนายเรือห้อง ๓ แล้ว ผมจึงรักใคร่นับถือท่านเสมอด้วยพี่ชาย เพราะท่านเจริญกว่าผมทั้งวัยวุฒิและคุณวุฒิ

ในระหว่างที่ศึกษาอยู่ในโรงเรียนนายเรือนั้น พลเรือตรี ประสิทธิ์ ฯ ได้รับฉายาจากเพื่อน ๆ ว่า "หมอกฎหมาย" ทั้ง ๆ ที่ในเวลานั้น ท่านยังไม่ได้เล่าเรียนวิชากฎหมายเลยเพราะไม่ว่าท่านจะพูดจาเรื่องอะไรก็ตาม ดูจะมีหลักฐานอ้างอิงและยืนยันแน่นหนาไปเสียทุกเรื่อง ผู้ที่เคยร่วมเรียนกับท่านมาจึงไม่ประหลาดใจ ที่ต่อมาท่านก็ได้ศึกษาวิชากฎหมายจนได้เป็น "ธรรมศาสตร์บัณฑิต" ท่านหนึ่งในจำนวนสองสามท่านของกองทัพเรือ ในระหว่างที่เป็นนักเรียน ผมซึ่งเป็นนักเรียนเข้าใหม่ มีโอกาสได้รับความรู้เรื่องต่าง ๆ อย่างชัดเจนและมีหลักฐานจากท่านไปด้วย ยิ่งนานวัน เราก็ยิ่งมีความสนิทสนมกันยิ่งขึ้น ผมมีปัญหาขัดข้องสิ่งใด ก็ต้องปรึกษาท่านและจำได้ว่าได้รับคำชี้แจงและแนะนำด้วยดีทุกครั้งจนท่านสำเร็จการศึกษาออกเป็นนายทหาร ต่อมาเมื่อผมสำเร็จการศึกษาและไปรับราชการตามเรือหลวงและหน่วยต่าง ๆ

ผมก็ยังได้รับคำแนะนำจากท่านตลอดมา ผมจึงรู้สึกว่า ท่านเป็นทั้งมิตรมีอุปการะและมิตรแนะนำประโยชน์ ผู้เปรียบเสมือนพี่ชายของผม และท่านได้ดำรงความสนิทสนมและมิตรภาพอันดีนี้อย่างเสมอต้นเสมอปลายตลอดเวลาสี่สิบปีเศษ นับตั้งแต่วันเริ่มรู้จักกัน จนกระทั่งวันอวสานแห่งชีวิตของท่านทำให้ผมรู้สึกขอบพระคุณและระลึกถึงท่านอยู่เสมอ

ต่อมา เมื่อถึงวาระที่จะต้องเข้าศึกษาในโรงเรียนนายทหารเรือชั้นต้นซึ่งปัจจุบันเรียกว่าโรงเรียนเสนาธิการทหารเรือ ผมก็บังเอิญได้เข้าเรียนพร้อมกับท่านและท่านเป็นหัวหน้าห้อง ในระยะนี้ ผมไม่ใคร่จะได้รบกวนท่านเหมือนเมื่อครั้งเป็นนักเรียนนายเรือ แต่ก็จำได้ว่า ได้เคยทำตัวให้เป็นภาระแก่ท่านอยู่บ้าง เพราะในชั่วโมงฝึกพลศึกษาหลังเวลาเรียนในห้องแล้วนั้น ผมมักจะขาดการฝึกเพราะมีธุระเสียเสมอ ๆ ซึ่งคงจะทำให้ท่านต้องเป็นกังวลและเดือดร้อนบ้างในฐานะที่ท่านเป็นหัวหน้าห้อง เรื่องนี้ทำให้ผมรู้สึกเสียใจและขอถือโอกาสนี้ขออภัยต่อท่านเสียด้วย

เมื่อท่านมาป่วยที่โรงพยาบาลสมเด็จพระปิ่นเกล้า ผมได้ไปเยี่ยมท่านทุกวันในตอนเย็น ตั้งแต่วันเริ่มป่วยจนถึงวันที่ท่านถึงแก่กรรม ผมเว้นไม่ได้ไปเยี่ยมท่านวันเดียวเท่านั้นและเป็นวันที่ท่านมีอาการทรุดหนักลงเสียด้วยจึงจำได้แม่นยำ ในโอกาสที่ไปเยี่ยมผมกับท่านได้คุยกันอย่างสนิทสนมด้วยเรื่องเก่า ๆ และกิจการส่วนตัว ตลอดจนเรื่องอาหารการกินเพราะผมก็มีโรคเบาหวานเบียดเบียนอยู่เช่นเดียวกับท่าน จำได้ว่า ก่อนที่จะมีอาการทรุดหนักลง ท่านอยากรับประทานแกงตะพาบน้ำ ซึ่งคุณนายคู่ชีวิตของท่าน ก็ได้จัดสนองให้ตามที่ต้องการ ท่านรับประทานได้มาก และยังชวนให้ผมร่วมรับประทานด้วย ผมจึงนอนใจว่าท่านคงค่อยยังชั่วขึ้นมากแล้ว เพราะลุกนั่งได้ อาหารก็รับประทานได้ดี บุหรี่ก็สูบได้เหมือนปกติ วันรุ่งขึ้น ผมจึงได้เว้น

ไม่ไปเยี่ยมท่านเสียหนึ่งวัน และปรากฏว่าท่านมีอาการทรุดหนักลงในวันนั้นเอง เพราะเกิดหลอดโลหิตอุดตันขึ้น ผมได้ไปเยี่ยมท่านอีก รู้สึกว่ากำลังใจของท่านยังดีอยู่ แม้จะต้องรับการให้อ๊อกซิเจน ต่อมาอาการก็ค่อยๆ กระเตื้องขึ้นเป็นลำดับ จนสามารถพูดคุยกับผมได้อีก ในวันที่ถึงแก่กรรม ท่านยังคุยกับผมจนถึงเวลา ๒๐.๐๐ น. ท่านทราบว่าผมสมัครรับเลือกตั้งเป็นผู้แทนราษฎรจังหวัดธนบุรีด้วยคนหนึ่ง คืนนั้น ท่านยังถามว่า เลือกตั้งผู้แทนวันไหน ผมก็บอกท่านว่าอีก ๒–๓ วัน แต่อย่าให้ท่านเป็นต้องเป็นห่วงเลย พยายามพักผ่อนให้สบายเป็นปกติดีกว่า ผมจากท่านมาได้ประมาณครึ่งชั่วโมงก็ได้รับแจ้งว่าท่านถึงแก่กรรมเสียแล้ว ผมรู้สึกทั้งงงงันคิดถึงท่านและเศร้าใจจนทำอะไรไม่ถูก เพราะนึกไม่ถึงว่าอาการป่วยของท่านจะกลับกลายไปได้เช่นนั้น ในวันรับพระราชทานน้ำอาบศพ ผมยังได้เล่าเรื่องนี้ให้เพื่อนนายทหารฟังด้วยความเศร้าใจ ผมยังนึกเสมอว่าถ้าไม่มีอาการจรมาแทรกเช่นนี้ ท่านก็คงจะยังไม่ต้องจากไป มรณกรรมของท่าน ทำให้ผมรู้สึกคล้ายกับว่า ได้สูญเสียทั้งปิยมิตรและพี่ชายไปในโอกาสเดียวกัน และคิดว่า ในชั่วชีวิตนี้ คงจะหาปิยมิตรอย่างท่านอีกไม่ได้แล้ว

ดวงวิญญาณของพลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน จักสถิตอยู่ ณ ภพใดก็ตาม ขอจงรับรู้ถึงความเคารพและอาลัยรักอย่างสุดซึ้งของผม ขออานุภาพคุณพระรัตนตรัยและกุศลสัมมาปฏิบัติ ซึ่ง พลเรือตรี ประสิทธิ์ ฯ ได้สร้างสมไว้ ร่วมกับมวลกุศล ที่บรรดาญาติและมิตรได้บำเพ็ญอุทิศ จงเป็นผลานิสงส์และปัจจัย สนองให้ดวงวิญญาณของ พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน ประสบแต่สันติสุขตามควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพ เทอญ.

พลเรือเอก สวัสดิ์ ภูติอนันต์
(สวัสดิ์ ภูติอนันต์)

ระลึกถึง
พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน

พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน สอบไล่โรงเรียนนายเรือได้ชั้นตรี พรรคนาวิน ได้รับปริญญาวิทยาศาสตร์บัณฑิต เป็นว่าที่เรือตรี เมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๔๗๒

ได้รับราชการตำแหน่งต่าง ๆ ในเรือรบหลายลำ จนถึงวันที่ ๑๔ สิงหาคม ๒๔๘๕ (มียศเป็นนาวาโท) จึงได้ถูกย้ายขึ้นจากเรือรบไปประจำแผนกที่ ๑ กรมเสนาธิการทหารเรือ ซึ่งหน้าที่ของแผนกที่ ๑ กรมเสนาธิการทหารเรือ เกี่ยวกับการย้ายและบรรจุตำแหน่งข้าราชการชั้นสัญญาบัตร กำลังพล และอัตรากำลังในกองทัพเรือ

พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน ทำงานอยู่ในเรือรบเป็นเวลา ๑๓ ปี นับว่านานพอสมควรที่จะเข้าใจถึงหลักการย้ายและบรรจุตำแหน่งเพื่อให้นายทหารได้ทำงานเหมาะสมกับตำแหน่งหน้าที่ทั้งบนบกและในเรือ อีกทั้งต้องรู้ถึงความรู้ความสามารถ อุปนิสัยใจคอและความประพฤติของนายทหารแต่ละคนด้วย เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของทางราชการ

กองทัพเรือของเราเล็ก จำนวนนายทหารน้อย รู้จักกันง่าย พอเอ่ยชื่อก็เข้าใจตลอดทั้งการงานและส่วนตัว ไม่ต้องเข้าเครื่องจักรคัดเลือก แยกประเภทนายทหารเหมือนอย่างกองทัพเรือใหญ่ ๆ การย้าย การบรรจุปรึกษาหารือตกลงกันได้ไม่ยากนัก การผิดพลาดมีน้อย

พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน ทำงานในตำแหน่งประจำแผนกที่ ๑ กรมเสนาธิการทหารเรืออยู่ได้ ๓ ปี ก็ได้เลื่อนตำแหน่งขึ้นเป็น รักษาราชการ

หัวหน้าแผนกที่ ๑ กรมเสนาธิการทหารเรือ เมื่อวันที่ ๑๗ กรกฎาคม ๒๔๘๘ (มียศเป็น นาวาเอก) และสองปีต่อมาก็ได้รับตำแหน่งเป็นหัวหน้าแผนกที่ ๑ กรมเสนาธิการทหารเรือ เมื่อวันที่ ๒๘ เมษายน ๒๔๙๐ (มียศเป็น นาวาเอก) ทั้งนี้ ย่อมหมายความว่า พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน เป็นผู้ที่เหมาะสมแก่ตำแหน่งหน้าที่ ทำให้ย้อนหลังคิดไปถึงเสนาธิการทหารเรือที่ได้บรรจุ พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน ในตำแหน่งนั้น เป็นการบรรจุบุคคลถูกต้องตามความรู้ความสามารถเหมาะสมแก่ตำแหน่งหน้าที่ คือ to put the right man into the right place

ระหว่างที่ พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน ทำหน้าที่ในแผนกที่ ๑ กรมเสนาธิการทหารเรืออยู่นั้น ข้าพเจ้าเป็นรองเจ้ากรมอุทกศาสตร์ และต่อมาเป็นเจ้ากรมอุทกศาสตร์ มีงานที่จะต้องย้าย บรรจุ สับเปลี่ยนนายทหารในกรมอุทกศาสตร์ หรือเกี่ยวข้องกับงานอุทกศาสตร์แล้ว พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน ต้องไปปรึกษาหารือกับข้าพเจ้าด้วยเสมอ และเราก็ทำความตกลงกันได้ด้วยดีตลอดมา

ต่อมาอีก ๔ ปีได้ถูกย้ายไปเป็นหัวหน้ากองบังคับการกองทัพเรือ เมื่อ ๒๑ กรกฎาคม ๒๔๙๔ และอีก ๒ ปี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้ช่วยเสนาธิการทหารเรือฝ่ายธุรการ เมื่อวันที่ ๑ มกราคม ๒๔๙๖ (มียศเป็นพลเรือจัตวา) และอีก ๒ ปีต่อมา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็น เจ้ากรมสารบรรณทหารเรือ เมื่อวันที่ ๑ มกราคม ๒๔๙๘ ซึ่งทั้ง ๓ ตำแหน่งนั้นมีหน้าที่ทำงานธุรการของกองทัพเรือ

ตำแหน่งหลังๆ นี้ พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน ก็ยังทำงานติดต่อปรึกษาหารือการงานกับข้าพเจ้าอยู่เสมอ จนกระทั่งเมื่อวันที่ ๓ กรกฎาคม ๒๔๙๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าเป็น รองผู้บัญชาการทหารเรือ

พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน ก็ได้ทำงานใกล้ชิดกับข้าพเจ้ายิ่งขึ้น เพราะข้าพเจ้าเป็นผู้บังคับบัญชาโดยตรง และได้เป็นพลเรือตรีเมื่อวันที่ ๑ มกราคม ๒๔๙๙

ในระยะหลังนี้ พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน ได้รักษาราชการเลขานุการกองทัพเรือด้วยอีกตำแหน่งหนึ่ง และเป็นเลขานุการกรรมการอื่น ๆ อีกหลายตำแหน่ง ซึ่งข้าพเจ้าเป็นประธานกรรมการบ้าง เป็นกรรมการร่วมกันบ้าง ก็ทำให้เราได้ทำงานร่วมกันมากยิ่งขึ้น

สรุปความสัมพันธ์ในระหว่างเราผู้ร่วมงานกันมาแล้ว ข้าพเจ้ารู้สึกว่า พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน เป็นนายทหารที่สุภาพเรียบร้อย กิริยาวาจาดี อารมณ์ดี มีความเคารพคารวะผู้ใหญ่ ปฏิบัติงานได้เหมาะสม รู้จักที่ควรไม่ควร ทำให้เกิดผลดีในการงาน เป็นที่พอใจผู้บังคับบัญชาตลอดมาตั้งแต่เป็นนายทหารผู้น้อยจนถึงเป็นนายทหารผู้ใหญ่ชั้นนายพล

พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน จากข้าพเจ้าไปอยู่ตำแหน่งอื่น เนื่องด้วยทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นจเรทหารเรือ เมื่อวันที่ ๑ มกราคม ๒๔๙๙ และเป็นผู้ชำนาญการกองทัพเรือ เมื่อวันที่ ๑ มกราคม ๒๕๐๐ และเป็นเจ้ากรมสื่อสารทหารเรือ เมื่อวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๐๐ และครบเกษียณอายุเป็นนายทหารนอกราชการรับบำนาญ เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๐๕

ข้าพเจ้าครบเกษียณอายุออกจากประจำการ เมื่อวันที่ ๑ มกราคม ๒๕๐๑ เมื่อเราจากกันโดยตำแหน่งหน้าที่ ก็ยังพบกันบ่อยครั้ง แต่เมื่อจากกันโดยออกจากประจำการ จะพบกันก็ต่อเมื่อมีงานแต่งงานและเผาศพและบางครั้งในงานสังคม ฉะนั้น ถ้าใครเกิดการเจ็บป่วยมากบ้างน้อยบ้าง บางทีก็ทราบ บางทีก็ไม่ทราบ

สำหรับ พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน นั้น ข้าพเจ้าทราบเมื่อถึงแก่กรรมแล้ว รู้สึกตกใจเพราะไม่ทราบความเจ็บป่วยมาก่อน แต่แล้วก็คิดได้ปลงตกไปเพราะจะต้องตายเหมือนกัน

คนเรารู้จักกัน รักใคร่ เคารพนับถือกัน เมื่อต้องตายจากกันไปเช่นนี้ย่อมเกิดความรู้สึกสลดใจ ไม่มีทางอื่นใดจะช่วยเหลือกันได้ นอกจากจะระลึกถึงคุณงามความดีและไมตรีจิตที่ได้ทำไว้เท่านั้น

สำหรับ พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน ผู้ล่วงลับไปแล้วนั้น ข้าพเจ้าขอยืนยันและระลึกถึงคุณความดีของ พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน ที่ได้ทำไว้ในราชการตลอดเวลานานและเป็นที่น่าภูมิใจแก่ครอบครัว

ในการพระราชทานเพลิงศพ และการประกอบการกุศลของญาติมิตรที่บำเพ็ญให้ในงานนี้ หากจะมีญาณวิถีใด ๆ ที่จะทำได้ให้พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน ได้ทราบแล้ว ขอให้ผลศีลผลทานที่ได้กระทำนั้นบังเกิดแก่ดวงวิญญาณของ พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน ได้ไปสู่สุคติด้วยเถิด.

พล.ร.อ. หลวงชลธารพฤฒิไกร ร.น.

๓ เมษายน ๒๕๑๒

ไว้อาลัย

แด่

พล.ร.ต. ประสิทธิ์ ใบเงิน

คุณประสิทธิ์เข้าโรงเรียนนายเรือหลังข้าพเจ้าราว ๒–๓ รุ่น มีเวลาอยู่ร่วมกันเพียงชั่ว ๖ เดือนข้าพเจ้าก็เรียนสำเร็จจึงจำต้องห่างกันไป ครั้นต่อเมื่อคุณประสิทธิ์สำเร็จออกจากโรงเรียนมาแล้ว และในปี พ.ศ. ๒๔๗๙ คุณประสิทธิ์เป็นเรือโทก็ได้มีโอกาสมารับราชการประจำร่วมอยู่ในเรือลำเดียวกัน คือใน ร.ล. ตราด (เรือตอร์ปิโดใหญ่หมายเลข ๑๑) โดยข้าพเจ้าเป็นผู้บังคับการเรือและคุณประสิทธิ์เป็นต้นเรือ นับว่าใกล้ชิดสนิทสนมกันมากที่สุดซึ่งทำให้ได้รู้จักอุปนิสัยใจคอระหว่างกันได้เป็นอย่างดี ในหน้าที่ถือว่าผู้บังคับบัญชาและผู้ใต้บังคับบัญชาต่อกัน ส่วนนอกเวลาหรือในเวลาส่วนตัวเราถือว่าเป็นเพื่อนกัน คุณสมบัติและอุปนิสัยใจคอโดยทั่วไปของคุณประสิทธิ์นั้นเป็นผู้ที่มีความประพฤติเรียบร้อย สุภาพอ่อนโยนมีความเคารพนบนอบเป็นคนเงียบๆ แต่ชอบสนุกร่าเริง มีความขยันหมั่นเพียรเคร่งครัดต่อระเบียบวินัย ซื่อสัตย์สุจริตต่อหน้าที่การงาน สำหรับหน้าที่ต้นเรือซึ่งเท่ากับตำแหน่งแม่บ้าน มีความสำคัญในด้านการปกครองและสวัสดิการของทหารผู้ใต้บังคับบัญชาในเรือนั้นคุณประสิทธิ์ได้พยายามเอาใจใส่และปฏิบัติหน้าที่เหล่านี้ให้ดำเนินไปโดยเรียบร้อยเป็นอย่างดียิ่ง เราได้อยู่ร่วมงานโดยใกล้ชิดกันชั่วระยะหนึ่งแล้วต่างก็แยกย้ายหมุนเวียนไปประจำหน้าที่ต่าง ๆ ซึ่งอยู่ห่างกันบ้างใกล้กันบ้างสุดแล้วแต่คำสั่งของทางราชการ แต่อย่างไรก็ดี ตลอดระยะเวลาระหว่างนั้นก็ยังมีการพบกันบ้างตามโอกาส ในระยะบั้นปลายประมาณ ๓–๔ ปี

ก่อนจะออกจากราชการเราได้มีโอกาสมาอยู่ ณ ที่ทำงานใกล้ ๆ กันอีกวาระหนึ่ง และต่างก็มียศตำแหน่งขั้นหัวหน้าหน่วยกันแล้ว บางคราวจึงมีงานที่ต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันด้วย โดยเฉพาะตอนหนึ่งคุณประสิทธิ์ประจำอยู่ในตำแหน่งงานที่สำคัญและต้องรับผิดชอบมาก ด้วยความรอบรู้และความรอบคอบคุณประสิทธิ์สามารถปฏิบัติงานในหน้าที่สำเร็จลุล่วงไปได้โดยเรียบร้อยดีตลอดเวลา จึงทำให้เป็นที่ถูกใจและเป็นที่ไว้วางใจของผู้บังคับบัญชาเป็นอันมาก มีสิ่งหนึ่งที่ฝังอยู่ในความรู้สึกของข้าพเจ้าโดยไม่เปลี่ยนแปลง คือความเชื่อถือและความไว้วางใจในตัวคุณประสิทธิ์ทั้งในเรื่องเกี่ยวกับการซื่อตรงและความรอบคอบ ดังเช่นวันหนึ่งคุณประสิทธิ์มาบอกว่าเวลานี้ได้เข้าหุ้นในกิจการแห่งหนึ่งเป็นจำนวนเท่านั้น ๆ หุ้น และถามข้าพเจ้าว่าจะเข้าร่วมด้วยไหม ข้าพเจ้าขอทราบรายละเอียด คุณประสิทธิ์ก็ได้ชี้แจงเพียงสั้น ๆ ไม่กี่คำ และโดยไม่ต้องให้เสียเวลามากข้าพเจ้าตอบรับตกลงทันทีโดยมิคำนึงถึงผลร้ายหรือเสียหายในกาลข้างหน้าแต่ประการใด ทั้งนี้ ก็เพราะความมั่นใจและเชื่อใจในตัวคุณประสิทธิ์ที่มีเป็นประกันอยู่แล้วนั่นเอง

ตามปกติคุณประสิทธิ์ชอบการสังคม คบเพื่อนฝูง สนุกสนานในงานรื่นเริงต่าง ๆ เป็นคนซื่อตรง ใจคอกว้างขวาง ไม่เอาเปรียบ ไม่สร้างตนเป็นศัตรูหรือเป็นพิษภัยแก่ผู้ใด จึงเป็นที่นิยมนับถือรักใคร่ของเพื่อนฝูงโดยทั่วไป ในขั้นแรกก็เป็นผู้ที่มีร่างกายสมบูรณ์แข็งแรงดี ครั้นต่อมาภายหลังจึงเกิดมีโรคประจำตัวคือ เบาหวานและความดันโลหิตสูงตั้งแต่ขณะยังอยู่ในราชการและคงติดตัวเรื่อยมา สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวคุณประสิทธิ์กับครอบครัวข้าพเจ้าก็นับว่ามีความรักใคร่นับถือกันทั้งขณะยังอยู่ในราชการและแม้จะห่างพ้นจากราชการมาแล้ว จะมีงานการอะไรหรือจะมีการเจ็บไข้ได้ป่วยอะไร ก็มีการติดต่อหรือมีการเยี่ยมเยือนไต่ถามทุกข์สุขถึงกัน

อยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระยะหลัง ๆ นี้ทุก ๆ ปลายเดือนคุณประสิทธิ์และข้าพเจ้าจะต้องได้ไปร่วมรับประทานอาหารกลางวันกับเพื่อน ๆ ซึ่งเป็นโอกาสให้ได้พบปะสังสรรค์เฮฮากันเป็นประจำเกือบทุกเดือน ครั้งสุดท้ายเมื่อปลายเดือนธันวาคม ๒๕๑๑ ข้าพเจ้าได้ถามคุณประสิทธิ์ว่า "ยังไง หมู่นี้สุขภาพเป็นอย่างไรบ้าง" คุณประสิทธิ์ตอบว่า "คราวนี้ไม่ใคร่ดี" ซึ่งข้าพเจ้าก็ได้สังเกตดูท่าทางและแลเห็นหน้าไม่ค่อยดีอย่างที่เคยจริง ๆ ต่อมาไม่นานนักในราวๆกลางเดือนมกราคม ๒๕๑๒ ก็ได้ทราบข่าวว่าคุณประสิทธิ์ไปเข้าโรงพยาบาลพระปิ่นเกล้า จึงตั้งใจว่าจะไปเยี่ยมแต่ตัวเองยังไม่ทันได้ไป คงได้แต่ติดต่อสอบถามอาการอยู่ ข่าวที่ได้รับทราบครั้งล่าปรากฏว่าไตไม่ทำงานมีอาการเป็นที่น่าวิตก ในที่สุดเมื่อค่ำวันที่ ๒๘ ม.ค. ๑๒ ไม่ทันจะได้ไปเยี่ยมและเห็นใจก็ได้ข่าวว่าคุณประสิทธิ์ถึงแก่กรรมเสียแล้ว ซึ่งยังให้เกิดความเศร้าสลดใจแก่ภรรยาและข้าพเจ้าเป็นอย่างยิ่ง

ในการมรณกรรมของ พล.ร.ต. ประสิทธิ์ ใบเงิน คราวนี้ ย่อมยังความกระทบกระเทือนจิตใจให้บังเกิดความเศร้าสลดอย่างยิ่งทั้ง ๆ ที่รู้ว่าความตายย่อมเป็นไปตามกฎธรรมดาของโลกไม่มีผู้ใดสามารถจะหลีกเลี่ยงหรือหนีพ้นไปได้ เมื่อมีความเกิดอยู่ตราบใดความตายก็ย่อมต้องมีเป็นเงาตามตัวอยู่ตราบนั้น ขอเดชะกุศลบุญ กุศลกรรม พร้อมทั้งคุณงามความดีและไมตรีจิตที่ พล.ร.ต. ประสิทธิ์ได้บำเพ็ญไว้ รวมทั้งส่วนกุศลที่ญาติและมิตรสหายได้ทำและอุทิศให้ จงเป็นผลสนองรองรับและดลบันดาลให้ดวงวิญญาณที่ซื่อสัตย์สุจริตของคุณประสิทธิ์จงไปสู่สุคติวิสัยในสัมปรายภพด้วย เทอญ.

พล.ร.ท. หลวงมงคลยุทธนาวี

๗ พฤษภาคม ๒๕๑๒

จดหมายเปิดผนึก

คุณเนื่องสิริ ใบเงิน

พล.ร.ต. ประสิทธิ์ ใบเงิน กับผมแม้ว่าจะไม่ได้เป็นนักเรียนนายเรือรุ่นเดียวกัน แต่เราก็ได้ทำงานอยู่ใกล้ชิดกันตลอดเวลาที่เราทั้งสองรับราชการอยู่ เนื่องจากเขาเป็นคนไม่เห็นแก่ตัว ไม่เอาเปรียบเพื่อนฝูง มีอารมณ์สนุก มิอาฆาตพยาบาท เป็นคนเผื่อแผ่เมตตาและเห็นใจผู้น้อย เขาจึงเป็นคนที่มีเพื่อนฝูงมากคนหนึ่ง และเป็นผู้ที่ได้รับความยกย่องนับถือจากคนในบังคับบัญชา ใครที่ได้มาใกล้ชิดกับเขาก็ย่อมชอบพอในนิสัยใจคอของเขา ตลอดเวลาที่ผมกับเขาได้คบกันมาในฐานเพื่อนฝูง ก็ไม่เคยมีปากเสียงขัดใจกันเลยตลอดจนกระทั่งเขาได้ตายจากไป จะคิดเป็นเวลาก็ร่วม ๔๐ ปี เขาเป็นคนใจแข็ง แม้ว่าร่างกายมันจะไม่ไหวอยู่แล้ว แต่ปากก็บอกว่าไม่เป็นไร ความจริงเขาก็รู้ตัวดีว่าเป็นโรคอะไรบ้าง แต่ก็ใจแข็งไม่ยอมตัวเป็นคนเจ็บ คุณก็ได้ทำหน้าที่ภรรยาที่ดีอย่างที่สุดแล้ว ที่ได้คอยเตือนและแนะนำให้ไปหาหมอทำการตรวจรักษา แต่เขาก็ไม่ใคร่ยอมไป นอกจากจะล้มเจ็บหนักลงจริง ๆ เช่นคราวนี้ แต่โรคมันมากเสียแล้ว หมอก็ช่วยอะไรไม่ไหว เขาจึงต้องอำลาจากพวกเราไปอย่างไม่มีวันกลับ

ความตายของ พล.ร.ต. ประสิทธิ์ ใบเงิน ย่อมนำมาซึ่งความเศร้าเสียดายในหมู่เพื่อนฝูงโดยทั่วไป ผมก็เป็นคนหนึ่งที่จะขาดเพื่อนที่ถูกนิสัยใจคอกันไปคนหนึ่ง และอีกหลายคนก็คงเป็นเช่นเดียวกัน และเท่าที่พวกเพื่อนของเขาที่ยังมีชีวิตอยู่จะทำได้ในขณะนี้ ก็เพียงทำบุญแผ่ส่วนกุศลขอให้เขาได้ไปสู่ที่สุข ๆ เท่านั้น และเขาก็คงได้ไปสู่ที่ดังกล่าวเช่นนั้นจริง ๆ เป็นแน่ เพราะเขาไม่เคยทำบาปอะไรเลย

จากเพื่อนที่ยังคงคิดถึงเขาอยู่ตลอดเวลา.

พล.ร.ท. ใบ เทศนสดับ

๗ พฤษภาคม ๒๕๑๒

อาลัย พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน

วันอังคาร ที่ ๒๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๒ เวลา ๓ ทุ่มเศษ พล.ร.ท. พิศณุ ณ ถลาง โทรศัพท์บอกข้าพเจ้าว่า พล.ร.ต. ประสิทธิ์ ใบเงิน ถึงแก่กรรมเสียแล้วเมื่อเวลา ๒ ทุ่ม ๕๐ นาที ข้าพเจ้าใจหายวาบทั้ง ๆ ที่ทราบอยู่แล้วว่า คุณประสิทธิ์อาการหนัก หมอบอกว่าไม่มีหวัง รู้สึกสงสารคุณเนื่องสิริผู้ภริยาจับใจ คงโศกเศร้าว้าเหว่ อาลัยอาวรณ์อย่างยิ่ง

ข้าพเจ้าไปเยี่ยมคุณประสิทธิ์ที่โรงพยาบาลสมเด็จพระปิ่นเกล้า ๒ ครั้ง เห็นคุณประสิทธิ์นอนหลับมีกระโจมอ๊อกซิเย็นคลุมอยู่ครึ่งตัว หน้าตาปรกติไม่ซีดเซียว คิดว่าคงอยู่ไปได้อีกหลายวัน แต่ผิดหวัง ข้าพเจ้าไปเยี่ยมครั้งหลังเมื่อวันที่ ๒๗ พอรุ่งขึ้นวันที่ ๒๘ คุณประสิทธิ์ก็จากไปอย่างไม่มีวันที่จะได้กลับมาพบกันอีก

คุณประสิทธิ์อยู่ร่วมโรงเรียนเดียวกันกับข้าพเจ้าแต่คนละชั้น ยังจำภาพเมื่อเป็นเด็กนักเรียนสามัญ นุ่งกางเกงดำขาสั้น สวมเสื้อนอกขาวดุม ๕ เม็ด สวมหมวกฟางได้ดีติดตาอยู่จนบัดนี้ แล้วก็มาอยู่โรงเรียนนายเรือร่วมกันอีก

ระหว่างที่รับราชการเป็นนายทหารก็พบปะกันตลอดมา ไม่เคยเห็นคุณประสิทธิ์มีความทุกข์โศกเลย มีแต่บอกว่าวันนี้จะไปดูหนังโรงนั้น หรือว่าจะไปเที่ยวที่โน่น ไม่เคยปรารภถึงเรื่องเดือดร้อนเลย ทั้งนี้ เพราะคุณประสิทธิ์เป็นคนโชคดี มีชีวิตสมรสดำเนินมาโดยเรียบร้อย ทั้งคุณเนื่องสิริผู้ภริยาก็เป็นแม่บ้านที่ดี ช่วยดำเนินกิจการทางบ้านหารายได้เพิ่มเติมอยู่ตลอดมา นับว่าคุณประสิทธิ์ดำเนินชีวิตมาด้วยความสมบูรณ์พูนสุขตลอดจนถึงบั้นปลายแห่งชีวิตโดยไม่ขาดตกบกพร่อง

คุณประสิทธิ์เป็นคนสุภาพเรียบร้อยและร่าเริง พูดจาหยอกล้อเพื่อนฝูงสนุกสนานอยู่เสมอ ไม่เคยทำตนให้เป็นที่เดือดร้อนแก่ผู้ใด เมื่อต้องมาประสบมรณกรรมจากกันไปโดยไม่มีโอกาสที่จะได้กลับมาพบกันอีกเช่นนี้ จึงยังความโศกสลดอาลัยให้แก่บุตรภริยาและญาติมิตรทั่วกัน

ขอกุศลผลบุญที่คุณประสิทธิ์ได้สร้างสมไว้ จงเป็นเครื่องดลบันดาลให้วิญญาณของคุณประสิทธิ์ได้ไปสถิตอยู่ ณ สุขภูมิโพ้นด้วย

สาธุ ขอให้ไปอยู่ที่ชอบ ๆ เถิด

พล.ร.ท. ชลอ สินธุเสนีย์

บ้านถนนสมเด็จพระเจ้าตากสิน ธนบุรี
๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๒

อาลัยพลเรือตรีประสิทธิ์

คุณเนื่องสิริ ใบเงิน ภรรยาคุณประสิทธิ์ได้ขอให้ข้าพเจ้าเขียนคำไว้อาลัยสามีผู้ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งข้าพเจ้ายินดีรับเขียนด้วยความเต็มใจ และด้วยความอาลัยรักต่อคุณประสิทธิ์ผู้เป็นเพื่อนรักใคร่อันสนิท

คุณประสิทธิ์กับข้าพเจ้ามีความสัมพันธ์ฐานเพื่อนที่รักใคร่ชอบพอกันมากตั้งแต่เมื่อเราทั้งสองยังศึกษาอยู่ในโรงเรียนนายเรือ โดยเรียนอยู่ในชั้นไล่เรี่ยกัน ข้าพเจ้าเคยไปในงานฌาปนกิจศพมารดาของ พล.ร.ต. ประสิทธิ์ ณ วัดแห่งหนึ่งทางบางลำพูล่าง และได้ช่วยงานศพโดยค้างแรม ณ ศาลาการเปรียญวัดนั้นในคืนก่อนวันฌาปนกิจศพ ซึ่ง พล.ร.ต. ประสิทธิ์ได้เลือกเฉพาะเพื่อนสนิทเท่านั้นร่วมไปในงานนี้ โอกาสต่อไปข้าพเจ้ายังเคยไปเที่ยวกับ พล.ร.ต. ประสิทธิ์ แถวศาลเจ้าอาเหนียวซึ่งเป็นถิ่นที่อยู่เดิมของคุณประสิทธิ์ในสมัยที่เราหนุ่มคะนองมาด้วยกัน

พล.ร.ต. ประสิทธิ์ เมื่อสำเร็จเป็นนายทหารแล้วได้ใฝ่ใจศึกษาวิชากฎหมาย ได้ศึกษาในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์พร้อมกับข้าพเจ้า และได้ไปเรียนกวดวิชากฎหมายเวลากลางคืน ที่สำนักศึกษาเชิงสะพานพุทธยอดฟ้าฝั่งพระนครด้วยกัน สอบไล่ได้เป็นธรรมศาสตร์บัณฑิตในเวลาไล่เรี่ยกัน คุณประสิทธิ์ ได้ใช้วิชากฎหมายเป็นประโยชน์ในราชการทหาร คือได้รับแต่งตั้งให้เป็นกรรมการตุลาการศาลทหารกลางและศาลทหารสูงสุดหลายสมัย เป็นกรรมการปรับปรุงระเบียบข้อบังคับของกองทัพเรือร่วมกับข้าพเจ้า คุณประสิทธิ์ เป็นผู้ที่แม่นยำในตัวบทกฎหมายข้อบังคับและระเบียบของกองทัพเรือมาก พูดจาปราศรัยคมคายอยู่เสมอ จนเพื่อนฝูงสนิทล้อว่าเธอเป็น Sea Lawyer นั่นเทียว

พล.ร.ต. ประสิทธิ์ เคยร่วมงานกับข้าพเจ้าไปราชการต่างประเทศคราวหนึ่งประมาณใน พ.ศ. ๒๔๘๐ โดยได้ไปรับเรือตอร์ปิโดชื่อ ร.ล. จันทบุรี ซึ่งทางราชการสั่งต่อจากประเทศอิตาลี เพื่อนำกลับประเทศไทยรวมกัน ๔ ลำ คือ ร.ล. ปัตตานี (หมายเลข ๑๓) ร.ล. สุราษฎร์ (หมายเลข ๒๑) ร.ล. จันทบุรี (หมายเลข ๒๒) และ ร.ล. ระยอง (หมายเลข ๒๓) มี น.ท. หลวงชาญชยศึก (ยศขณะนั้น ถึงแก่กรรมแล้ว) เป็นผู้บังคับหมู่เรือ สำหรับ ร.ล. จันทบุรี มี น.ต. หลวงสมบูรณ์ยุทธวิชา (ยศขณะนั้น) เป็นผู้บังคับการเรือ น.ต. หลวงกลกิจโกวินท์ (ยศขณะนั้น) เป็นต้นกล ข้าพเจ้าเป็นต้นเรือ พล.ร.ต. ประสิทธิ์ เป็นต้นหน การเดินทางระยะไกลด้วยเรือขนาดเล็กต้องประสบคลื่นลมและอุปสรรคต่างๆ นานัปการและเรือทุกลำก็มาถึงประเทศไทยโดยปลอดภัย การเดินทางผ่าพ้นอันตรายมาด้วยกันด้วยความเหนื่อยยากทำให้เราสนิทสนมรักใคร่เห็นใจกันขึ้นอีกมาก

เมื่อเราทั้งสองครบเกษียณอายุออกเป็นนายทหารนอกราชการแล้ว ก็ยังได้มีโอกาสพบปะกันอีกเป็นครั้งคราวในการเลี้ยงประจำเดือนของคณะนายทหารเรือนอกราชการ ซึ่งได้จัดขึ้นให้มีเป็นประจำในวันรับบำนาญ เพื่อพบปะแลกเปลี่ยนข่าวคราวสารทุกข์สุกดิบและความคิดความเห็นต่าง ๆ คุณประสิทธิ์ได้ไปร่วมในงานนี้โดยมิขาดจนถึงคราวสุดท้าย ดังนั้นการที่ พล.ร.ต. ประสิทธิ์ได้จากพวกเราไปโดยไม่มีวันกลับดังนี้ทำให้เศร้าใจและอาลัยอย่างยิ่ง ขอให้ พล.ร.ต. ประสิทธิ์ เพื่อนรักจงไปสู่สุคติในสัมปรายภพตามสมควรแก่คติวิสัย เทอญ.

พล.ร.ท. สวัสดิ์ คงสิริ

แด่ พล.ร.ต. ประสิทธิ์ ใบเงิน ผู้จากไปอยู่ภพใหม่

ข้าพเจ้ารู้จัก พล.ร.ต. ประสิทธิ์ ใบเงิน เมื่อข้าพเจ้าสอบเข้า ร.ร. นายเรือ (พระราชวังเดิมธนบุรี) ได้ใน พ.ศ. ๒๔๖๖ ซึ่งต้องศึกษาหลักสูตร ๖ ปี เป็นรุ่นสุดท้าย เพราะตั้งแต่นั้นมาอีกหลายปี ทางราชการได้งดรับนักเรียนและเมื่อเปิดรุ่นต่อมาก็ได้เปลี่ยนแปลงหลักสูตรเป็นหลักสูตร ๔ ปี และต้องสอบความรู้ชั้น ม. ๘ ได้ นักเรียนรุ่นใหม่นี้เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วออกรับราชการเป็นว่าที่ ร.ต. เลย นักเรียนในชุดที่เข้าศึกษาพร้อมกับข้าพเจ้าในระยะ ๓ ปีแรก ผู้ใดสอบความรู้ประจำปีตกก็ต้องถูกไล่ออกทันทีซึ่งเป็นการไม่ยุติธรรม เพราะตามหลักเกณฑ์เดิมกำหนดไว้ว่าต้องสอบความรู้ตก ๒ ปีติด ๆ กันจึงจะหมดสภาพแห่งการเป็นนักเรียนนายเรือ การสอบความรู้ในสมัยนั้นกวดขันมาก วิชาที่ศึกษาในชั้นต่ำ ๆ มีตั้ง ๑๕–๑๖ วิชา ถ้าผลสอบวิชาใดวิชาหนึ่งได้ไม่ถึงร้อยละ ๕๐ ก็ถือว่าสอบความรู้ตก ทำให้พวกนักเรียนรุ่นข้าพเจ้าต้องเปลี่ยนอาชีพใหม่ไปหลายคน บางคนเรียนถึงปีที่ ๓ แล้วถูกออกเพราะสอบความรู้ตกเพียงปีเดียวก็ยังมี

ในระหว่างที่มีชีวิตเป็นนักเรียนนั้น คุณประสิทธิ์ เป็นนักเรียนรุ่นพี่ มีความประพฤติเรียบร้อย การเรียนดี สติปัญญาไหวพริบดี แต่งกายประณีตรูปหล่อ ก่อนที่จะสำเร็จการศึกษาออกเป็นนักเรียนทำการนายเรือ (ปากเรือ) ในปีสุดท้าย คุณประสิทธิ์ เคยได้รับการแต่งตั้งให้เป็นนายตอนนักเรียน โดยที่ข้าพเจ้าเป็นนักเรียนรุ่นน้อง จึงยังคงศึกษาต่อไปอีก ๒ ปี

ข้าพเจ้าสอบความรู้ปีสุดท้ายได้เมื่อ เม.ย. ๒๔๗๒ และออกรับราชการเป็นนักเรียนทำการนายเรืออีก ๑ ปี เพื่อฝึกและทำดาราศาสตร์ให้ได้ตาม

กำหนด รุ่งขึ้นปีที่ ๒ จึงจะได้เลื่อนเป็นว่าที่ ร.ต. ระยะนี้เป็นต้นมาเราทั้งสองได้มีโอกาสพบปะกันเป็นครั้งคราว เพราะต่างก็มีหน้าที่ราชการอยู่คนละแห่ง กระนั้นก็ดี แม้ข้าพเจ้าจะสำเร็จการศึกษาภายหลัง ความสนิทสนมกันเมื่อครั้งเป็นนักเรียนก็ยังคงเดิมไม่เปลี่ยนแปลง เพราะพวกเราเคยร่วมลำบากตรากตรำมาด้วยกันมาก สมัยนั้นพวกเราต้องหัดประกอบอาหารเอง ต้องกวาดถูขัดหินทราย ทำความสะอาดตอนและโต๊ะอาหารเองทุกสัปดาห์ จ่ายตลาด เข้ายามเป็นยามรักษาการณ์ทั้งกลางวันกลางคืน และเมื่อทางราชการงดรับนักเรียนเป็นเวลาหลายปี จำนวนนักเรียนก็เหลือน้อยลงทุกที จนกระทั่งเหลือไม่ถึง ๕๐ คน กิจกรรมนอกหลักสูตรเหล่านี้ก็ต้องผลัดเปลี่ยนกันถี่มากขึ้นและหนักขึ้น เวลาออกฝึกทะเลเราก็ต้องทำหน้าที่ตั้งแต่พลทหาร (เข้ายาม รับใช้นายทหาร ล้างจาน จัดโต๊ะอาหาร ทำความสะอาดเรือ ทำส้วม ตีกระเชียง ฯลฯ) และเมื่อเรียนสูงขึ้นก็ทำหน้าที่ จ่า พันจ่า นายทหาร (จ่ายาม ผู้ช่วยนายยามเรือจอดเรือเดิน นายตอน) ลดหลั่นกันไปตามปีของการศึกษา

คุณประสิทธิ์ เป็นบุคคลที่ชอบการศึกษาหาความรู้อยู่เสมอ จึงสอบธรรมศาสตร์บัณฑิตได้อีกแขนงหนึ่ง ผู้ใดสอบวิชากฎหมายได้ในสมัยนั้นถือว่าเป็นผู้ที่มีความรู้ดีเด่น และยิ่งเป็นนายทหารเรือด้วยก็ย่อมเป็นที่ยกย่องของผู้บังคับบัญชาและมีศักดิ์ศรีดีกว่าพวกเพื่อนนายทหารด้วยกัน วิชาแขนงนี้ต่อมาได้ช่วยให้คุณประสิทธิ์ได้รับความยกย่องให้เป็นตุลาการพระธรรมนูญของกระทรวงกลาโหมเป็นประจำ ตลอดจนทำหน้าที่กรรมการเกี่ยวกับกฎหมายหลายครั้ง

โชคชะตาได้กำหนดให้เราทั้งสองได้มาร่วมการกินอยู่หลับนอนและทำงานร่วมกันอีกครั้งหนึ่ง อันเป็นการทำให้เพิ่มความสนิทสนมมากขึ้น

กล่าวคือ ทางการได้ทำสัญญาสร้างเรือตอร์ปีโดใหญ่ ๗ ลำ เรือกวาดทุ่นระเบิด ๒ ลำ ที่ประเทศอิตาลีกำหนดสร้างเสร็จพร้อมที่จะส่งให้แก่ราชนาวีไทยใน เม.ย. ๒๔๘๐ นายทหารหลายสิบคนพร้อมด้วยพันจ่าและจ่านับร้อย ๆ ได้รับการแต่งตั้งให้ไปรับเรือดังกล่าวนี้กลับกรุงเทพ ฯ ขาไปพวกเราทั้งหมดเดินทางไปกับ ร.ล. อ่างทอง (เรือพระที่นั่งมหาจักรีเดิม) เพียงลำเดียว ซึ่งมี น.ท.หลวงเจริญราชนาวา (ยศขณะนั้น) เป็นทั้ง ผบ. เรือ และ ผบ. หมวดเรือออกเดินทางราวปลายเดือน ธ.ค. ๒๔๗๙ เมื่อ ร.ล. อ่างทองถึงอู่เรือที่มองพั้ลโกเน แห่งเมืองตริเอสเตแล้ว จึงต่างแยกย้ายกันไปลงเรือแต่ละลำที่บริษัทอู่ต่อเรือจะทำการมอบหม่ายส่งให้ เรือลำใดยังไม่เสร็จ นายทหารและทหารประจำเรือก็ต้องขึ้นพักบนบก ระหว่างการเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปยังอิตาลีเป็นเวลาประมาณเดือนเศษๆ นั้น นายทหารผู้ใหญ่อยู่รวมกันในห้องเก๋งหัวเรือและที่ได้ห้องอยู่ก็มี ส่วนพวกเรานายทหารผู้น้อยยศขนาด ร.ท.–ร.อ. สามสิบกว่าคนคงอยู่รวมกันในห้องเก๋งท้ายเรือ ซึ่งมีความสะดวกสบายพอสมควรจึงมีความสนุกสนานใกล้ชิดกันมาก นอกจากการเข้าทำหน้าที่ผู้ช่วยนายยามเรือเดินซึ่งอย่างมากวันละ ๒ ช.ม. แล้ว ก็มีการวัดแดดวัดดาวคำนวณหาตำบลที่ของเรือในแผนที่ทุก วันๆ ละ ๓–๔ ครั้ง มีการอบรมทหารเป็นครั้งคราวเวลาว่างที่เหลือจึงเป็นเวลาที่พวกเราได้คุยหยอกล้อ อ่านหนังสือและเล่นไพ่พริดจ์ ซึ่งคุณประสิทธิ์ ชอบเล่นมาก เมืองท่าที่แวะตอนขาไปและที่ได้ขึ้นเที่ยวชมภูมิประเทศ มีสิงคโปร์ โคลัมโบ เอเดน สุเอซ ปอร์ตเสด สำหรับเมืองในประเทศอิตาลีก็มี เวนิช พิวเม่ ตริเอสเต. อู่มองพั้ลโคเน่อยู่ห่างจากเมืองตริเอสเต เพียงระยะเวลารถแท๊กซี่วิ่งประมาณ ๔๐ นาที จึงเป็นเมืองที่พวกเราได้ไปเที่ยวบ่อยที่สุดแล้วแต่ฐานะการเงิน เที่ยวเดินทางกลับจากอิตาลี พวกเรากลับไม่พร้อมกัน แล้วแต่หมู่เรือใดจะเสร็จก่อนหรือ

หลัง เท่าที่จำได้ดูเหมือนว่าคุณประสิทธิ์เป็นต้นเรือตอร์ปิโดใหญ่ลำหนึ่งและกลับถึงกรุงเทพ ฯ ก่อนข้าพเจ้า หมู่เรือตอร์ปิโดใหญ่ที่ข้าพเจ้ามานั้นเป็นหมู่เรือชุดสุดท้ายที่บริษัทอู่ต่อเรือมอบหมายส่งให้และเมื่อออกเดินทางก็ถูกคลื่นและพายุจัด จำเป็นต้องแวะพักอยู่ที่เมืองปาตราส (กรีก) หลายวันแล้วเลยเดินทางผ่านช่องคอรินธ์และเอเธนส์ด้วย แต่เสียดายที่ไม่มีโอกาสแวะกรุงเอเธนส์ อันเป็นนครหลวงของกรีกตั้งแต่โบราณกาลมาแล้ว หมู่เรือชุดนี้กลับถึงกรุงเทพ ฯ ทีหลังเพื่อน

เมื่อถึงกรุงเทพ ฯ ได้ไม่กี่วัน ก็ได้รับคำสั่งให้เข้าศึกษาใน ร.ร. นายทหารเรือ พรรคนาวินชั้นต้น (รุ่น ๘๐–๘๑) ปัจจุบันนี้เรียก ร.ร. เสนาธิการทหารเรือ หลักสูตร ๒ ปี มี พล.ร.ต. หลวงสินธุสงครามชัย (มียศขณะนั้น) เป็นผู้อำนวยการ นายทหารเหล่าพรรคกลิน (ช่างกล) ก็เข้าศึกษาเหมือนกัน แต่แยกห้องกันเรียน เพราะวิชาที่เรียนไม่เหมือนกัน สำหรับเหล่าพรรคนาวินคุณประสิทธิ์กับข้าพเจ้าก็เข้าเรียนด้วย ทำให้พวกนายทหารนักเรียนรุ่นใกล้ๆ กันได้มีโอกาสอยู่ใกล้ชิดกันอีกครั้งหนึ่ง ทั้งมีโอกาสร่วมไปฝึกทางทะเลในหน้าที่ผู้บังคับบัญชาชั้นสูง ได้ไปดูกิจการตามสถานที่ราชการทั้งในกรุงเทพฯ และทัศนาจรต่างจังหวัดหลายแห่ง มีลพบุรี โคกกระเทียม ลำปาง เชียงใหม่ เป็นต้น เมื่อครบกำหนด ๒ ปี และสอบความรู้เสร็จแล้ว เราก็แยกย้ายไปอยู่ประจำเรือและกรมกองต่าง ๆ

หลายปีต่อมา ขณะที่เกิดสงครามมหาเอเซียบูรพา คุณประสิทธิ์กับข้าพเจ้าได้ทำงานร่วมกันอีกใน ร.ล. รัตนโกสินทร์ คือ เป็นต้นเรือ ข้าพเจ้าเป็นต้นปืน แต่เป็นชั่วระยะเวลาอันสั้น ข้าพเจ้าจากกรุงเทพ ฯ ไปรับราชการต่างประเทศเป็นเวลา ๒ ปีเศษ เมื่อกลับมาปลายปี พ.ศ. ๒๔๘๗ คุณประสิทธิ์มียศเป็น น.อ. และมีตำแหน่งเป็นหัวหน้าแผนกที่ ๑ กรมเสนาธิการทหารเรือ

(ปัจจุบันนี้คือกรมกำลังพล) นับว่าเป็นการเหมาะสมเพราะเป็นบุคคลกว้างขวาง รู้จักและเข้ากันกับนายทหารเรือทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อยได้ดี มีมนุษย์สัมพันธ์ดี จึงอยู่ในตำแหน่งนี้หลายปี ภายหลังเมื่อได้รับพระราชทานยศเป็น พล.ร.ต. แล้ว ก็ได้ย้ายไปประจำ บก.ทร. อันเป็นตำแหน่งสุดท้าย

ก่อนหน้าคุณประสิทธิ์จะครบเกษียณอายุประมาณ ๔ ปี ข้าพเจ้าได้มีตำแหน่งหน้าที่ราชการอยู่ในพระราชวังเดิม ซึ่งเป็นบริเวณเดียวกันกับที่ทำงานของคุณประสิทธิ์ จึงมักจะพบและคุยกันในขณะรับประทานอาหารกลางวันแทบทุกวัน ความสัมพันธ์แต่หนหลังทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกว้าเหว่อยู่พักหนึ่งเมื่อคุณประสิทธิ์ต้องออกจากราชการโดยครบเกษียณอายุ เพราะต่อไปเราจะไม่มีโอกาสได้อยู่ใกล้ชิดกันเหมือนก่อน คุณประสิทธิ์ก็มีความรู้สึกเช่นกันที่ต้องจากเพื่อนและต้องว่างจากงานที่เคยทำเป็นประจำตั้ง ๓๐ กว่าปี

คุณประสิทธิ์ มีนิสัยตรงไปตรงมา ไม่มีเล่ห์เหลี่ยม มีใจโอบอ้อมอารี เผื่อแผ่ ไม่ชอบดื่มสุรา แต่มีสุราและเบียร์ชั้นดีไว้รับรองเพื่อนฝูงที่บ้าน สิ่งใดที่จะเกิดการเสียหายแก่เพื่อนแล้วจะต้องช่วยแก้ไขแนะนำ เป็นที่รักใคร่ของเพื่อน ข้าพเจ้าเคยได้รับคำแนะนำด้วยความหวังดีเมื่อคราวไปทัศนาจรจังหวัดลำปาง ขณะนั้นเป็นนายทหารนักเรียนในการเลี้ยงอาหารค่ำวันหนึ่ง มีหญิงสาวสวยโสดเหมือนข้าพเจ้าในขณะนั้น ได้ขอความช่วยเหลือให้ข้าพเจ้ารับฝากแหนมมาให้คนในกรุงเทพ ฯ โดยข้าพเจ้าไม่เคยรู้จักมาก่อนเลยทั้งผู้ฝากและผู้รับข้าพเจ้าก็รับปาก คุณประสิทธิ์ได้กระซิบเตือนข้าพเจ้าว่าระวังแหนมจะปลอมเป็นฝิ่นภายใน ซึ่งในสมัยนั้นวิธีการดังกล่าวไม่สู้จะแพร่หลายนัก แต่ก็อาจเป็นไปได้ และถ้าเป็นแหนมปลอมดังว่าเข้าใจว่าจะรอดจากการตรวจค้นด้วย เพราะพวกเราไปกันเป็นทางราชการ ซึ่งต้องแต่ง

เครื่องแบบและเจ้าหน้าที่คงจะไม่สงสัยด้วย แต่ข้าพเจ้าก็ไม่ไปรับของที่จะฝากตามนัดกลัวถูกต้ม

นอกจากนี้ ข้าพเจ้ายังเคยทราบเรื่องความกรุณาปรานีของคุณประสิทธิ์และครอบครัว ที่มีต่อผู้ขัดสนในเรื่องการเงินเรื่องหนึ่ง คือ มีผู้ที่ข้าพเจ้ารู้จักดีครอบครัวหนึ่งได้ขอร้องขายฝากที่ดินพร้อมด้วยบ้าน เพราะจำเป็นจะต้องใช้เงินด่วน คุณประสิทธิ์ก็รับขายฝากไว้ จนกระทั่งพ้นเวลาที่กำหนดในสัญญา แต่คุณประสิทธิ์ก็หาได้ยึดที่ดินและบ้าน ทั้ง ๆ ที่มีสิทธิตามกฎหมายอย่างสมบูรณ์ไม่ ซ้ำยังอนุญาตให้ผู้ขายฝากนำไปขายต่อได้อีก ซึ่งในการขายก็ได้ราคาสูงกว่าที่ขายฝากไว้ ๒ – ๓ เท่าตัว

การจากไปของคุณประสิทธิ์อย่างไม่มีวันกลับย่อมทำให้ครอบครัวและญาติมิตรทุกคนที่มีความเสียดายและอาลัยมาก ขอคุณงามความดีของ พล.ร.ต. ประสิทธิ์ ใบเงิน และกุศลบุญราศี ที่ครอบครัวและญาติมิตรได้พร้อมใจกันบำเพ็ญให้ในครั้งนี้ จงดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของ พล.ร.ต. ประสิทธิ์ ใบเงิน ไปสู่สุคติในสัมปรายภพ เทอญ.

พล.ร.ท. เปลี่ยน นิ่มเนื้อ

๗ พฤษภาคม ๒๕๑๒

คำไว้อาลัย

พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน กับข้าพเจ้าชอบพอรักใคร่กันมาก ขณะพลเรือตรี ประสิทธิ์ ป่วยอยู่ข้าพเจ้าตั้งใจจะไปเยี่ยมที่โรงพยาบาลสมเด็จพระปิ่นเกล้า ธนบุรี แต่ข้าพเจ้ากำลังไม่สบายเป็นไข้หวัดใหญ่จึงยังไม่ได้ไป แต่อาการป่วยของพลเรือตรี ประสิทธิ์ เข้าขั้นหนักเสียแล้วและได้ถึงแก่กรรมก่อนที่ข้าพเจ้าจะไปเยี่ยม พลเรือตรี ประสิทธิ์ เป็นเพื่อนรักใคร่สนิทสนมกันมาก คุณเนื่องสิริ ใบเงิน ภริยาของเขาก็เป็นเพื่อนสนิทกับนางโสน ศรีพิพัฒน์ ภริยาของข้าพเจ้า เคยไปไหนมาไหนด้วยกันเสมอ เมื่อข้าพเจ้าได้ข่าวมรณกรรมของพลเรือตรี ประสิทธิ์ รู้สึกตกใจและเสียใจที่ข้าพเจ้าไม่ได้ไปเยี่ยมในยามเจ็บป่วยเลย เพราะไม่มีเวลาไปได้ทัน

พลเรือตรี ประสิทธิ์ เป็นนายพลทหารเรือชั้นนำคนหนึ่ง ในระหว่างที่ข้าพเจ้าไปรับราชการอยู่ต่างประเทศในตำแหน่งที่ปรึกษาการศึกษาประจำสถานเอกอัครราชทูตไทย ณ กรุงบอนน์ ประเทศสหพันธรัฐเยอรมันเสีย ๖ ปี ๗ เดือนนั้น พลเรือตรี ประสิทธิ์ ได้ช่วยเหลือกิจการส่วนตัวให้แก่ข้าพเจ้ามากมาย ซึ่งข้าพเจ้าจะเว้นความขอบคุณอีกครั้งหนึ่งเสียมิได้

ข้าพเจ้าขออธิษฐานให้ดวงวิญญาณของ พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน จงไปสู่สุคติภพ และสู่ความสงบสุขในสัมปรายภพด้วยเถิด.

พลเรือตรี ประวิศ ศรีพิพัฒน์

ข้าราชการบำนาญ

๑๒ ก.พ. ๑๒

คำไว้อาลัย

ข้าพเจ้ารักใคร่ชอบพอกับคุณประสิทธิ์ ใบเงิน มานานแล้ว ตั้งแต่สมัยเป็นนักเรียนนายเรือมาด้วยกัน เมื่อเราทั้งสองได้ออกเป็นนายทหารแล้วก็ได้มีโอกาสรับราชการร่วมกันและมีความสัมพันธ์ต่อกันเป็นส่วนตัวตลอดมา เนื่องจากบ้านของคุณประสิทธิ์อยู่ใกล้กับบ้านของข้าพเจ้า ซึ่งอยู่ใกล้กับถนนสว่าง หัวลำโพง กับทั้งภรรยาของคุณประสิทธิ์กับภรรยาของข้าพเจ้าก็ชอบพอกันมานานแล้วเหมือนกัน จึงนับว่าครอบครัวของเราทั้งสองมีความสนิทสนมต่อกันมานานปีทีเดียว จนข้าพเจ้าอาจกล่าวได้เต็มปากว่าคุณประสิทธิ์เป็นเพื่อนที่ดีของข้าพเจ้าคนหนึ่ง ตั้งแต่คบกันมาเราไม่เคยมีเรื่องขุ่นข้องหมองใจต่อกันเลย มีแต่จะช่วยเหลือซึ่งกันและกันตามสภาพของเพื่อนที่ดีมีอัธยาศัยต้องกัน

โดยปกติคุณประสิทธิ์เป็นคนมีอารมณ์ดีและสนุกสนานกับใคร ๆ เสมอ กิริยาวาจาก็สุภาพเรียบร้อย ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นคุณประสิทธิ์แสดงความหยาบคายต่อใคร ๆ เลย สมกับการเป็นสุภาพบุรุษโดยแท้

ในระหว่างที่รับราชการอยู่ที่กรมเสนาธิการทหารเรือด้วยกันมาเป็นเวลาหลายปี ข้าพเจ้าสังเกตว่าคุณประสิทธิ์มีความขยันหมั่นเพียร มาทำงานตรงเวลาเป็นประจำเสมอ และปฏิบัติหน้าที่ราชการด้วยความระมัดระวัง มิให้หน้าที่การงานของตนเกิดความบกพร่องขึ้นได้ ผู้ที่เคยเป็นผู้บังคับบัญชาของคุณประสิทธิ์มาแล้วทุกท่านย่อมทราบดี นอกจากนี้คุณประสิทธิ์มีคุณวุฒิพิเศษอีกอย่างหนึ่ง กล่าวคือ ได้ศึกษาวิชากฎหมายจนสำเร็จได้รับปริญญานิติศาสตร์

บัณฑิต พวกเราที่ทำงานร่วมกันก็ได้อาศัยคุณประสิทธิ์เป็นที่ปรึกษาทางด้านกฎหมาย ทั้งในส่วนที่เกี่ยวกับราชการและเกี่ยวกับเรื่องส่วนตัว สรุปแล้วอาจกล่าวได้ว่า คุณประสิทธิ์เป็นนายทหารเรือชั้นผู้ใหญ่ที่มีความซื่อสัตย์สุจริตต่อราชการและต่อเพื่อนฝูงทุก ๆ คน ซึ่งข้าพเจ้าต้องขอแสดงความเคารพนับถือไว้ ณ ที่นี้ด้วยความจริงใจ

บัดนี้คุณประสิทธิ์ได้ล่วงลับไปแล้ว ยังเหลืออยู่ก็แต่คุณงามความดีที่คุณประสิทธิ์ได้กระทำไว้ ด้วยความอาลัยรักจึงขออธิษฐานให้ดวงวิญญาณของพลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน ได้ไปสู่สุคติในสัมปรายภพตามกรรมดีที่ได้กระทำไว้เมื่อมีชีวิตอยู่ด้วยเทอญ.

พล.ร.ต. แชน ปัจจุสานนท์

อาลัยเพื่อนผู้จากไปสู่สุคติ

ข่าวมรณกรรมของเพื่อนรัก ทำให้ข้าพเจ้าและครอบครัวซึ่งกำลังท่องเที่ยวเพื่อหาความรู้และความสบายทางจิตใจอยู่ในต่างจังหวัด ต้องรีบเดินทางกลับบ้านทันที เพื่อให้ทันในการสวดพระอภิธรรมคืนสุดท้ายหรืออย่างน้อยก็ให้ทันในวันบรรจุศพ ก่อนที่เพื่อนจะถึงแก่มรณกรรมประมาณไม่ถึงเดือนข้าพเจ้ายังจำได้ว่า เราและครอบครัวต่างได้พบกันในงานฌาปนกิจที่วัดมกุฏกษัตริยารามยังเห็นเพื่อนมีหน้าตาแจ่มใส ร่างกายสมบูรณ์แข็งแรงและกระปรี้กระเปร่าเหมือนอย่างเคย ไม่มีร่องรอยอะไรที่แสดงให้เห็นว่าเพื่อนจะถูกเร่งรัดให้อำลาโลกไปโดยด่วนเช่นนี้ แต่ไม่ทันไรข้าพเจ้าก็ต้องตกตะลึงมึนงง หนังสือพิมพ์ที่กำลังถืออยู่แทบจะหลุดจากมือ เมื่อได้อ่านพบข่าวมรณกรรมของเพื่อนรักเข้า ถึงกับต้องอุทานออกมาด้วยความตกใจและระคนไปด้วยความแปลกใจว่า "เอ๊ะ ! มันเป็นไปได้จริง ๆ หรือนี่" นานมาแล้วที่เราและครอบครัวต่างชอบพอและสนิทสนมกันมาก และมีโอกาสพบปะกันอยู่บ่อย ๆ แต่มาในระยะหลังที่เรามีอายุมากด้วยกันแล้ว ต่างคนต่างก็มีธุระและความกังวลห่วงใยในเรื่องลูกหลานมากขึ้นเราจึงมีโอกาสพบปะกันเฉพาะในงานมงคลสมรสและงานฌาปนกิจเท่านั้น ประกอบทั้งข้าพเจ้ามีนิสัยชอบการเดินทางท่องเที่ยวชมภูมิประเทศตามต่างจังหวัดปีละหลายเดือน จึงทำให้การสังสรรค์ในระหว่างเพื่อนฝูงลดน้อยลงไป ทุกคราวที่เรามีโอกาสพบปะกันเรามักคุยสัพยอกกันว่า "เราต่างก็เข้าไปใกล้ฝั่งเต็มทีแล้วนะ อย่าเพ่อรีบจ้ำไปให้ถึงฝั่งเร็วนัก ชะลอความเร็วเอาไว้บ้าง เผื่อเราอาจมีโอกาสได้ไปเที่ยวโลกพระจันทร์กับเขาบ้าง" พูดแล้วเราก็หัวเราะกัน แต่แล้วในที่สุดเพื่อนกลับรีบจ้ำไปถึงฝั่งเสียก่อน ส่วนข้าพเจ้ายังสามารถชะลอความเร็วเอาไว้ได้ แต่ถึงกระนั้นข้าพเจ้าก็ไม่อยากจะนึกว่าตนเป็นผู้เหนือกว่า เพราะถึงแม้ว่าเพื่อน

จะเป็นผู้ไปถึงฝั่งก่อนก็จริง แต่คุณความดีและบุญกุศลที่เพื่อนได้สร้างสมไว้อาจทำให้เขาไปนอนกระดิกเท้ารอคอยข้าพเจ้าอยู่บนฝั่งอย่างมีความสุขแล้วก็เป็นได้ ส่วนตัวข้าพเจ้าเองซึ่งพยายามถ่วงเวลาเพื่อให้ถึงฝั่งอย่างช้า ๆ นั้นกำลังถูกล้อมหน้าล้อมหลังไปด้วยความทุกข์ร้อยแปดพันประการอันเป็นสมบัติของชาวโลก

ข้าพเจ้าและคุณประสิทธิ์สำเร็จจากโรงเรียนนายเรือเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ เราสอบไล่ได้ที่ใกล้เคียงกัน ดังนั้น เวลาบรรจุลงประจำเรือรบ เรามักอยู่ในกองเรือเดียวกันหรือบางคราวก็อยู่ในเรือลำเดียวกัน การออกฝึกภาคแต่ละคราวจึงทำให้เราได้ปฏิบัติงานร่วมกันอยู่เสมอ จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๔๗๔ เราจึงต้องแยกกัน เพราะข้าพเจ้าถูกย้ายไปประจำกรมสรรพาวุธทหารเรือ ต่อมาเมื่อ ๒๐ ม.ค. ๒๔๗๙ เราได้กลับมาปฏิบัติงานร่วมกันอีกในการเดินทางไปรับเรือตอร์ปิโดและเรือทุนระเบิด ณ ประเทศอิตาลี ตอนเดินทางกลับจากประเทศอิตาลีเราได้ประจำอยู่ในเรือลำเดียวกัน คือ ร.ล. จันทบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ – ๒๔๘๒ เราต่างก็ได้มาปฏิบัติงานร่วมกันอีกโดยการเข้าศึกษาในโรงเรียนนายทหารเรือ และต่อจากนั้นมาก็ไม่มีโอกาสปฏิบัติงานร่วมกันอีกเลย

ในฐานะที่เพื่อนมีอายุแก่กว่า ข้าพเจ้าจึงมีความเคารพนับถือเขาอันเป็นการนอกเหนือไปจากความเป็นเพื่อน และในระยะเวลาที่เราได้เคยปฏิบัติราชการร่วมกันอย่างใกล้ชิดนาน ๆ เข้าเขาได้แสดงคุณธรรมหลายประการให้เห็นเด่นชัด ทำให้ข้าพเจ้ามีความเคารพนับถือเขายิ่งขึ้นประดุจเขาเป็นพี่ชายคนหนึ่งของข้าพเจ้าทีเดียว ความเป็นผู้ใหญ่ของเขาทำให้เขาเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะดีกว่าข้าพเจ้า คราวใดที่ข้าพเจ้าได้ทำอะไรไปด้วยความประมาทพลาดพลั้ง เขาจึงเป็นพี่เลี้ยงคอยเตือนสติข้าพเจ้าอยู่เสมอ เมื่อคราวที่ตอนเดินทางกลับจากประเทศอิตาลี เรือต้องเดินทางผ่าคลื่นลมจัดมาเป็นเวลา

หลายวัน นายทหารต้องผลัดเปลี่ยนกันเป็นนายยามเรือเดินทุก ๔ ชั่วโมง หรือประมาณคนละ ๘ ชั่วโมงต่อวัน ใครออกจากยามแล้วก็อยากจะเข้าห้องพักผ่อน เพราะต่างคนก็เกลียดขี้หน้าคลื่นเป็นที่สุด ใครเมาคลื่นก็เหมือนตกนรกทั้งเป็น ถึงแม้ว่าข้าพเจ้าจะมีโชคดีโดยไม่ใช่เป็นนักเมาคลื่น แต่ข้าพเจ้าก็มีจุดอ่อนแอเกี่ยวกับเรื่องนัยน์ตา เมื่อโดนลมพัดหลายวันเข้าทำให้นัยน์ตาเกิดเจ็บขึ้นมา เขาได้ช่วยเหลือเข้ายามแทนข้าพเจ้าเป็นครั้งคราวโดยข้าพเจ้ามิได้ร้องขอความช่วยเหลือแต่ประการใด ทั้ง ๆ ที่เพื่อนเองในสมัยนั้นก็ยังรูปหล่อเอวบางร่างน้อยเหมือนพระเอกลิเก นับว่าเป็นการแสดงถึงความอดทนยอมลำบากตรากตรำและเสียสละความสุขของตนให้แก่ผู้อื่น

เพื่อนเป็นผู้ที่มีความสุภาพเรียบร้อยอ่อนโยนและใจคอหนักแน่นมาตั้งแต่ยังเป็นนายทหารชั้นผู้น้อย และนอกจากนั้นยังเป็นผู้ที่มีความเมตตากรุณาต่อผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาหรือแม้แต่สัตว์ ในสมัยที่เราเคยออกฝึกภาคทางเรือร่วมกันมาบ่อย ๆ ในวันใดที่มีการหยุดพักผ่อน นอกจากจะมีการเสพย์สุรายาเมากันตามปกติแล้ว เวลากลางวันบางคนก็ชวนกันไปยิงนกตกปลา เวลากลางคืนก็ชวนกันไปยิงกระต่ายป่า แต่เพื่อนเป็นผู้ที่ไม่นิยมกีฬาประเภทเบียดเบียนสัตว์เลยเท่าที่ข้าพเจ้าได้เคยสังเกตเห็นมา

ในระยะเวลาที่เข้าโรงเรียนนายทหารเรือ เพื่อนได้แสดงคุณธรรมอันน่าสรรเสริญอีกข้อหนึ่ง คือได้ออกปากชักชวนเพื่อนนายทหารที่กำลังศึกษาในรุ่นเดียวกัน ให้ช่วยกันบริจาคทรัพย์เพื่อสงเคราะห์กันและกันในเมื่อญาติผู้ใหญ่หรือบุตรภรรยาของใครถึงแก่กรรม และทุกคราวที่เขาทราบเรื่องเขาจะเป็นเจ้ากี้เจ้าการในการเรี่ยไร จนเรื่องนี้ได้ทำเป็นประเพณีเฉพาะรุ่นของเราติดต่อกันมาเป็นเวลานาน จนกระทั่งมาเลิกร้างไปเมื่อต่างคนต่างเป็นนายทหารผู้ใหญ่ไปตาม ๆ กันแล้ว

เพื่อนเป็นผู้ที่ประพฤติตนอยู่ในคุณธรรมดังกล่าวแล้วมาด้วยดีและเสมอต้นเสมอปลายจนกระทั่งเป็นนายทหารชั้นผู้ใหญ่ อันเป็นการปฏิบัติถูกต้องตามหลักของทศพิธราชธรรมซึ่งเป็นหลักธรรมของผู้มีหน้าที่ปกครองบังคับบัญชาทุกชั้น แต่ในที่สุดเพื่อนก็ต้องด่วนลาโลกนี้ไปเพราะคุณธรรมอันดีงามบางประการโดยที่ได้นำไปใช้ผิดโอกาสนั่นเอง ตามปกติเพื่อนเป็นผู้ที่มีนิสัยอดทนเหมาะสมเป็นชายชาติทหารอยู่แล้ว แต่เมื่อมีอายุมากเข้า ย่อมเป็นธรรมดาอยู่เองที่จะต้องถูกโรคภัยเบียดเบียนมากขึ้น อาศัยที่มีความอดทนซึ่งเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ทำให้เขาคิดว่าเป็นเรื่องเล็ก ครั้นนาน ๆ เข้าเมื่อได้พาร่างซึ่งตนเองคิดว่าไม่เป็นอะไรมากมายนั้นไปให้นายแพทย์ทำการตรวจนายแพทย์ถึงกับต้องบังคับให้นอนอยู่ในโรงพยาบาล แต่กระนั้นก็ยังทำการต้อนรับขับสู้ผู้ไปเยี่ยมเยียนอย่างดี คล้ายกับว่าตนไม่ได้เป็นอะไรเพียงแต่มาพักผ่อนนอนเล่นชั่วคราวเท่านั้น แต่แล้วเพราะความอดทนนั่นเองทำให้เขาต้องพ่ายแพ้ต่อภัยธรรมชาติ ถูกมัจจุราชคร่าตัวไปหลังจากนอนป่วยที่โรงพยาบาลพระปิ่นเกล้าได้ไม่กี่วัน

ข้าพเจ้าและมิตรสหายต่างรู้สึกมีความอาลัยอาวรณ์เป็นอย่างยิ่งในการที่ขาดเพื่อนร่วมรุ่นที่ดีไปเสียอีกคนหนึ่ง หลังจากที่ต้องขาดเพื่อนร่วมรุ่นที่ดีคือ พลเรือตรี วิสิทธิ จันทรางศุ ไปเมื่อ ๒๗ ก.ค. ๒๕๐๗ นี้เอง แต่ก็หวังเป็นอย่างยิ่งว่า คุณธรรมอันดีงามและกุศลผลบุญที่เพื่อนได้ปฏิบัติไว้ดีแล้วคงจะได้ช่วยสนับสนุนและส่งเสริมให้เพื่อนไปสู่สุคติในสัมปรายภพอย่างแน่นอน.

พลเรือตรี พล สุวรรณประเทศ

๗ มีนาคม ๒๕๑๒

๑๖๑/๑ ซอยเทศบาล ๑๓ สมุทรปราการ

อาลัยเพื่อน

พลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงิน เป็นเพื่อนนักเรียนชั้นเดียวกันสมัยเมื่ออยู่โรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ เมื่อจบการศึกษาจากโรงเรียนนี้แล้ว ประสิทธิ์ไปเข้าเรียนต่อที่โรงเรียนนายเรือ ข้าพเจ้าทั้งสองไปเข้าโรงเรียนแพทย์ตามปกติ ประสิทธิ์มีน้ำใจโอบอ้อมอารี รักเพื่อนฝูง จึงเป็นที่รักใคร่ของพวกเรา ต่อมาเมื่อสมาคมศิษย์เก่าบ้านสมเด็จ ฯ ได้สลบไปพักหนึ่งนั้น พวกเราศิษย์เก่าที่ยังใคร่จะพบปะกันอยู่ ก็ได้ริเริ่มชวนกันตั้งชมรมศิษย์เก่าบ้านสมเด็จ ฯ ขึ้น โดยรวบรวมศิษย์เก่ารุ่นพี่รุ่นน้องแล้วนัดไปรับประทานอาหารกันที่ศาลานเรศวร เป็นเรือนแพตั้งอยู่ในสระน้ำสวนลุมพินี ครั้งแรกนัดพบกันสองเดือนต่อครั้ง ต่อมาก็ได้เปลี่ยนสถานที่ไปอีกหลายแห่ง จนมาประจำอยู่ในขณะนี้ที่ร้านพูลสิน สี่แยก ร.ร. นายร้อย จ.ป.ร. โดยเปลี่ยนกำหนดวันที่พบปะกันเป็นเดือนละครั้งทุกวันศุกร์สัปดาห์ที่สองของเดือนเป็นประจำ

ประสิทธิ์เป็นเพื่อนที่เกือบว่าจะไม่เคยขาดนัดเลย เขามักจะมาก่อนใคร ๆ ในระหว่างเวลารับประทานอาหารเพื่อนฝูงต่างก็คุยเฮฮากัน แต่ประสิทธิ์ได้แต่ยิ้มน้อย ๆ จะคุยเรื่องอะไรด้วยก็ไม่เสียงดังเกินไป ซึ่งเป็นอุปนิสัยของเขา เป็นเพื่อนที่ไม่ชอบขัดคอใคร ชักชวนไปเที่ยวที่ไหนก็ไปโดยเฉพาะการทัศนาจรต่างจังหวัด ในระยะหลัง ๆ นี้รู้สึกว่าประสิทธิ์ทรุดโทรมไปบ้าง ได้ทราบว่าเป็นโรคเบาหวาน แต่ก็ได้พยายามรักษาตัวด้วยดีตลอดมา เมื่อต้นเดือนมกราคม ๒๕๑๒ นี้ ประสิทธิ์ไม่ได้ไปพบปะกัน

เช่นเคย พวกเราก็นึกว่าเขาคงมีธุรกิจอย่างอื่น จนกระทั่งได้ทราบข่าวจากหนังสือพิมพ์ว่าประสิทธิ์ไปป่วยอยู่ที่โรงพยาบาลสมเด็จพระปิ่นเกล้า พวกเราก็เชื่อกันว่าเขาคงจะหายป่วยได้ในเร็ว ๆ วันนี้ แต่แล้วก็ได้ทราบข่าวอันน่าสลดใจว่า ประสิทธิ์ได้ถึงแก่กรรมเสียแล้ว เมื่อ ๒๘ มกราคม ๒๕๑๒ ด้วยโรคเกี่ยวกับหัวใจ นับว่าเป็นการสูญเสียเพื่อนรักหรือสมาชิกอาวุโสของชมรมศิษย์เก่าบ้านสมเด็จ ฯ ไปอีกท่านหนึ่ง

ขออำนาจบุญราศีที่เพื่อนรักได้กระทำไว้อันเป็นประโยชน์ต่อบ้าน-เมือง กับอานิสงส์ทักษิณานุปทานซึ่งบรรดาญาติมิตรได้บำเพ็ญกุศลอุทิศให้จงเป็นกุศลดลบันดาลให้ดวงวิญญาณ ของพลเรือตรี ประสิทธิ์ ใบเงินจงไปสู่สุคติในสัมปรายภพนั้น เทอญ.

พล.ต. พิมล นพรัตน์
นายแพทย์ จรัล โอสถสงเคราะห์

เรื่องที่คนเราหนีไม่พ้น

แม้จะรู้ว่าการเกิดแก่เจ็บตายเป็นเรื่องธรรมดา ที่ทุกคนหนีไม่พ้น แต่ก็อดโศกเศร้าไม่ได้เมื่อยามตายจากกัน พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า **ปิ ย โส ชา ย เต โส โก** ความเศร้าโศกเกิดจากของที่รัก แต่ถึงจะเศร้าโศกอย่างไรก็ตาม สิ่งที่จากไปแล้วหากลับคืนมาได้ไม่ เหตุนี้จึงควรหักห้ามความโศกเศร้าเสีย ถึงแม้กระนั้นก็ดี คนเราก็อดที่จะคิดถึงกันไม่ได้เมื่อยามจากกันไป เช่นท่านพลเรือตรีประสิทธิ์ ใบเงิน ท่านผู้นี้ที่พวกเราชาวตระกูลแซ่ซิ้มจะลืมเสียมิได้ ท่านเป็นบุคคลผู้ที่เกิดในตระกูลแซ่ซิ้มโดยกำเนิด และท่านได้เสียสละเวลาและกำลังกาย และกำลังทรัพย์ของท่าน ช่วยเหลือบุคคลในตระกูลแซ่ซิ้มมาโดยตลอด และก่อนที่ท่านจะถึงแก่อนิจกรรม ท่านยังดำรงตำแหน่งประธานกรรมการของมูลนิธิสีมาสงเคราะห์ (ซิ้มกงจืออี่) อยู่ ซึ่งมูลนิธิ ฯ นี้ชาวตระกูลแซ่ซิ้มเป็นผู้จัดตั้งขึ้น และครั้งสุดท้ายที่ท่านได้เข้าร่วมประชุมกรรมการมูลนิธิ ฯ นี้ เมื่อวันที่ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๒ เวลา ๑๓.๐๐ น. ซึ่งเป็นการพบกับคณะกรรมการเป็นครั้งสุดท้าย ในการพบปะกันครั้งนี้ ท่านได้กล่าวไว้ในที่ประชุมว่า ท่านจะขอลาออกจากประธานกรรมการ เนื่องจากสุขภาพของท่านไม่ค่อยดี คณะกรรมการก็ได้ยับยั้งการลาออกของท่านไว้ก่อน และท่านได้กล่าวว่าท่านอาจจะไม่ได้มาประชุมอีกต่อไปแล้ว ทำให้คณะกรรมการรู้สึกแปลกใจ และตลอดเวลาที่ท่านดำรงตำแหน่งประธานกรรมการของมูลนิธิสีมาสงเคราะห์มาเป็นเวลาประมาณ ๔ ปี ท่านไม่เคยขาดการประชุมเลยแม้แต่ครั้งเดียว แสดงว่าท่านเป็นบุคคลผู้หนึ่งที่สนใจต่องานของมูลนิธิ ฯ และมีความห่วงใยในชาวตระกูลแซ่ซิ้มเป็นอันมาก เมื่อขาดท่านไปก็เท่ากับได้ขาดบุคคลสำคัญไป

ในวาระนี้ คณะกรรมการมูลนิธิสีมาสงเคราะห์ (ซิ้มกงจืออี่) และชาวตระกูลแซ่ซิ้มทุกคน

ขออานิสงส์แห่งการบำเพ็ญกุศลอุทิศแด่ท่านพลเรือตรีประสิทธิ์ ใบเงิน จงดลบันดาลให้วิญญาณของท่านจงไปสู่สุคติ และขอให้วิญญาณของท่านจงรับทราบ และอนุโมทนาเพื่ออำนวยผลานิสงส์ สุขสมบัติในสัมปรายภพนั้น ตลอดกาลนาน เทอญ.

คณะกรรมการมูลนิธิสีมาสงเคราะห์ (ซิ้มกงจืออี่)

วาระสุดท้าย

อโรคยา ปรมา ลาภา "ความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ" เมื่อคุณสิทธิ์ออกจากงานเพราะครบเกษียณอายุ มีญาติมิตรมาเยี่ยมเยียนคุณมักชอบพูดให้ฟังเสมอว่า พระพุทธวัจนะคำนี้เพิ่งมารู้สึกว่าเป็นความจริงในวัยสูงอายุ เมื่อเป็นเด็ก เป็นหนุ่ม ไม่เคยรู้สึก เพราะไม่เคยเจ็บป่วยแต่งงานอยู่ด้วยกันมา ๓๖ ปีกับ ๑๐ เดือน คุณไม่เคยป่วยให้ป้อนข้าวป้อนน้ำหรือเช็ดตัวเลย เป็นคนแข็งแรง จิตใจอดทนเข้มแข็ง และมีอารมณ์สนุก ในระยะ ๒๐ ปีหลังนี้ เป็นโรคเบาหวาน แต่ไม่สึกรู้เดือดร้อนอะไร มีชีวิตอยู่โดยปรกติสุขเช่นผู้อื่น เพราะปฏิบัติตนตามคำแนะนำของแพทย์ จนกระทั่งเมื่อวันที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๑ เป็นวันแรกที่อาการของโรคเบาหวานเริ่มแสดงอาการเตือนให้รู้ตัวว่า สุขภาพไม่ดี มีอาการตื่นนอนแต่เช้ามืดประมาณ ๕ นาฬิกาก้าวลงจากเตียงแล้วล้มลงไม่รู้สึกตัว ดิฉันโทรศัพท์เชิญหมอที่อยู่บ้านใกล้กัน มาตรวจดู เนื่องจากคุณเป็นโรคเบาหวาน หมอจึงสันนิษฐานว่า น้ำตาลน้อย จึงฉีดกลูโกสให้ พอยาหมดเข็มก็รู้สึกตัว นับจากวันนี้เป็นต้นมาเป็นโรคขาดน้ำตาลบ่อย ประมาณเดือนละ ๒ ครั้ง ถึงแม้หมอจะสั่งลดยาแก้โรคเบาหวานให้เหลือเพียงวันละ ๑/๒ เม็ด ก็ยังเป็นโรคน้ำตาลน้อย แต่ถ้าไม่รับประทานยาเลยน้ำตาลก็จะขึ้นสูง

ในระยะนี้มีอาการของโรคหัวใจเพิ่มขึ้นอีกโรคหนึ่ง คือเวลาไปอยู่ในห้องที่ทำความเย็น พอกลับมาบ้านมีอาการปวดหัวใจ หมอตรวจพบว่าเส้นเลือดตีบ สั่งยาให้รับประทานเพิ่มขึ้น รักษามาได้ประมาณเดือนกว่ามีอาการเบื่ออาหาร โดยเฉพาะมื้อเย็น ถึงเวลารับประทานนั่งมองอาหารแล้วสั่นหน้าบ่นว่า ท้องหิวแต่ปากไม่อยากรับประทาน รู้สึกสะอิดสะเอียน

แข็งใจทานสัก ๒-๓ คำ ก็รู้สึกว่าท้องเสีย หมอให้ยาท้องเสีย พอหายก็หยุดยา ท้องก็เสียอีก เป็นดังนี้มาประมาณเดือนกว่า น้ำหนักลดไป ๖ กิโล จึงได้ตกลงใจเข้าโรงพยาบาล เพื่อให้นายแพทย์เช็คว่าเป็นโรคอะไรแน่ ด้วยความกรุณาของคุณหมอ ลักษณ์ บุญศิริ คุณสิทธิ์เข้าพักที่โรงพยาบาลพระปิ่นเกล้าฯ ตึกพิเศษ ห้องหมายเลข ๖ วันที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๒ เวลาประมาณ ๑๓.๓๐ น.

วันศุกร์ ที่ ๑๗ มกราคม เวลาบ่ายรู้สึกไม่สบายในท้อง มีอาการกระวนกระวาย ดิฉันจึงขอร้องให้คุณหมอศุภวัณณ์มาตรวจ และให้ยารับประทาน อาการค่อยยังชั่ว รุ่งขึ้นเช้าวันเสาร์ ที่ ๑๘ มกราคม นึกอยากรับประทานอาหาร และรับประทานได้มาก คุณชมคุณหมอศุภวัณณ์ว่าวางยาเก่ง รับประทานอาหารได้เป็นปรกติ คุณดีใจบอกว่าอยู่อีก ๒-๓ วันก็คงกลับบ้านได้ พอตรวจรู้ว่าเป็นโรคอะไรแน่ก็กลับไปอยู่บ้านได้ แต่พอถึงวันอังคาร ที่ ๒๑ ตอนเช้าเวลาประมาณ ๙.๐๐ น. ขณะที่คุณกำลังนั่งอ่านหนังสือพิมพ์อยู่ คุณมีอาการเท้าสั่น มือสั่น ดิฉันตกใจขอให้คุณนอน คุณบอกว่าไม่เป็นอะไร คงนั่งอ่านหนังสือต่อไป ดิฉันจึงขอให้พยาบาลไปเชิญคุณหมอมาตรวจดู พบอาการอุดตันที่ปอด คุณหมอโชคดีสั่งให้นอนพักเฉย ๆ ห้ามแขกเข้าเยี่ยม คุณมีอาการปวดร้าวที่หน้าอก ไม่ใช่ตรงหัวใจอยู่ ๔ วัน พอวันเสาร์ ที่ ๒๕ มกราคม คุณรู้สึกสบายขึ้นหน้าตาสดใส คุยกับลูกกับพยาบาลตลอดเวลา ดิฉันขอร้องให้นอนเฉย ๆ เพราะคุณบ่นบ่อย ๆ ว่าเมื่อไหร่ได้กลับบ้าน เช้าวันที่ ๒๘ มกราคม คุณบอกดิฉันว่าให้โทรศัพท์ตามหลานชาย คือนาวาโท บุญเอก ผลประไพ ให้นำใบมอบฉันทะสำหรับมอบให้รับเงินบำนาญแทน มาให้เซ็น ดิฉันบอกว่าอย่าเพิ่งเซ็นเลย ให้ผ่านไปสักเดือนหนึ่งก่อน เพราะมือยังไม่แข็งแรง คุณตอบว่า

แข็งแรงแล้ว ดูซิฉันเซ็นไม่สั่น ลองทำท่าเซ็นหนังสือดู บอกว่าเห็นไหม เซ็นได้จริง ๆ ถ้าไม่รับแล้วเงินบำนาญจะกลับคืนคลัง เป็นเรื่องยุ่งยากทีหลัง แล้วก็สั่งพยาบาลให้โทรศัพท์ตามหลานชาย ในระหว่างที่นาวาโท บุญเอก ผลประไพ นำหนังสือมาให้เซ็นนั้น ดิฉันไม่อยู่กลับมาบ้าน พอกลับไปโรงพยาบาล คุณก็เล่าให้ฟังว่าหลานชายนำใบมอบฉันทะมาให้เซ็นแล้ว มือสั่นนิด ๆ เลยเซ็นไป ๒ ฉบับ เผื่อจะใช้ไม่ได้ วันนั้นคุณพูดมากเหมือนอย่างปรกติ ไม่ใช่อย่างคนป่วยที่ใกล้จะสิ้นใจ อาการภายนอกทุกอย่างดีขึ้น แต่อนิจจา! ความตายเป็นของแน่ ๆ ที่ไม่มีใครหนีพ้น ในคืนวันอังคารที่ ๒๘ มกราคม ๒๕๑๒ ขณะที่คุณคุยอยู่กับพวกเราอย่างสบายใจ และถามว่าเวลาเท่าไรแล้ว พยาบาลตอบว่า ๒ ทุ่ม ๑๕ นาที พยาบาลขอตัวลงไปเอายา ลูกยืนอยู่ต่อหน้าคุณพ่อ เสียงคุณร้องว่าหนาว ลูกผวาพรวดจะไปที่ประตู บอกดิฉันว่าจะไปตามพยาบาล ดิฉันหันไปมองหน้าคุณ เห็นนัยน์ตาเหลือบขึ้นขาว แล้วหลับลงปิดสนิท ใบหน้ายิ้มอย่างสงบสบาย ดิฉันหันกลับไปกดออด ๒ ครั้ง พยาบาลขึ้นมาถอดเข็มให้น้ำเกลือ ปลดมุ้งอ๊อกซิเยนออก รีบนวดหัวใจ นวดเท่าไร ๆ หัวใจคุณไม่เต้นขึ้นมาเลย หัวใจของดิฉันที่เคยเตรียมไว้สำหรับรับเหตุการณ์เช่นนี้มาแล้ว ก็อดสะอื้นในอกไม่ได้ วาระสุดท้ายของคุณมาถึงแล้ว ลูกและดิฉันได้รับความทุกข์ เศร้าสลดใจอย่างสุดซึ้งในชีวิต ขอดวงวิญญาณของคุณจงไปสู่สุคติด้วย เทอญ.

เนื่องสิริ ใบเงิน

คุณพ่อของลูก

๒๘ มกราพ่อสุดสิ้น ลมปราณ
จิตลูกสุดทรมาน เทวศไห้
โอ้ โพธิพฤกษ์ไพศาล สิ้นร่ม เงาฤๅ
ต่อแต่นี้ฤๅได้ สดับถ้อยสุนทร

น้ำคำคุณพ่อนั้น น้ำทิพย์ เทียบฤๅ
เล้าประโลมไล้กระซิบ ซาบซึ้ง
ครั้นคุณพ่อลับลิบ ละโลก ไกลแล
เสมือนขาดน้ำทิพย์จึ้ง อกโอ้ อาลัย

บุราณท่านกล่าวอ้าง บุพกา รีเอย
มีพระคุณเทียบนภา กาศกว้าง
แต่คุณพ่อลูกหา ใดเปรียบ ไม่เลย
มากกว่าภูแผ่นสล้าง ตลอดพื้น อัมพร

ขอวอนไตรรัตน์ทั้ง เทพไท
นำบิตุรข้าไป สู่ฟ้า
บ่มีอุปสรรคะใด ดลดับ ด้วยแล
เพื่อสุคติบิดาข้า สุขได้ ดังประสงค์

ลูก

สารบาญ

วิวาทะ

ระหว่าง

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช

กับ

ท่านพุทธทาสภิกขุ

ในเรื่อง "จิตว่าง"

อนุโมทนา

ตามที่ คุณเนื่องสิริ ใบเงิน ขออนุญาตและจัดพิมพ์หนังสือเรื่อง "**วิวาทะ**" เล่มนี้ขึ้นเป็นธรรมทานเนื่องในงานฌาปนกิจในครั้งนี้นั้น อาตมามีความรู้สึกอนุโมทนาด้วยเป็นอย่างยิ่ง

ศีลธรรม จริยธรรม หรือหลักพระพุทธศาสนาก็ตามย่อมรวมอยู่ในคำว่า "ธรรม" เพียงคำเดียว และตั้งอยู่ในฐานะเป็น "**ชีวิตในทางของพระอริยเจ้า**" ซึ่งลึกซึ้งไปกว่าชีวิตตามธรรมดาทั่วไป และช่วยให้ชีวิตตามธรรมดาไม่เป็นของร้อนของสกปรก หรือมืดมัว และเป็นต้นตอของความสงบสุขทุกประเภททุกชนิดของบุคคลและหน้าที่การงาน

แม้คนเราจะมีความสามารถในหน้าที่การงานอย่างไร ถ้าปราศจากสิ่งที่เรียกว่า "**ธรรม**" นี้เสียแล้ว เขาจักต้องใช้ความรู้นั้นอย่างคดโกง หรือเห็นแก่ตนเป็นแน่นอน, เพราะว่าสิ่งที่เรียกว่า "**ธรรม**" นี่เป็นข้าศึกต่อคำว่า "**ตน**" ขาดสิ่งที่เรียกว่าธรรมเมื่อไร สิ่งที่เรียกว่าตนก็แสดงบทบาทของมันอย่างเต็มที่

และถึงแม้ว่า เขาจะไม่คดโกงเพราะมีนิสัยซื่อสัตย์สุจริตเขาก็ยังจะต้องมีความทุกข์ทางใจ เช่นความวิตกกังวลหม่นหมองเพราะสิ่งต่าง ๆ ไม่เป็นไปตามความควบคุมของเขาดังนี้เป็นต้น ซึ่งเท่ากับเป็นการตกนรกทั้งเป็นอย่างหนึ่งด้วยเหมือนกัน ดังนั้นเมื่อขาดสิ่งที่เรียกว่าธรรมเสียแล้ว สิ่งที่เรียกว่าชีวิตนั้นก็จักไม่เป็นไปในลักษณะที่กล่าวกันว่าเป็นของประเสริฐหรือมีค่ายิ่งดังที่มุ่งหมายกันทั่วไป ชีวิตเป็นสิ่งที่มีค่าสูงสุดขึ้นมาได้ก็เพราะสิ่งที่เราเรียกว่าธรรมนั่นเอง การที่พวกเราสมัยนี้ประชุมอบรมสั่งสอนกันแต่เรื่อง

วิชาความรู้ในหน้าที่การงานอย่างเดียวนั้นพระอริยเจ้าทั้งหลายมองดูแล้วจะพากันยิ้ม ๆ และเศร้าในที่สุด

เพราะฉะนั้น การที่ คุณเนื่องสิริ ใบเงิน จัดพิมพ์หนังสืออันเกี่ยวกับธรรมขึ้นเพื่อความแพร่หลายของธรรมนี้นับว่าเป็นสิ่งที่น่าอนุโมทนาเป็นที่สุด.

พุทธทาส อินฺทปญฺโญ

โมกขพลาราม ไชยา
๓๐ มีนาคม ๒๕๑๒

ถึงผู้อ่าน

ในประเทศเผด็จการ ไม่ว่าท่านจะเดินทางไปที่ไหน ไม่ว่าจะเปิดฟังวิทยุหรือดูโทรภาพสถานีใด ท่านจะได้เห็นป้าย หรือได้ยินคติพจน์ และคำชักชวนให้ประชาชนเสียสละ โฆษณาเกี่ยวกับการพัฒนาสร้างชาติเสียจนน่าเบื่อที่สุด และผลที่ได้รับก็คือประชาชนไม่เลื่อมใส ไม่ยอมทุ่มเทกำลังกายและกำลังใจเพื่อสร้างชาติของตน ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่าคำโฆษณาหรือคำชักชวนนั้น ๆ ไม่ตรงกับความประพฤติและการกระทำของผู้ที่สั่งให้โฆษณาเสียเลย ขอยกตัวอย่างเช่นข้อความที่ว่า ประเทศชาติจะเจริญได้ถ้าประชาชนช่วยกันประหยัด แต่แล้วผู้ชักชวนก็ไม่เคยประหยัดแม้แต่น้อย ใช้จ่ายเงินทองของประเทศชาติซึ่งได้มาจากหยาดเหงื่อของราษฎร ไปในทางฟุ้งเฟ้อบำเรอกามอย่างฟุ่มเฟือยที่สุด แทนที่จะคิดสร้างชาติกลับคิดแต่การสร้างความร่ำรวยอย่างมหาศาล และความปลอดภัยให้แก่ตัวเองหรือพรรคพวกของตน ใช้เล่ห์กลที่เหนือกฎหมายเอาเปรียบประชาชนของตนเองอย่างไม่ละอาย จนประชาชนสุดที่จะนิ่งทนต่อไปได้ ต้องกระทำรัฐประหารจับผู้นำ ล้างนักปกครองหรือนักการเมืองชั่ว ๆ เหล่านั้นให้หมดสิ้นไป เหตุการณ์แบบนี้เกิดซ้ำ ๆ ทั่วไปในโลกแทบไม่เว้นแต่ละเดือน ตัวอย่างที่พวกเราจำกันได้ดี ก็ได้แก่ประเทศเวียดนามใต้ เพื่อนบ้านใกล้เคียงของเรานี่เอง

ประธานาธิบดีโงห์ดินเดียมและญาติของเขาเป็นคนที่เห็นแก่ตัวจัด ใช้ตำแหน่งหน้าที่ผูกขาดทำการค้า อาศัยอำนาจวาสนาคดโกงเงินของประเทศชาติและราษฎรสร้างความเป็นมหาเศรษฐี อยู่ดีกินดีอย่างเทพบุตรเทพธิดาทั้ง ๆ ที่ชาวเวียดนามใต้กำลังไม่มีอะไรจะกิน บ้านช่องก็ถูกทำลาย ทรัพย์สมบัติก็สูญหายเกลี้ยงตัว และกำลังอุทิศชีวิตต่อต้านพวกคอมมูนิสต์เวียดกง

เพื่อปกปักรักษาประธานาธิบดีและศรีสะใภ้โงห์ดินนูผู้รุกรานล้างผลาญพุทธ-บริษัท ฉะนั้น โชคชะตาที่พวกผู้นำและรัฐมนตรีบางคนของเวียดนามใต้ได้รับไปแล้วนั้น จึงเป็นผลกรรมที่ตัวเขาทำกันขึ้นเอง มรดกอันมหาศาลที่เขาเบียดบังมาจากท้องพระคลังของชาติ หรือขูดรีดมาจากเลือดเนื้อของประชาชนเช่นด้วยการผูกขาดทำการค้าสาธารณูปโภคที่จำเป็น ก็ถูกคณะรัฐบาลใหม่ที่มีความละอายและมีใจเป็นธรรม ริบเข้าเป็นสมบัติของชาติต่อไป ความตายของผู้นำประเทศเวียดนามใต้นำความดีใจมาสู่ประชาชน รัฐบาลใหม่ก็ได้รับความไว้วางใจและคงจะไม่มีใครกล้าโกงไปอีกนาน

ลัทธิคอมมูนิสต์นั้น ไม่ใช่เป็นสิ่งที่จะต้องแทรกซึมมาจากต่างประเทศเสมอไป ส่วนมากมันฟักตัวขึ้นมาได้ภายในประเทศนั้น ๆ เอง จากความเคียดแค้นของราษฎรที่ยากจนที่ไม่สามารถทนต่อความอยุติธรรมของคนร่ำรวยหรือของพวกผู้บริหารประเทศที่เห็นแก่ตัวจัด การปราบคอมมูนิสต์ในเวียดนามใต้ไม่ได้ผลก็เพราะประชาชนไม่ร่วมมือ เขาเห็นว่าผู้นำประเภทเผด็จการที่มุ่งกอบโกยข้าวของเงินทองเข้าเป็นของตัวหรือญาติของตัวด้วย ความเห็นแก่ตัวจัดนั้น ร้ายยิ่งกว่าผู้นำของคอมมูนิสต์ เขาเห็นว่าการปราบคอรัปชั่นนั้นสำคัญกว่าการปราบคอมมูนิสต์ เพราะคอรัปชั่นเป็นการกระทำที่เห็นแก่ตัวจัดฝ่ายเดียว ไม่ใช่เพื่อส่วนรวมเลย คนชั้นผู้นำคนชั้นปกครองก็ตาม ข้าราชการหรือคนที่ร่ำรวยซึ่งถือว่ามีการศึกษาดีมีอาชีพดี ได้รับการอบรมมาดีก็ตาม น่าจะเป็นพวกที่แสดงความเสียสละต่าง ๆ เพื่อเป็นตัวอย่างแก่ประชาชน มิใช่เอาแต่สั่งคนอื่นโดยตัวเองไม่กระทำ ข้าราชการผู้น้อยทุจริตเงินนิดหน่อยก็ถูกลงโทษตามอัตรา แต่ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ทุจริตเงินก้อนใหญ่กลับไม่มีใครกล้าว่า ถ้าชนชั้นผู้นำไม่กอบโกยหาความร่ำรวย

เอาเปรียบประชาชน ทั้งทางตรงและทางอ้อมแล้ว คอมมูนิสต์ก็จะไม่เข้ามาหรืองอกงามขึ้นในประเทศนั้น ๆ ได้เลย และไม่ต้องไปโทษใคร ๆ

ฉะนั้น **ความเห็นแก่ตัว** จึงน่าจะเป็นคำขวัญหรือคติพจน์ประจำวัน เพราะความเห็นแก่ตัวจัดนั้น เป็นรากเง่าของการกระทำชั่วทั้งหลาย เป็นต้นเหตุของความทุกข์ทั้งหลาย ไม่ว่าแก่ตัวเองหรือแก่คนอื่น พระพุทธเจ้าสอนคนให้รู้จักให้ทานถือศีล ทำภาวนาหรือทำจิตใจให้สูง ก็เพื่อทำลายความเห็นแก่ตัวของตนนั่นเอง ความมุ่งหมายอันแท้จริงทั้งหมดทั้งสิ้นของพระพุทธ-ศาสนา ก็คือการกำจัดหรือการจำกัดความเห็นแก่ตัว อันเป็นสันดานของสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้เท่านั้น พระพุทธเจ้ามิได้สอนให้เพิ่มตัณหาและอุปาทานอันเป็นการเห็นแก่ตัวจัด อย่างที่คนชอบสอน ๆ กันอยู่ในเวลานี้ เช่นว่าให้ทำบุญทำทานมาก ๆ ตายแล้วจะได้ไปสวรรค์ มีทหารทั้งสี่กองทัพของท้าวจตุมหาราช รักษาวิมานอันเป็นที่ขังนางฟ้าอนุภรรยา ๕๐๐ คน การสอนแบบนี้เป็นการเห็นแก่ตัวและสอนให้คนเห็นแก่ตัว เพิ่มความอยากมีอยากเป็นเพิ่มความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งต่าง ๆ ตรงกันข้ามกับความประสงค์ของพระพุทธ-เจ้า ที่พยายามลดความอยาก ความยึด และความยุ่งของคน ชาวพุทธส่วนมากไม่ว่าในประเทศใด จึงไม่ค่อยรู้จักศาสนาของตนว่าสอนอะไร และมุ่งหมายอะไร

อาจเป็นด้วยเพราะเหตุนี้กระมัง กองการศึกษาผู้ใหญ่จึงได้มีกุศลเจตนาเชิญ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช และนิมนต์ท่านพุทธทาสภิกขุให้มาอภิปรายปัญหาธรรมะในหัวข้อว่า "เราควรจะเข้าใจธรรมะกันอย่างไร" ดังมีสาระสำคัญปรากฏอยู่ในหนังสือเล่มนี้แล้ว ถึงแม้ความเห็นของปราชญ์ทางโลกและปราชญ์ทางธรรมจะไม่ค่อยสู้ตรงกันนักในบางตอน ก็มิใช่เพราะความเห็นแก่ตัวจัดที่จะเอาชนะกัน แต่เป็นความเห็นอย่างสุจริตใจของแต่ละฝ่าย

ฝ่ายโลกียะและฝ่ายโลกุตตระจะต้องเห็นตรงกันข้ามแบบนี้เสมอไป ท่านพุทธทาสก็ไม่เคยเชี่ยวชาญในฝ่ายของโลกีย์ ฉะนั้น เมื่อท่านได้ทราบสภาพตามความเป็นจริงของคน ฝ่ายชาวโลกเสียบ้างเช่นนี้ ท่านก็คงจะหาทางคิดค้นคำอธิบายเรื่องสุญญตาให้กระจ่างยิ่งขึ้นไปอีก ความเห็นที่แตกต่างกันระหว่างท่านพุทธทาสกับ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ อันเรียกได้ว่าเป็น "วิวาทะ" นี้ ย่อมเป็นคุณประโยชน์แก่ส่วนรวมโดยแท้ เป็นจุดเริ่มต้นที่จะทำให้คนสนใจในธรรมะอันสูงสุดของพุทธศาสนา ซึ่งฆราวาสหรือแม้แต่พระภิกษุก็ไม่เคยเอาใจใส่ไม่เคยเห็นใครสอนกันเลย นอกจากท่านพุทธทาสองค์เดียว การวิพากษ์วิจารณ์ไปตามสติปัญญา และความรู้ทางพุทธศาสนา ของผู้ที่สนใจนั้น ย่อมเป็นการโฆษณาธรรมะที่ดี ท่านพุทธทาสก็เคยถูกนักบวชอวดดี โจมตีเรื่องสุญญตา (ความว่าง) โดยทางวิทยุกระจายเสียงอยู่บ่อย ๆ ท่านพุทธทาสไม่ใช่เป็นนักโต้วาที หรือไม่เคยเป็นนักโฆษณาขายยามาก่อน จึงพูดไม่คล่องและเถียงใครไม่เก่ง แต่การที่ท่านนำเอาเรื่องสุญญตา (ความมีจิตว่างจากความเห็นแก่ตัว) อันเป็นแก่นหรือเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนามาอธิบายหรือมาสอน ก็เป็นการดำเนินตามรอยยุคลบาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งพยายามสอนเรื่องสุญญตาแก่ประชาชนทุกหนทุกแห่งและทุกโอกาสที่จะทำได้ ดังมีข้อความปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกหลายตอน เช่นในบาลีสังยุตตนิกายมีข้อความสรุปสั้นๆได้ว่า พวกชาวบ้านที่ร่ำรวยกลุ่มหนึ่ง ได้เข้าไปหาพระพุทธเจ้าแล้วกราบทูลให้ทรงทราบว่า พวกเขาเป็นผู้ครองบ้านครองเรือน อัดแอวุ่นวายอยู่ด้วยบุตรภรรยาลูบไล้กระแจะจันทน์ของหอม ประกอบอาชีพการงานอยู่อย่างสามัญชนทั่วไป เขาขอให้พระองค์แสดงข้อธรรมะที่จะเป็นประโยชน์แก่เขามากที่สุด พระพุทธเจ้าก็เทศน์สอนเรื่องสุญญตา (ความว่างจากความรู้สึกว่ามีตัวตนและมีอะไร ๆ เป็นของตน) ซึ่งเป็นตัวแท้ของพระพุทธศาสนา

แก่คนเหล่านั้น เพราะเห็นว่าจะเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนเหล่านั้นโดยตรง และทรงยืนยันให้เขาถือไว้เป็นหลักประจำใจด้วยว่า เรื่อง "ความว่าง" เท่านั้น ที่เป็นเรื่องซึ่งพระพุทธเจ้าทุกพระองค์สอน ส่วนเรื่องอื่น ๆ นอกไปจากนั้นเป็นเรื่องของคนชั้นหลัง ๆ เขาสอนกัน พวกชาวบ้านเหล่านั้นได้กราบทูลแย้งขึ้นว่า เรื่อง "ความว่าง" เป็นเรื่องสูงเกินไปสำหรับเขา พวกเขาปฏิบัติไม่ได้ (บางคนก็คงบอกว่าเขาไม่เชื่อ) ขอให้พระองค์แสดงเรื่องที่ง่ายลงมาสักหน่อย พระองค์ก็ทรงเทศน์เรื่องการเตรียมตัวเป็นพระโสดาบัน เพื่อให้เขาเหล่านั้นถึงกระแสของพระนิพพาน กล่าวคือ สอนให้เขาหมดความเห็นแก่ตัวจัด ให้เขาเชื่อมั่นในพระพุทธ พระธรรม และพระอริยสงฆ์ ให้เขาเลิกความเชื่อหรือการปฏิบัติที่งมงายไร้เหตุผล และให้เขามีศีลขนาดที่ตัวเองก็ติเตียนตัวเองมิได้ พวกชาวบ้านเหล่านั้นก็พอใจ และกราบทูลว่า เขาจะยึดมั่นอยู่ในหลักปฏิบัติเหล่านั้น ซึ่งความจริงก็เป็นบันไดที่จะนำเขาไปสู่ความมี "จิตว่าง" หรือสุญญตา ที่พวกเขาทั้งหลายไม่ยอมเชื่อไม่ยอมรับนั่นเอง

นี่แสดงว่าเรื่อง "ความว่าง" เป็นความมุ่งหมายอันแท้จริงของพระพุทธศาสนา พระสมณโคดมก็ทรงยืนยันว่า เรื่อง "ความว่าง" เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ไม่ใช่เป็นของท่านองค์เดียว ท่านเทศน์เรื่อง "จิตว่าง" แก่บุคคลผู้ครองเรือน เพราะเห็นว่าเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่เขาจริง ๆ ท่านประสงค์จะให้พวกฆราวาสที่วุ่นอยู่ในทางโลก ๆ ให้รับเอาเรื่อง "ความว่าง" ไปใช้เป็นประโยชน์ เพราะมันไม่มีเรื่องอะไรที่ดีไปกว่านี้อีกแล้ว ถ้าผู้ฟังปฏิบัติตามได้ ก็จะคลายความเห็นแก่ตัวลงไปทุกที ๆ สามารถทำจิตให้ว่างได้เป็นครั้งคราวหรือมากขึ้น ๆ คือการบรรลุมรรคผลมากขึ้น ๆ ถ้ามี "จิตว่าง" ได้ตลอดกาล ก็เป็นพระนิพพานนั่นเอง

เมื่อเรื่อง "จิตว่าง" หรือ "ความว่าง" (สุญญตา) เป็นเรื่องสูงสุดของพุทธศาสนา เรื่องนี้จึงไม่ใช่เป็นเรื่องที่จะเข้าใจได้ง่าย ๆ สำหรับบุคคลทั่วไป พระพุทธเจ้าก็เคยตรัสไว้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย! คนที่มีปัญญาไม่โง่เง่าไม่เงอะงะ สามารถจะเข้าใจคำสอนที่ดีที่ถูก หรือรู้ว่าอะไรเป็นคำสอนที่ชั่วที่ผิดนั้นมีเป็นจำนวนน้อยเหลือเกิน ส่วนคนโง่เง่าเงอะงะ ไม่สามารถที่จะเข้าใจคำสอนที่ดีที่ถูก หรือไม่รู้ว่าอะไรเป็นคำสอนที่ชั่วที่ผิดนั้น มีเป็นจำนวนมากเหลือเกิน ภิกษุทั้งหลาย! คนที่มีสติปัญญาอย่างประเสริฐนั้น มีเป็นส่วนน้อย แต่คนที่ตกอยู่ในห้วงอวิชชาความมืดบอด ความหลงใหลงมงายไร้เหตุผลนั้นมีมากนัก"

เพราะฉะนั้น เราจะหวังให้ผู้ที่ฟังคำบรรยาย ในเรื่อง "ความว่าง" แล้วเข้าใจเรื่องนี้อย่างแจ่มแจ้งได้ทันทีนั้น จึงเป็นไปไม่ได้ อย่าว่าแต่พวกฆราวาสครองเรือนเลย แม้พวกภิกษุก็เช่นเดียวกัน พระพุทธเจ้าเคยทรงพยากรณ์เรื่องอย่างนี้ไว้ล่วงหน้าแล้วว่า "ภิกษุทั้งหลาย! ในกาลยืดยาวต่อไปภายหน้า ตัวสูตรส่วนที่ลึกซึ้งเหล่าใดที่เป็นคำสอนของตถาคตโดยเฉพาะ มีข้อความลึก มีความหมายซึ้ง เป็นชั้นโลกุตตระ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเช่นเรื่อง **สุญญตา** (ความว่าง ความมีจิตว่าง) เมื่อมีผู้นำสูตรประเภทนี้มาสอน เธอจะไม่ฟังด้วยดีจักไม่เงี่ยหูฟัง จักไม่ตั้งใจเพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง และจักไม่คิดว่ามันเป็นเรื่องที่ตนควรศึกษาเล่าเรียน ส่วนสูตรอื่น ๆ ที่นักกวีแต่งขึ้นใหม่ เป็นคำร้อยกรองประเภทกาพย์กลอนมีอักษรสละสลวย มีพยัญชนะอันวิจิตร **เป็นเรื่องนอกแนวคำสอนของตถาคต เป็นเพียงคำกล่าวของสาวก** เมื่อมีผู้นำสูตรเหล่านั้นมากล่าว พวกเธอจะฟังกันด้วยดี จะเงี่ยหูฟัง จะตั้งใจเพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง และจะคิดว่ามันเป็นเรื่องที่ตนควรจะศึกษาเล่าเรียน ภิกษุทั้งหลาย! ความอันตรธานของตัวสูตรส่วนที่ลึกซึ้ง

ที่เป็นคำสอนของตถาคต ที่เป็นข้อความลึก มีความหมายซึ้ง เป็นชั้นโลกุตตระ โดยเฉพาะเช่นเรื่องสุญญตา (ความว่างหรือจิตว่าง) ก็จักมีขึ้นด้วยอาการอย่างนี้"

ตามปกติวิสัยของคนเรา ก็ย่อมจะมี "จิตว่าง" อยู่บ้างเป็นครั้งเป็นคราวตามธรรมชาติ มิฉะนั้นแล้วก็จะต้องเป็นบ้าหรือกลุ้มใจตาย การที่คนลงทุนไปเที่ยวตากอากาศ พักผ่อนหย่อนใจ ก็เป็นการซื้อความว่างใจ ความเบาใจหรือความสบายใจ เพราะในเวลาที่ไปพักผ่อนหย่อนใจเช่นนั้น เขาย่อมไม่นึกคิดเรื่องอะไร ๆ ที่เป็นการเห็นแก่ตัวจัด เขาลืมความห่วงใยในภาระหน้าที่กิจการงาน ในทรัพย์สิน ในความเป็นใหญ่เป็นโต หรือในความเป็นคนยากคนจน ฯลฯ ถึงเขาจะคิดถึงเรื่องสนุกสนานร้องเพลง ทำอะไรหรือเล่นอะไรเพลิน ๆ ก็เรียกว่าเขายังมี "จิตว่าง" อยู่ เพราะเวลานั้นเขามิได้ครุ่นคิดถึงเรื่องที่เห็นแก่ตัวจัด กิเลสต่าง ๆ สงบลงไปมากกว่าธรรมดา สุดแต่ใจของเขาจะว่างได้มากน้อยเพียงใด ถ้าใจของใครว่างได้ ๑๐๐% และไม่กลับวุ่นขึ้นมาอีกเลย คนนั้นก็กลายเป็นพระอรหันต์ไป พระพุทธเจ้านำเรื่อง "ความว่าง" มาสอนพวกชาวบ้านที่วุ่น ๆ ท่านก็มิได้หวังที่จะให้เขามีจิตว่าง ๑๐๐% เพราะชาวบ้านน้อยคนนักจะทำได้แต่เพราะว่า "ความว่าง" เป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามกับ "ความวุ่น" "จิตว่าง" จึงเป็นโอสถขนานเดียวที่จะรักษาโรค "จิตวุ่น" ได้เป็นอย่างดี พระองค์เป็นแพทย์ผู้เชี่ยวชาญ ที่ทรงแนะนำยาขนานเอกให้ แต่ถ้าใครไม่เชื่อ หรือไม่ยอมกินยาขนานนี้ของพระองค์ เขาก็จะต้องเป็นโรคจิตว้าวุ่น หรือเป็นบ้าเป็นหลังถือตัวถือตนไปจนตาย

ส่วนใครที่ทำจิตใจให้ว่างจากความเห็นแก่ตัวจัดได้เท่านั้น ผู้นั้นก็จะกลายเป็นสาธุชนหรือกัลยาณชนที่ดีที่สุดคนหนึ่ง นอกจากตัวเองจะมีความ

สุขสงบแล้ว ยังทำให้ผู้อื่นเป็นสุขไปด้วยไม่ว่าในประเทศใด ถ้าบุคคลชั้นผู้นำ ผู้ปกครอง ผู้บริหารบ้านเมือง ข้าราชการ ฯลฯ เป็นคนที่ไม่เห็นแก่ตัวจัดแล้ว ประเทศนั้นก็จะมีความสงบสุขโดยไม่ต้องใช้กฎอัยการศึก หรือต้องมีการเตรียมกำลังทหาร กำลังตำรวจ ให้พร้อมอยู่บ่อยๆ ความไม่สงบนานาประการนั้น มันมีสาเหตุมาจากการเห็นแก่ตัวจัด ความอยุติธรรม การเอารัดเอาเปรียบ ความทุจจริต ซึ่งรวมเรียกง่ายๆ ว่า ความชั่วของชนชั้นปกครอง หรือนักการเมืองที่ไม่มีศีลธรรมเท่านั้น ขจัดบุคคลอย่างนี้ได้เมื่อใด บ้านเมืองก็จะสงบ ราษฎรก็จะอยู่เย็นเป็นสุข

ฉะนั้น การที่กองการศึกษาผู้ใหญ่ได้จัดให้มีการอภิปรายธรรมะในหัวข้อว่า "เราควรจะเข้าใจธรรมะกันอย่างไร" และท่านพุทธทาสได้นำเอาเรื่องสุญญตา หรือความว่างจากการรู้สึกเห็นแก่ตัวมาบรรยายร่วมกับ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช นั้น จึงนับว่าชอบด้วยกาละและเทศะแล้วทุกประการ บุคคลชั้นผู้นำทั้งทางโลกและทางธรรมควรจะรับฟังเอาไว้บ้าง เพื่อแก้ไขสิ่งที่ไม่ดี หรือนำธรรมะเรื่องสุญญตานี้ไปใช้บริหารกิจการงาน ความเห็นแก่ตัวจัดอันเป็นเรื่องน่าละอายอย่างยิ่งจะได้ค่อย ๆ หายไป ประชาชนจะได้รักใคร่ หรือทำการกราบไหว้ด้วยความจริงใจทั้งความหายนะต่างๆก็จะไม่มาตกถึงตัว

เพื่อโฆษณาคำสั่งสอนที่สูงสุดของพระพุทธเจ้า องค์การฟื้นฟูพุทธศาสนาฯ จึงจัดพิมพ์คำอภิปรายของปราชญ์ทางโลกและปราชญ์ทางธรรมสองท่านนี้ ให้ผู้ที่มิได้ฟังการอภิปรายได้ทราบข้อเท็จจริง และได้รับสารคดีธรรม แต่โดยที่สังเกตเห็นว่า คนส่วนมากไม่มีเวลา หรือไม่อยากสละเวลาอ่านหนังสือประเภทนี้ องค์การฯ จึงจำต้องตัดทอนข้อความที่ไม่จำเป็นออกไปเสียบ้าง เพื่อให้กำลังใจแก่ผู้ที่ไม่ประสงค์จะอ่านหนังสือเล่มใหญ่ ๆ และไม่อยากจ่ายค่าหนังสือแพง

ในที่สุดนี้ องค์การฯ ขอแสดงความขอบพระคุณ และขออนุโมทนา ในกุศลเจตนาของกองการศึกษาผู้ใหญ่ ที่ได้จัดให้มีการแสดงโลกุตตรธรรม ครั้งนี้ขึ้น ด้วยความยากลำบาก และต้องเสียสละนานาประการ

ปุ่น จงประเสริฐ

องค์การฟื้นฟูพุทธศาสนาฯ

๑ เมษายน ๒๕๐๗

พุทธทาส – *ท่านที่สนใจในธรรมทั้งหลาย ซึ่งมีท่านรัฐมนตรีเป็นประธาน !*

อาตมาได้รับคำขอร้องให้มาบรรยายธรรมะ ในรูปของธรรมสากัจฉา คือจะมีการซักไซ้ในทุกแง่ทุกมุมเท่าที่จะทำได้ เพื่อให้เข้าใจแจ่มแจ้งนั่นเอง ไม่ใช่เป็นเรื่องโต้คารมที่มักจะเข้าใจกันโดยมาก ฉะนั้น ขอให้ตั้งใจฟังให้มากขึ้นเป็นพิเศษ เรื่องที่จะอภิปรายนี้ ทางเจ้าหน้าที่กำหนดให้หัวข้อว่า "ท่านเข้าใจธรรมะอย่างไร" แต่คำว่า "ท่าน" นี้ เราไม่ทราบว่าหมายถึงใครแน่ ถ้าหมายถึงท่านทั้งหลายที่เป็นผู้ฟัง อาตมาและอาจารย์คึกฤทธิ์ก็คงไม่สามารถจะกล่าวอะไรได้ เพราะเป็นเรื่องของท่านผู้ฟัง ถ้าหมายถึงฝ่ายผู้บรรยาย อาตมากับอาจารย์คึกฤทธิ์ก็จะแสดงความคิดเห็นส่วนตัว อาตมามีความคิดเห็นอย่างไรก็จะบรรยายออกมา อาจารย์คึกฤทธิ์ก็จะซักไซ้ในข้อที่ควร คือทำความกระจ่างยิ่ง ๆ ขึ้นไป แต่อยากจะให้เรื่องหมายถึงพวกเราทั้งหมดว่าเข้าใจธรรมะอย่างไร คือเป็นหัวข้อใหม่ว่า "เราควรจะเข้าใจธรรมะอย่างไร"

ข้อแรก อยากจะกล่าวว่า เมื่ออาตมาไปแสดงธรรมะที่ไหน อาตมามักจะถูกหาว่าโฆษณาชวนเชื่อ ให้แก่พระธรรมหรือแก่พระศาสนามากเกินไป อย่างกับว่าจะโฆษณาขายสินค้าเกี่ยวกับเรื่องนี้ก็ขอให้ทราบไว้ก่อนว่า พระ-ธรรมนั้นวิเศษอย่างยิ่งจนไม่ต้องใช้การโฆษณาชวนเชื่อ แต่พวกเราต่างหากที่มีจิตเสื่อมทรามลงทุกที จนต้องใช้การโฆษณาชวนเชื่อมากขึ้น แม้แต่เรื่องที่เป็นการบุญการกุศลก็ยังต้องใช้โฆษณาชวนเชื่อ และใช้มากขึ้น เช่นกิจการลูกเสือกิจการสภากาชาดหรืออะไรทำนองนี้ ก็ยังต้องมีการโฆษณาชวนเชื่อด้วยเล่ห์กลอุบายมากขึ้นทุกที นี้แสดงว่าพวกเรามีจิตใจไกลออกไป จากการเหมาะสมที่จะเข้าใจธรรมะ ส่วนสิ่งที่ไม่ใช่ธรรมะหรือแม้เรื่องที่กระเดียด

ไปทางลามกอนาจาร เป็นอบายมุข ก็มีการโฆษณาชวนเชื่อกันรุนแรงยิ่งขึ้น นี่เป็นการกลบเกลื่อน และดึงความสนใจในธรรมะให้หันเหไปหมด และก็คงถึงเวลาแล้วที่เราจะต้องมีการโฆษณาชวนเชื่อให้แก่ธรรมะเสียบ้าง เพื่อจะต่อสู้หรือดึงกันไว้ให้เหมาะสม ฉะนั้น จะถือว่าเป็นการโฆษณาชวนเชื่อให้แก่พระศาสนาอาตมาก็ยอม โลกเรากำลังร้ายยิ่งขึ้น การโฆษณาชวนเชื่อก็แสดงความเห็นแก่ตัวมากขึ้น ดูคล้าย ๆ กับว่าบรรยากาศในโลกนี้เต็มไปด้วยการโฆษณาชวนเชื่อ ที่ใช้โวหารมุสาวาทไม่โดยตรงก็โดยอ้อม ซึ่งเอาประโยชน์ส่วนตัวเป็นหลัก มองดูแล้วเป็นบรรยากาศแห่งการเบียดเบียนด้วยวาจาและเจตนา ซึ่งเป็นการเบียดเบียนที่ลึกลับ เบียดเบียนทางจิตใจ การเบียดเบียนนี้ไม่ใช่หน้าที่ของคนเรา ธรรมะคือหน้าที่บริสุทธิ์ที่มนุษย์ควรจะทำ แต่การเบียดเบียนนี้ไม่ใช่หน้าที่แน่ มันผิดหน้าที่ มันไม่มีธรรมะหรือว่ามีธรรมะก็เป็นธรรมะฝ่ายตรงกันข้าม คือเป็นธรรมะของโจร ธรรมะของพาลชน การเบียดเบียนไม่ใช่ธรรมะที่เราประสงค์ ฉะนั้น เราจึงว่าคนกำลังไร้ธรรมะ เขามีคุณธรรมของความเป็นมนุษย์เสื่อมลง อาตมาอยากจะสรุปสั้น ๆ ว่าเรามีคุณภาพทางจิตใจที่จะเข้าใจธรรมะเสื่อมลง แม้ทางฝ่ายวัตถุจะเจริญมากขึ้น วิชาความรู้ทางค้นคว้านั้นก้าวหน้า แต่คุณธรรมที่จะทำอะไรให้ตรงตามหน้าที่ ให้คงเส้นคงวานี้มันเสื่อมลง จนไม่เหมาะที่จะเข้าใจธรรมะยิ่งขึ้นทุกที ปัญหามันจึงหนักว่า จะทำอย่างไรจึงจะทำให้คนเข้าใจธรรมะได้ดี เด็ก ๆ อนุชนรุ่นนี้หรือต่อไป จะเข้าใจธรรมะยิ่งขึ้นทุกทีหรือไม่ การศึกษาเล่าเรียนของเขาเหมาะที่จะทำให้เขาเข้าใจธรรมะได้หรือไม่ นี้เป็นข้อหนึ่งที่อาตมาอยากจะขอฝากไว้ให้เราเตือนเด็ก ๆ ของเรา

ในโลกนี้ใช้กระดาษพิมพ์หนังสือวันหนึ่งตั้งหลายหมื่นตัน แปลว่าหนังสือมีอิทธิพลมาก แต่สิ่งที่พิมพ์ออกมานั้นเป็นเรื่องทางธรรมะสักกี่เปอร์-

เซ็นต์ ส่วนมากเป็นไปในทางยั่วให้ลุ่มหลงวัตถุ หมายความว่าส่วนที่ยั่วไม่ให้สนใจธรรมะนั้นมีมากเหลือเกิน จนกระทั่งสิ่งเหล่านี้หุ้มห่อบรรยากาศหรือจิตใจของมนุษย์ทั้งโลก แล้วจะเข้าใจธรรมะได้อย่างไร ยิ่งไปกว่านั้นอาตมาอยากจะกล่าวว่าการเรียนธรรมะ หรือการเรียนบาลีตามวัดวาอารามของเรานี้ ผ่านไปได้โดยไม่ต้องสนใจธรรมะเลยก็ได้ โดยไม่เข้าใจธรรมะเลยก็ได้ ข้อนี้ขอให้อาจารย์คึกฤทธิ์ช่วยอภิปรายอย่างละเอียดสักหน่อย คณะสงฆ์เรายังอยู่ในสภาพที่น่าตกใจ คือว่ากิจการของคณะสงฆ์ก้าวหน้าไปแต่ในทางที่จะทำให้เรื่องราวเพิ่มมากขึ้น มุ่งหมายประโยชน์อย่างอื่นนอกจากการเข้าใจธรรมะเสียแล้ว คือมีความรู้ไปประกอบอาชีพได้โดยไม่ต้องสนใจธรรมะโดยไม่ต้องเข้าใจธรรมะอย่างถูกต้องละเอียดลออก็ได้ เรื่องมันเป็นไปอย่างนี้สรุปได้ว่าพวกเราทั้งหลายกำลังเข้าใจธรรมะในลักษณะที่น่าชื่นใจหรือน่าวิตกน่าเป็นห่วง ขอให้อาจารย์คึกฤทธิ์ช่วยอภิปรายในส่วนนี้เพื่อความเข้าใจอันดีกันเสียก่อน

คึกฤทธิ์ – กระผมเห็นด้วยตามที่ท่านได้บรรยายมา รู้สึกว่าทุกวันนี้คนเราก็ไม่เข้าใจธรรมะ หรือเข้าใจในสิ่งที่ความจริงไม่ใช่ธรรมะ สำหรับการโฆษณาชวนเชื่อในทางโลก คนทำมาหากินก็ต้องโฆษณาขายสินค้าต่าง ๆ อย่างนี้ก็เป็นเรื่องธรรมดากระผมไม่ติดใจ ใต้เท้ากล่าวมาว่าวัดของเราทุกวันนี้ มีการโฆษณาอยู่มาก การเรียนบาลีเรียนธรรมะในวัด ไม่จำเป็นที่จะต้องเกี่ยวกับธรรมะเลยก็ได้ นี่กระผมก็เห็นด้วยเป็นอย่างยิ่ง กระผมไม่อยากให้ใต้เท้าต้องกล่าว กระผมพูดเองดีกว่า เพราะใต้เท้ายังสีเดียวกันอยู่ พูดไปก็จะไม่ดี ที่ใต้เท้าถูกหาความว่าพูดโฆษณาชวนเชื่อให้คนเห็นธรรมะ หรือโฆษณาชวนเชื่อให้แก่พระธรรมมากเกินไปนั้น ก็เห็นจะเป็นเพียงคนหนึ่งหรือสองคนพูดมันยังไม่เป็นความจริง ถ้าหากใต้เท้าโฆษณาจริง

ก็จะมีคนได้ยินและมีคนเชื่อถือไปตามคำโฆษณานั้น แต่ผลปรากฏว่าคนก็ยังไม่เข้าใจธรรมะ เพราะฉะนั้น ถ้าโฆษณาจริงก็ยังโฆษณาไม่เก่ง สู้คนอื่นเขาไม่ได้ เพราะว่าคนส่วนมากก็ยังไม่รู้ธรรมะ แต่ที่เขาโฆษณาธรรมะกันอยู่ทุกวันนี้ ผมรู้สึกว่าเป็นลักษณะของการค้าอยู่มาก คือผู้โฆษณาธรรมะนั้น ก่อนโฆษณาย่อมดูลักษณะตลาดก่อนว่าจะต้องการอะไร แล้วก็เอาสิ่งนั้นมาโฆษณาล่อขายให้ คนที่อยู่ในวัดทุกวันนี้ เมื่อรู้ว่าตลาดทั่ว ๆ ไปเขาต้องการตัณหาอุปาทาน ก็นำเอาสิ่งที่อ้างว่าเป็นธรรมะแต่ความจริงเต็มไปด้วยตัณหาอุปาทาน เอามาเสนอให้ เอามายื่นให้ เป็นต้นว่าเทศนาสั่งสอนในเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ต่าง ๆ เทศนาทั้งทางวิทยุและทางอื่นในเรื่องสวรรค์ เรื่องเทวดาเกี่ยวพาราสีกัน เป็นเรื่องสนุกสนานครึกครื้นฟังกันทั่วประเทศ ตลอดจนกระทั่งพูดไปถึงเรื่องที่จะเป็นจริงไปไม่ได้ เรื่องที่แม้แต่เด็ก ๆ ก็อาจจะเถียงได้ กระผมรู้สึกว่าการโฆษณาธรรมะทุกวันนี้ ที่ทำกันอยู่นั้นยังไม่รอบคอบนัก มันอาจทำให้ประชาชนทั่วไปหมดความสนใจ หมดความเลื่อมใสในธรรมะแล้วเมื่อคนเห็นว่าธรรมะผิด คือธรรมะที่ได้ยินจากวัด จากวิทยุกระจายเสียง จากหน้าหนังสือพิมพ์นั้น ไม่เป็นเรื่องที่น่าสนใจ คือเป็นแต่เรื่องที่เป็นไปไม่ได้หรือสงสัยได้ เป็นเรื่องที่แย้งได้อย่างนี้แล้วคนทั่ว ๆ ไปที่ไม่ได้ศึกษาธรรมะ ก็ย่อมจะหมดความสนใจ เห็นว่าธรรมะนั้นเองเป็นสิ่งไร้ประโยชน์ เป็นสิ่งที่ไม่มีสาระ สู้ชีวิตธรรมดาอย่างทางโลก สู้การทำมาหากินตามปกติไม่ได้ ยกตัวอย่างเป็นต้นว่าถ้าวัดใดวัดหนึ่งจะโฆษณาพระเครื่องลาง หรือรูปหลวงพ่อต่าง ๆ ว่าใครได้ไปบูชาแล้วจะเกิดหมุนพูนเขา ทำให้เกิดทรัพย์สมบัติมาก

อย่างนี้มีคนเชื่อได้มาก เป็นความเลื่อมใสศรัทธาที่ไม่คำนึงถึงเหตุผล แต่มีคนอีกมากมายทีเดียว เห็นว่าถ้าอยากได้เงินได้ทอง หรือทำให้สมบัติเจริญแล้ว น่าจะมีทางอื่นที่ดีกว่านั้น น่าจะเป็นการทำงานด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ด้วยความเพียร หรือคนอีกพวกหนึ่งก็เห็นว่าถ้าอยากจะได้สตางค์มาก ๆ ก็คดโกงเขาเอาดีกว่า ไม่จำเป็นจะต้องไปบูชาพระพุทธรูปหรือรูปพระสงฆ์ แต่ว่าทุกวันนี้ทางวัดหนักไปในทางโฆษณาเช่นนี้ทำให้เกิดผลขึ้นที่ไม่น่าปรารถนา กระผมก็เคยนึกอยู่เสมอเหมือนกันว่า ทางวัดใช้วิธีการของโลกมากไป คนอยากฟังอะไรก็มักจะส่งเสริมในสิ่งที่เขาอยากฟัง อย่างคนที่มีตัณหาอยู่ ก็สอนในทางที่จะให้เขามีตัณหามากขึ้น คนที่มีอุปาทานอยู่ แทนที่จะสอนไปในทางปราบอุปาทานกลับไปสอนให้มีอุปาทานเพิ่มขึ้น หรือบางทีก็มีการทรงเจ้าเข้าผี หรืออะไรต่าง ๆ ไปเลยทีเดียว ซึ่งมันก็เป็นเรื่องของตัณหาอุปาทานทั้งนั้น แล้วก็เรียกให้คนเข้ามาเลื่อมใสได้มาก กระผมไม่เข้าใจว่าที่ท่านทำไปอย่างนั้นทำเพื่ออะไร แต่เมื่อสืบสวนไปก็ได้ความว่าท่านทำไปเพื่อหาเงิน อ้างว่าหาเงินเข้าวัด ทำให้คิดต่อไปว่าวัดนั้นมีประโยชน์สำหรับอะไร คือว่าถ้าวัดเป็นสถานที่ตั้งของธรรมะ สำหรับเผยแพร่ธรรมะในทางที่ถูกแล้ว มันจะขัดกันในการที่จะใช้วิธีซึ่งไม่ใช่ธรรมะ คือเราไปล่อให้คนเขาติดเพื่อจะเอาสตางค์เขา แทนที่จะเป็นสถานที่แห่งความหลุดพ้น วัดทุกวันนี้ก็เป็นสถานที่ของความติดของความหลงนั่นเอง ไม่ใช่ที่ตั้งแห่งวิมุตติ กระผมพูดอย่างนี้จะหาว่ารุนแรงไปก็สุดแล้วแต่ เท่าที่สังเกตดูทุกวันนี้ก็รู้สึกมันเป็นอย่างนั้น มีการ

โฆษณาแข่งแย่งแข่งดีกันเหมือนสินค้า ทุกวันนี้ส่งเสริมการเรียนวิปัสสนากันมาก เข้าสำนักวิปัสสนาต่าง ๆ กันแล้วออกมานินทากัน วิปัสสนาโน้นไม่ดีสู้วิปัสสนานี้ไม่ได้ สำนักนี้ดีกว่าสำนักโน้น นินทากันไปถึงเรื่องส่วนตัวบุคคล ครูบาอาจารย์ กระผมเองไม่อยู่สำนักวิปัสสนาไหนจึงรู้มาก เพราะได้รับคำนินทาทุกสำนัก ใคร ๆ ก็มาหาผม แล้วก็มานินทาให้ฟังหมดว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ มีรายละเอียดซึ่งผมไม่อยากจะพูด เมื่อนั่งวิปัสสนาเพื่อออกเที่ยวนินทากันแล้วอย่างนี้ ผมก็ไม่เห็นว่าวิปัสสนานั้นจะเป็นทางส่งเสริมธรรมะ หรือทำให้คนเข้าใจธรรมะได้อย่างไร ปัญหาทุกวันนี้เป็นอย่างนี้ ขอใต้เท้าได้โปรดบรรยายต่อไปดีกว่า ถ้ากระผมพูดต่อไปเดี๋ยวก็พูดเสียคนเดียวเท่านั้นเอง

พุทธทาส – ข้อต่อไป ที่อาตมาอยากจะให้สนใจก็คือเรื่องอุปสรรคของการเข้าใจธรรมะ เดี๋ยวนี้ที่เราพูดกันว่าสนใจธรรมะหรืออยากศึกษาธรรมะนั้น เราสนใจกันแต่ในแง่ของหลักทฤษฎี แล้วก็ค้นค้นไปจนเลยขอบเขตที่จำเป็น ทั้งนี้ เพราะว่าศึกษากันในส่วนทฤษฎีนี้มันสนุก มีเรื่องที่จะถกเถียงกันได้มาก แล้วก็มีทางที่จะได้เกียรติได้ชื่อเสียงว่าเก่งอย่างนั้นเก่งอย่างนี้ มากกว่าที่จะนั่งพิจารณาธรรมะแท้จริงโดยตรง มันจึงดึงไปโดยไม่รู้สึกตัว ให้ไปหลงติดศึกษาในฝ่ายทฤษฎีไม่เกี่ยวกับวิธีการปฏิบัติ ยกตัวอย่างเช่นอภิธรรม อภิธรรมนี้เป็นเรื่องหลักทฤษฎีล้วน ๆ ไม่แสดงวิธีปฏิบัติ ถ้าจะเปรียบเทียบก็เหมือนกับเราค้นคว้าสูตรหรือกฎเกณฑ์ต่าง ๆ จนสร้างมนุษย์ขึ้นมาได้ใหม่เสียเองดี หรือว่าเราจะศึกษาแต่เฉพาะวิธีปฏิบัติสำหรับมนุษย์ที่เกิดอยู่แล้วนี่ให้พ้นทุกข์ดี ลองเปรียบเทียบกันดูเถิด ว่าอย่างไหนมันน่าสนุกขวนให้เกิดความสนใจมากกว่ากัน คนย่อมคิดว่าการคิดสร้างมนุษย์ขึ้นมาใหม่นี้น่าสนุก

กว่าน่าอัศจรรย์กว่า ส่วนวิธีจะปฏิบัติให้มนุษย์ที่เกิดแล้วตาดำ ๆ นี้เอาชนะความทุกข์ให้ได้นั้น ดูเป็นเรื่องธรรมดาไป แต่แล้วอันไหนมันควรจะทำกว่ากัน อันไหนจะเป็นที่พึ่งแก่เราได้มากกว่ากัน ตามข้อเท็จจริงเราจะเห็นได้ว่าในส่วนวินัยเราก็หลงเคร่งกันมาก ในส่วนพระสูตรเราก็พยายามหลงสวดท่องบ่น ในส่วนอภิธรรมเราก็หลงถกเถียงกัน มันเป็นไปมากจนลืมดูธรรมะที่เนื้อที่ตัว ลืมทำเนื้อทำตัวให้เป็นธรรมะ นี่เป็นอุปสรรคที่จะทำให้ไม่เข้าใจธรรมะอย่างถูกต้อง ในที่สุดกลายเป็นเพียงทำอย่างตาม ๆ กันไปหมดจนกล่าวว่าเราถือศาสนากันเหมือนอย่างลูกปู คือมันเดินอย่างแม่ปู จึงไม่ประสงค์จะเข้าใจธรรมะกันอย่างสมบูรณ์ เราถือศาสนากันในลักษณะที่ทำการค้าอย่างอาจารย์คึกฤทธิ์ว่า ศึกษาธรรมะจะเป็นไปในลักษณะอย่างนั้นไม่ได้ แต่ถ้าถือศาสนาตามธรรมเนียมก็เป็นไปอย่างนั้นได้ เป็นอย่างลูกปูได้ ถือเป็นอย่างการค้าชนิดหนึ่งได้ สรุปความว่าเดี๋ยวนี้เราสนใจธรรมะกันแต่ในแง่ของทฤษฎี แล้วค้นค้นออกไปเลยขอบเขตความจำเป็น จนกระทั่งพระวินัยพระสูตรพระอภิธรรม กลายเป็นเครื่องมือสำหรับทำความเนิ่นช้าถ่วงเวลาให้แก่เรา ในการที่จะให้เข้าใจธรรมะอย่างถูกต้องสมบูรณ์ ข้อเท็จจริงข้อนี้อาจารย์คึกฤทธิ์มีความเห็นอย่างไร อาตมาขอร้องให้อภิปรายอีกครั้งหนึ่ง

คึกฤทธิ์ – กระผมก็เห็นอย่างใต้เท้าว่า ถ้าใต้เท้าพูดอย่างนี้กระผมก็เห็นด้วยทุกที กระผมเห็นว่าเหตุของปัญหาต่าง ๆ นั้นมันมาจากการขาดความเข้าใจในวัตถุประสงค์ ว่าเราศึกษาธรรมะเพื่ออะไร และเรารู้ธรรมะเพื่ออะไร บุคคลทั่วไปไม่สนใจในแง่เหล่านั้น มักจะเข้าใจง่ายเกินไป เป็นต้นว่า เข้าใจว่าศาสนาทุกศาสนา ก็มีวัตถุประสงค์แต่เพียงจะสอนให้คนทำดี เพราะฉะนั้นศาสนาก็เหมือนกันหมด นับถือศาสนาไหนก็ได้ เอาศาสนามารวมเป็นศาสนาเดียวกันก็ได้ มีความเข้าใจอย่างนี้อยู่ในเวลานี้ แล้วก็ประชุมกันแล้ว คล้าย ๆ

กับว่ามันไม่มีความสำคัญอะไร ศาสนาก็เป็นเรื่องของการสั่งสอนให้คนทำความดีเหมือนกัน จะมัวแตกต่างกันอยู่ทำไม ใครชวนไปประชุมศาสนาที่ไหนก็ไปร่วมกับเขาได้ นี่แสดงว่า คนเรายังขาดการเข้าใจธรรมะอยู่มาก แล้วก็ไม่เข้าใจว่าเราศึกษาธรรมะเพื่ออะไรหรือรู้ธรรมะเพื่ออะไร และด้วยเหตุนี้เอง เมื่อขาดความรู้ในวัตถุประสงค์ที่แท้จริงแล้ว พอไปถือธรรมะเข้าก็ไปถือเอาตัวอุปกรณ์ว่าเป็นสิ่งที่แท้จริง หรือเข้าใจผิดว่าพระสูตรก็คือธรรมะ เมื่อเรียนพระสูตรก็จะต้องท่องจำให้ได้ แล้วก็หมกมุ่นไปในทางท่องจำอย่างที่ได้เท้าว่า เมื่อถือศีลก็พยายามถือศีลให้เคร่งเพื่อแข่งกัน หรือเพื่อจะให้เห็นว่า ใครเก่งกว่ากัน หรือมิฉะนั้นก็กลับไปอีกทางหนึ่ง คือถ้าไม่สามารถรักษาให้เคร่งได้ก็ไม่รักษามันเลย อ้างว่าเรียนพระอภิธรรมดีกว่าลึกซึ้งกว่า ถ้าชำนาญทางปรมัตถ์แล้วไม่ต้องถือศีลก็ได้ กินข้าวเย็นก็ได้ นั่งวิปัสสนาตัวแข็งบั่งทุกที นี่อย่างนี้ก็มี มันก็หย่อนกันไปคนละทาง ศึกษาพระอภิธรรมก็เพื่อจะได้เรียนศัพท์สูง ๆ เรียนนับจำนวนจิตกี่กองอะไรกี่กองว่ากันเป็นกอง ๆ มาคุยกันเล่นว่าอะไรมากอะไรน้อย อย่างนี้กระผมก็เห็นว่าศึกษาอภิธรรมเพื่ออภิธรรม ศึกษาพระสูตรเพื่อพระสูตร แล้วรักษาศีลเพื่อศีล มันไม่ใช่เพื่อธรรมะ แล้วก็ไม่ใช่เพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ซึ่งควรจะเป็นวัตถุประสงค์ที่แท้จริง ด้วยเหตุที่เราขาดความเข้าใจในวัตถุประสงค์ เพราะฉะนั้น การศึกษาก็ผิดพลาดไปได้มาก ตลอดจนในชีวิตประจำวัน เมื่อเรายังไม่เข้าใจในวัตถุประสงค์ของธรรมะ เราก็เอาธรรมะไปวางไว้เป็นที่ ๆ ไม่ได้เอาธรรมะให้เข้ามาแทรกซึมอยู่ในตัว ไม่เอาธรรมะมาใช้ในชีวิตประจำวัน เห็นธรรมะเป็นเรื่องของโอกาส ของสถานที่เป็นต้นว่าการไปวัดก็ควรจะไปพูดกันเรื่องธรรมะ ควรจะไปฟังพระท่านแสดงธรรม แล้วก็ไปถือศีล ออกจากประตูวัดก็หมดภาระที่รับศีลไว้ ข้อความแห่งธรรมะที่จะสอนให้รู้นั้น มี

อยู่ครบถ้วนในชีวิตประจำวัน ถ้าจะมองดูชีวิตทุกวันด้วยสายตาแห่งธรรมะแล้ว เราจะเห็นได้ว่าธรรมะนั้นเป็นเครื่องที่จะทำให้เราหลุดพ้นจากทุกข์ได้เสมอ ไม่ว่าจะมองอะไรในชีวิตหรือการงานของเราทุกวัน ถ้ามองด้วยธรรมะหรือเอาธรรมะมาประกอบอยู่เรื่อย ๆ มีธรรมะอยู่ในตัวเราหรือดูธรรมะจากตัวเราแล้ว ความพ้นทุกข์มันก็จะเพิ่มขึ้น คือเราสามารถปลดความทุกข์จากตัวเราได้วันละเล็กละน้อยเรื่อยไป เพราะเหตุที่เราไม่ทราบถึงวัตถุประสงค์ของธรรมะ เพราะนึกว่าเข้าวัดเพื่อเอาบุญ เรียนศาสนาเพื่อจะได้เป็นคนดี แต่จะดีอย่างไรก็ไม่ทราบ ตลอดจนกระทั่งทำบุญหรือทำดีก็เพื่อหวังผลดี เป็นต้นว่าเป็นข้าราชการก็ทำดีเข้าไว้ อยากได้เงินเดือนขึ้น อยากได้ตำแหน่งที่สูง นึกว่านั่นเป็นผลของความดี เมื่อไม่ได้เข้าแล้วก็โทมนัสไป ไม่มีอะไรจะหักห้ามได้ บางทีก็เลยเลิกทำความดีเอาเลย เหล่านี้ก็เพราะเหตุขาดความเข้าใจในความหมายของธรรมะเป็นประการแรก ประการที่สองก็คือในวัตถุประสงค์ของธรรมะ ประการที่สามคือไม่เข้าใจด้วยซ้ำไปว่า ความดีในธรรมะนั้นหมายความว่ากระไร ถ้าหากจะสอนธรรมะกันต่อไป ผมเห็นว่าควรจะต้องสอนกันให้มันถูกหลัก คือควรจะสอนกันเสียก่อนว่าในศาสนาพุทธนี้ ความดีคืออะไร อะไรคือความดีสูงสุดในศาสนาพุทธ ถ้าเราไม่สอนอย่างนั้นแล้วเราไม่สามารถจะวัดความดีได้ ทุกวันนี้มีแต่สอนให้คนทำดี แต่ไม่รู้ว่าความดีคืออะไร ดีอย่างไร ดีแค่ไหน เมื่อไม่มีใครสอนคนก็ไม่เข้าใจ เลยเข้าใจความดีผิด ถือว่าความดีคือวัตถุที่จะมาตอบแทน นึกว่าจะไปสวรรค์วิมาน นึกว่าเป็นชื่อเสียงเกียรติยศ เป็นรถยนต์คันใหญ่ เป็นเงินจำนวนมาก เป็นสายตะพาย ถึงจะเกิดเหตุในชีวิตให้เห็นว่าของเหล่านั้นไม่ใช่ความดี เป็นของที่จะพาเราไปสู่ความเสื่อม ความทุกข์ ความเสียหายต่าง ๆ แม้เห็นกัน

อยู่ก็ไม่มีใครเชื่อ ทั้งหมดนี้ก็เพราะเรื่องไม่เข้าใจธรรมะที่ใต้เท้าว่ามาแล้ว กระผมมีความเห็นอย่างนี้

พุทธทาส – อาตมายังข้องใจอยู่ว่า เมื่อเขาออกไปมากอย่างนี้แล้ว มีหวังอยู่บ้างไหมที่ว่าเราจะทำความเข้าใจกับเขาให้เข้าใจธรรมะถูกต้องได้ เพื่อเขาจะตั้งต้นด้วยดีต่อไป

คึกฤทธิ์ – อ้าว ! ท่านถามกระผมเสียแล้วหรือ ? ความจริงมันเป็นเรื่องของใต้เท้า เพราะเป็นสมณะ กระผมเองเป็นฆราวาส ผมรู้ด้วยตัวของผมเองผมก็พอแล้ว กระผมไม่มีหน้าที่จะไปสอนใคร ใครจะทำอะไรก็ทำไป ผมไม่มีหน้าที่ประกาศธรรม ผมบวชประเดี๋ยวเดียวผมก็สึกออกมาแล้ว ก็เป็นหน้าที่ของกระผมเองที่จะทำพระนิพพานให้แจ้งแก่ตัวเอง เท่าที่กระผมเห็นว่าควรจะเป็น ถ้าทำได้ผมก็พอใจ ส่วนใครจะตกนรกหมกไหม้อย่างไร ผมรู้สึกว่าไม่ใช่เรื่องของผม กระผมอยากจะกราบเรียนถามใต้เท้าว่า ใต้เท้าซึ่งมีหน้าที่ทำพระนิพพานให้แจ้งแก่ผู้อื่นนั้น ใต้เท้าจะทำอย่างไร ?

พุทธทาส – อาตมาขอย้ำอีกนิดหนึ่งว่า ในฐานะที่อาจารย์คึกฤทธิ์รู้จักโลก รู้จักประชาชน รู้จักสังคมกว้างขวาง พอที่จะมองเห็นว่าสังคมที่เขาออกไปมากอย่างนี้ เรามีทางที่จะทำความเข้าใจกับเขาได้หรือไม่ ?

คึกฤทธิ์ – ทางต้องมีเสมอครับ หรืออย่างน้อยก็ต้องมีความหวัง เพราะระบบการศึกษาทั่วไปก็น้อมนำใจคนให้มองเหตุมองผลมากยิ่งขึ้นทุกวัน การเชื่อถือหรือเลื่อมใสไปในสิ่งที่ไม่สามารถจะพิสูจน์ด้วยเหตุผลได้นั้น ก็อาจจะมีน้อยลงทุกวัน ๆ กระผมเห็นว่าควรจะมีองค์การใดหรือวงการในศาสนาที่ควรจะตั้งหลักเกณฑ์ที่ใครจะแย้งไม่ได้ขึ้นมาเสียทีหนึ่ง ว่าเรานับถือพระพุทธศาสนานี้เพื่ออะไร เรานับถืออะไร ทุกวันนี้คนจะนับถืออะไรก็ไม่แน่

คนที่อ้างว่านับถือศาสนาพุทธน่ะ เขานับถือตั้งแต่พระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ เจ้าพ่อกวนอู ตลอดไปจนหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ เขานับถือได้หมด นับถืออะไรนับถือเพื่ออะไร นิกายของประเทศไทยก็ไม่ได้บอก นั่งเฉย ๆ กันอย่างนั้นแหละ ไปถามท่านองค์นี้ก็บอกว่านับถือเพื่ออย่างนี้ ไปถามองค์โน้นก็ว่าเพื่ออย่างนั้น เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นของศาสนาเรามีมากเหลือเกิน เอายุติไม่ได้ แล้วแต่วัดแล้วแต่คณะแล้วแต่กุฏิ ต่างคนต่างจะสอนกันไปเอาเป็นแน่ไม่ได้ กระผมแต่ก่อนเคยคิดว่าจะพึ่งพระ สงสัยอะไรก็ไปถามพระ ยิ่งคบกับพระมาก ยิ่งเห็นว่าความคิดแตกแยกกันมากจนไม่ทราบว่าจะทำอย่างไร กระผมเองไม่อยากเลือกที่รักผลักที่ชัง ทุกวันนี้ก็ได้แต่นับถือพระโดยไม่ถามท่าน เห็นท่านก็ไหว้ ทำบุญไปอย่างนั้นแหละ ไม่ถามอะไรท่านแล้ว ถามมากก็ปวดศีรษะทุกที ท่านพูดแตกต่างกันไปหมด เพราะฉะนั้น ควรจะต้องตั้งหลักเสียทีว่า เรานับถือศาสนาพุทธเพื่ออะไร ตลอดจนวางหลักลงไปด้วย ที่เรียกว่าความดีคือความดีอะไร อะไรเป็นความดีสูงสุด ที่เรียกว่ารู้ศาสนาพุทธรู้อย่างไรจึงจะถือว่ารู้มีเขตไหนเป็นจุดจบสำเร็จที่ตรงไหน อันนี้ไม่เคยมีใครบอก นั่งทำวิปัสสนาเกือบตาย ก็ไม่รู้ว่าทำแล้วหรือยัง คือไม่รู้อะไรเลยทั้งนั้น ให้คนเข้าใจแค่นั้นก่อน ผมว่ามีทางสอนกันได้ แต่ต้องเป็นคนที่มีอำนาจหน้าที่แล้วเมื่อถืออย่างไรก็ควรจะถือเหมือนกันเสียทีหนึ่ง เรื่องแปลศีลผิดกันเข้าใจผิดกันนั้นกระผมไม่ว่า มันเป็นเสรีภาพของบุคคลที่จะเชื่อถือ แต่ในหลักทฤษฎีของพระพุทธศาสนากว้าง ๆ ที่เรียกว่าวงการของพระพุทธศาสนานั้น ควรจะมีหลักเกณฑ์ที่ใครจะเถียงไม่ได้เกี่ยวกับธรรมะเสียที ควรจะมีทฤษฎี ควรจะเป็นที่พึ่งของฆราวาส คือเขาถามอะไรให้ตอบตรงกันได้ในหลักการใหญ่ ๆ เข้าวัดไหนให้ได้คำตอบอย่างเดียวกันเสียก่อนเท่านั้น เวลานี้แต่ละวัดเข้าไปไม่ตรงกัน

สักวัดหนึ่ง กระผมก็ไม่ทราบว่าจะทำอย่างไร อย่างกระผมไปสวนโมกข์ ไปกราบเรียนถามใต้เท้าว่าทำบุญเพื่ออะไร ท่านก็คงบอกว่าทำบุญเพื่อกำจัดกิเลสเพื่อความรอดพ้น ถ้าไปเชียงใหม่ไปถามหลวงพ่อองค์อื่นเข้า ท่านก็ตอบว่าทำบุญแล้วได้ขึ้นสวรรค์ ขึ้นวิมานสูงตั้งเจ็ดโยชน์สิบโยชน์ ตักบาตรข้าวทัพพีเดียวตายแล้วเกิดเป็นเทวดา มีนางฟ้าเป็นบริวารแปดหมื่นสี่พันค้ากำไรเกินควรใส่ผมให้อย่างนั้น ในที่สุดผมก็ตั้งหลักศาสนาของผมขึ้นมาเอง เวลานี้จะเรียกว่ากระผมนับถือศาสนาใหม่ก็ได้ เป็นศาสนาพุทธที่กำหนดเอาเอง ตามความเข้าใจของกระผมเอง แล้วก็นับถือของกระผมคนเดียวไม่สอนให้ใครทั้งนั้น

พุทธทาส – เป็นอันว่าเราจะต้องทำความเข้าใจในหลักพระพุทธศาสนาหรือธรรมะ ให้เป็นอันเดียวกันเสียก่อน มิฉะนั้น เราจะประสบปัญหายุ่งยากอย่างอาจารย์คึกฤทธิ์ว่า แต่ละสำนัก แต่ละคณาจารย์ มักจะเพ่งเล็งไปในแง่ใดแง่หนึ่ง ส่วนใดส่วนหนึ่งตามความเห็นของตัว จึงทำความลำบากให้แก่สังคม หัวข้อเรื่องของเราวันนี้มีอยู่ว่า "เราหรือท่านทั้งหลายควรจะเข้าใจธรรมะอย่างไร" ก็นับว่าเป็นหัวข้อที่เหมาะสมแล้ว เกี่ยวกับข้อนี้ อาตมาขอชักชวนให้สนใจกับคำว่า "ธรรมะ" คำนี้กันเสียก่อน เราจะต้องเข้าใจความหมายของคำว่าธรรมะนี้ให้ตลอดจริง ๆ แต่ว่าในชั้นแรกที่สุดนี้ อาตมาขอกล่าวสักนิดหนึ่งว่าธรรมะที่เอามาอธิบายหรืออภิปรายกันได้นั้น มันยังไม่ใช่ธรรมะที่แท้จริง ไม่ใช่ธรรมะที่สูงสุด ธรรมะตัวจริงและสูงสุดนั้นสุดวิสัยที่คนจะเอามาพูดภออภิปรายได้ เพราะเป็นลักษณะที่เรียกว่า "เฉพาะตน" เหมือนกับว่ารสหวานรสเค็มนี้ ไม่อาจจะเอามาอภิปรายให้คนเข้าใจกันได้ เว้นแต่ว่าให้เขาชิมมันจริง ๆ ฉะนั้นจึงได้ถือว่า ธรรมะที่นำมาพูด

ได้นี้จึงไม่ใช่ธรรมะที่สูงสุด อาตมาขอให้อาจารย์คึกฤทธิ์ช่วยวินิจฉัยหลักที่ว่านี้ว่ามันเป็นจริงอย่างนี้หรือเปล่า

คึกฤทธิ์ – เรื่องนี้กระผมไม่มีความสงสัย ธรรมะที่แท้จริงนั้นเป็นเรื่องที่สอนกันไม่ได้ เป็นเรื่องที่ผู้ใดประสบแล้วก็ย่อมอธิบายไม่ได้ เพราะธรรมะขนาดนั้นเป็นธรรมะที่เกินคำพูดของมนุษย์ เป็นธรรมะที่หาอะไรเปรียบเทียบก็มิได้ แล้วก็เป็นธรรมะที่กว้างขวาง เกินกว่ากายวาจาของมนุษย์ที่มีขอบเขตจะแสดงออกมาได้ เมื่อผู้ใดบรรลุถึงธรรมะข้อนั้นแล้วก็ย่อมจะแสดงไม่ได้ แต่ทว่าก่อนที่จะถึงธรรมะขั้นนั้น จำเป็นจะต้องปูพื้นต้องวางแนววางทางอย่างที่พระพุทธเจ้าได้ทรงกระทำมาแล้ว ถ้าเรายังเมตตาต่อคนอื่นที่จะให้เขาถึงธรรมะเช่นนั้น ก็จะต้องวางแนวทางให้เขาปฏิบัติหรือสอนธรรมะแก่เขา ถึงจะไม่ใช่ธรรมะแท้ แต่ก็เป็นธรรมะที่จะนำไปสู่ธรรมะแท้อย่าไปสอนธรรมะที่จะนำเขาให้ห่างออกไปเลย อย่าไปสอนธรรมะที่จะเป็นกำแพงขวางกั้นอย่างที่กระผมได้พูดมาแล้วในตอนต้น ว่าถ้าจะสอนธรรมะ ก็ควรจะคัดเลือกว่าจะเป็นอุปสรรคแก่การที่จะเข้าใจธรรมะแท้หรือไม่ ถ้าสั่งสอนไปเพื่อส่งเสริมกิเลสตัณหาอุปาทานแล้วเหล่านั้นเป็นอุปสรรค เราไม่ควรจะสอนเขาเลย

พุทธทาส–เป็นอันว่าอาตมาและอาจารย์คึกฤทธิ์ มีความรู้สึกตรงกันในข้อที่ว่า เดี๋ยวนี้เราจะพูดกันหรืออภิปรายกันแต่ในธรรมะที่พอจะพูดได้ ทีนี้เราจะพิจารณากันในความหมายของคำว่าธรรมะให้เป็นที่ยุติเสียที ว่าธรรมะอันไหนกันแน่ที่ควรจะเข้าใจ เพื่อให้เกิดความสนใจแล้วมีการปฏิบัติตาม

ข้อที่หนึ่ง ธรรมะนั้นก็คือสิ่งทั้งปวงไม่ยกเว้นอะไรหมด จะเป็นรูปธรรม เป็นนามธรรม เป็นการกระทำ เป็นผลของการกระทำ จะมีเหตุ

ปัจจัยปรุงแต่ง หรือไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เที่ยงแท้ถาวรหรือไม่เที่ยงแท้ถาวรก็ตาม สิ่งทุกสิ่งนั่นแหละคือธรรมะ

ข้อที่สอง สิ่งทุกสิ่งเหล่านั้นมีกฎเกณฑ์ในตัวมันเอง ดังนั้น กฎของสิ่งทั้งปวงก็คือธรรมะ ธรรมะข้อที่หนึ่งนั้นหมายถึง "ธรรมชาติ" คือทุกสิ่งทุกอย่างไม่ยกเว้นอะไรหมด แม้แต่พระนิพพานก็จัดว่าเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง ส่วนข้อที่สองก็เป็นกฎของสิ่งทั้งปวง ซึ่งเราเรียกว่า "ธรรมดา" คือความเป็นธรรมชาตินั่นเอง

ข้อที่สาม ธรรมะก็คือหน้าที่ที่จะต้องกระทำต่อกันระหว่างสิ่งทั้งปวงให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์นั้น ๆ เพื่อจะมีชีวิตอยู่ได้โดยผาสุก อาตมาขอกล่าวยืนยันว่าเท่าที่ได้ศึกษาสอบสวนมาทั้งหมด จับใจความของคำว่าธรรมะได้เพียงสามความหมายนี้เท่านั้น

สรุปทั้งสามข้อนี้ว่า ธรรมะคือสิ่งที่ต้องรู้ ต้องปฏิบัติ หรือต้องมีเพื่อไม่ให้สิ่งทั้งปวงเกิดเป็นทุกข์ขึ้นมา นี่เป็นการกล่าวตามความมุ่งหมายของศาสนาเท่าที่มันเกี่ยวข้องกับมนุษย์ และตามความมุ่งหมายของพระศาสดาผู้สอนศาสนา แล้วในที่สุดเราจะพบว่า การกระทำนั้นไปสิ้นสุดลงตรงที่ว่า ธรรมะนี้ก็คือการไม่มีอุปาทานแม้ในธรรมะนั้น การมีธรรมะจริงมีธรรมะสูงสุดนั้น ก็คือไม่มีความยึดมั่นถือมั่นแม้ในธรรมะนั้น เช่นว่าธรรมะคือตัวเราหรือของเรา แปลว่า ดับความคิดว่าเป็นตัวเราหรือของเราเสียให้หมดในสิ่งทั้งปวงในกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งปวง แม้ในหน้าที่ที่เราประพฤติต่อสิ่งทั้งปวงหรือว่าในผลแห่งการปฏิบัติ ก็กลายเป็นผู้ที่มีจิตว่างจากความรู้สึกว่ามีตัวเราหรือของเรา ที่ยึดมั่นถือมั่นไว้ด้วยอุปาทาน นั่นคือธรรมะถึงที่สุด เราต้องเข้าใจธรรมะถึงขั้นนี้จึงจะเอาตัวรอดได้ ถ้ายังไม่ถึงขั้นนี้ก็เอาตัวไม่

รอดหรือว่ายังต่ำเกินไปกว่าที่จะเรียกว่าตัวรู้จักพระพุทธศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เราต้องเข้าใจธรรมะถึงขนาดที่ไม่มีอุปาทานยึดมั่นถือมั่น ว่ามีอะไรเป็นตัวเราหรือเป็นของเราแม้ตัวธรรมะเอง หรือแม้ในมรรคผลนิพพานที่จะพึงได้ นี่แหละมันจะยากหรือง่าย จะสั้นหรือยาว จะลึกหรือตื้นอย่างไรก็ขอได้โปรดพิจารณาดูด้วยความระมัดระวัง แต่เมื่อต้องการให้อาตมากล่าวว่าธรรมะคืออะไรมีความหมายที่แท้จริงอย่างไรแล้ว ต้องเป็นอย่างนี้ แล้วอาตมาก็เชื่อว่าท่านทั้งหลายควรจะเข้าใจในลักษณะอย่างนี้ จึงจะประหยัดเวลาและเข้าใจธรรมะทันแก่เวลาของชีวิต เพื่อให้เดินถูกทางของธรรมะได้ ถ้าไม่อย่างนั้นแล้ว จะต้องแกว่งไปแกว่งมาไปอีกนาน บางทีจะตายเสียก่อนที่จะเข้าใจธรรมะได้ หลักเกณฑ์ที่กล่าวนี้ อาจารย์คึกฤทธิ์มีความเห็นอย่างไร ?

คึกฤทธิ์—กระผมไม่มีความเห็นครับ ตามที่ใต้เท้าว่า กระผมก็ไม่มีอะไรเพิ่มเติม กระผมก็เข้าใจอย่างนั้น ที่พยายามพูดมาก็อยากจะให้คนเข้าใจอย่างนั้น อย่างที่ใต้เท้าได้กรุณาว่ามา ธรรมะก็แปลว่าธรรมชาติ คือทุกสิ่งทุกอย่างที่เราพบเราเห็นทั้งนอกวัดในวัด แม้แต่พระนิพพานเองก็เป็นธรรมะทั้งนั้น และไม่ว่าจะเป็นอะไรมันก็มีกฎเกณฑ์ในตัวของมันเอง คือตั้งอยู่ไม่ได้ ต้องเสื่อมต้องดับ แล้วของทุกอย่างมันต้องมีความสัมพันธ์กันฉะนั้น ก็ต้องมีหน้าที่ต่อกันและกัน ถ้าเราจะอยู่กับคนเราก็ต้องรู้หน้าที่จะต้องปฏิบัติต่อคนอื่น จึงจะอยู่ได้ด้วยความสุข แต่ว่าแค่นั้นมันก็เป็นอย่างต่ำ ถ้าเป็นอย่างสูงขึ้นไปอีก ก็ต้องพยายามทำหน้าที่ต่อตัวเรา จึงจะถึงความผาสุกที่สูงสุด ความผาสุกที่สูงสุดนั้นก็คือ การหมดอุปาทานความยึดมั่นถือมั่นแม้แต่ในธรรมะนั้น ๆ แต่ทำอย่างไรจึงจะให้คนเขาเชื่อได้

พุทธทาส—เป็นอันว่าอาตมาและอาจารย์คึกฤทธิ์ยืนยันในข้อเดียวกันว่าธรรมะคือสิ่งที่ได้กล่าวแล้ว เรื่อง "จิตว่าง" จึงเป็นประเด็นสำคัญที่จะ

อภิปรายในวันนี้ เป็นอันว่าอาจารย์คึกฤทธิ์ได้ยอมรับแล้วว่า คำว่า "จิตว่าง" นี้ไม่ใช่คำเหลวไหลเป็นยอดสุดของพระพุทธศาสนา เป็นจุดหมายปลายทางของพระพุทธศาสนา ที่ทุกคนจะต้องประพฤติปฏิบัติจนให้ถึงความเป็นผู้มีจิตว่างนี้ ต่อนี้ไปอาตมาขอให้ข้อคิดอันหนึ่งที่สำคัญมาก เพราะเราชวนกันสนใจพระพุทธศาสนาโดยไม่ประมาทหรือโดยเร็ว อาตมาจะให้หลักที่จำได้ง่าย ๆ ก่อนว่า "ยิ่งศึกษาพุทธศาสนา จะยิ่งไม่รู้พุทธศาสนา" โดยเฉพาะก็ชาวต่างประเทศ เพราะคำว่าศาสนานั้นเขาเล็งถึงแต่หลักวิชาหรือหลักทฤษฎีรวมทั้งพิธีรีตอง **เราต้องศึกษาโลกหรือศึกษาความทุกข์ จึงจะยิ่งรู้พุทธศาสนา** พระพุทธเจ้าท่านใช้คำเดียวกัน โลกคือทุกข์ ทุกข์คือโลก หรือชีวิตก็คือโลก พระไตรปิฎกทั้งหมดไม่อาจจะช่วยให้เข้าใจพุทธศาสนา การที่ชาวต่างประเทศมีความเห็นว่า ศึกษาพระไตรปิฎกให้หมดทั้งฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายาน แล้วยังแถมศึกษาวิชาทั้งหมดเกี่ยวกับประเทศอินเดีย เช่นศิลปวัฒนธรรมศาสนาของอินเดียทั้งหมด ยิ่งไม่มีทางรู้พุทธศาสนา ยิ่งจะวนเวียนอยู่ในป่ารกป่าพงอะไรอันหนึ่งเท่านั้น ในที่สุดก็เลิกรากันไปเอง เว้นไว้แต่จะศึกษาโลกหรือชีวิตหรือความทุกข์คือตัวเองในขอบเขตที่ยาวประมาณวาหนึ่งนี้เท่านั้น เราจึงจะรู้พุทธศาสนาหรือรู้ธรรมะ เดี๋ยวนี้เราพากันหลงเรียนพุทธศาสนา โดยเรียนพระไตรปิฎกทั้งหมด เรียนเรื่องของประเทศอินเดียทั้งหมด โดยหวังว่าจะรู้ธรรมะหรือจะรู้พุทธศาสนา อาตมายืนยันว่ายิ่งทำอย่างนั้นยิ่งไม่รู้พุทธศาสนา ขอให้ศึกษาสิ่งที่เกิดขึ้นแก่เนื้อแก่ตัว มองดูเข้าไปในเนื้อในตัวจริง ๆ ว่าเราเป็นทุกข์เพราะความยึดมั่นถือมั่น ในวินาทีที่เราไม่มีความยึดมั่นถือมั่น เราไม่มีความทุกข์เลย อย่างนี้ยิ่งมองมากเท่าไรก็จะเข้าใจพุทธศาสนาหรือธรรมะโดยตรงและโดยเร็วยิ่งขึ้นเท่านั้น เกี่ยวกับความข้อนี้ อาจารย์คึกฤทธิ์ มีความเห็นอย่างไร ?

คึกฤทธิ์ ถ้าท่านสอนพุทธศาสนาอย่างนี้ กระผมว่าต้องสอนสองคนกับกระผมดีกว่า คือต้องคนไม่ยึดสอนคนไม่ยึดนะครับ ถ้าไปสอนคนที่เขายังยึดเขาจะเข้าใจผิด เพราะ "จิตว่าง" ท่านหมายถึงการไม่มีอุปาทาน แต่คำว่า "ว่าง" มันแปลได้กว้างขวางเหลือเกิน มันว่างจากอะไร? ถ้าพูดว่าจิตไม่ยึดก็น่าจะเข้าใจได้ดีกว่า เพราะ "ว่าง" อาจจะหมายถึงการไม่นึกคิดอะไรเลยก็ได้ คำว่า "ทำงานด้วยจิตว่าง" ถ้าคนธรรมดาเขาได้ยินแล้วเขาจะคิดว่าเมื่อจิตว่างแล้วเขาจะไปทำอะไรได้ มันต้องมีแนวอะไรบ้าง ถ้าพูดกับกระผม ๆ ก็เข้าใจ ไม่มีปัญหาอะไรทั้งนั้น เพราะเมื่อท่านพูดไปกระผมก็นึกตามไป แต่ถ้าสอนคนที่ยังมีอะไรๆ อยู่บ้าง หรือคนที่เขาไม่ค่อยจะสนใจแล้วเห็นจะมีความลำบาก นอกจากนั้น คำพูดเป็นต้นว่า "ยิ่งศึกษาพระพุทธศาสนาก็จะยิ่งไม่รู้จักพระพุทธศาสนา" นั้น บางคนที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังเข้า ก็ตกใจเสียแล้ว วิ่งหนีเลย เขาหาว่าท่านพุทธทาสเอาอะไรมาพูดก็ไม่รู้ บาปกรรมแท้ ๆ มันเป็นสิ่งที่คนไทยไม่ค่อยจะคุ้นหู อย่างนี้จะต้องไปสอนญี่ปุ่น คือพูดเหมือนพุทธศาสนานิกายเซ็น มันลำบากอีกครับ ขอประทานโทษ กระผมขอกราบเรียนตรง ๆ ว่า กระผมชักจะไม่ค่อยเห็นด้วยเท่าไรแล้วตอนนี้ที่ท่านกล่าวว่ายิ่งศึกษาโลก หรือศึกษาความทุกข์มาก ๆ จึงจะยิ่งรู้พระพุทธศาสนา ข้อนี้กระผมสงสัย คือได้เคยเห็นมามากแล้ว คนที่ศึกษาโลกศึกษาความทุกข์ โดยไม่คำนึงถึงพระพุทธศาสนาเลยนั้น ส่วนมากมักจะเข้าใจผิดเตลิดไปใหญ่ทีเดียว กระผมอยากจะขอประทานเสนอว่าคนที่จะศึกษาโลกและความทุกข์ แล้วก็ให้รู้จักโลกและความทุกข์ ตลอดจนรู้จักพระพุทธศาสนานั้น จะต้องมีแนวพระพุทธศาสนาอยู่ในใจบ้าง คืออย่างน้อยก็จะต้องรู้ว่าศึกษาเพื่อให้หมดความยึดมั่นถือมั่น เพื่อให้หมดอุปาทาน ถ้าคนนั้นมีความยึดถืออยู่ในใจเสียแล้ว เป็นต้นว่าเชื่อว่ามีพระเจ้า ผมว่าเขาศึกษาโลกและ

ศึกษาความทุกข์ให้จนตาย ก็ไม่มีหลุดพ้น ไม่มีวันเข้าใจธรรมะได้ แต่ถ้าศึกษาโลกด้วยทรรศนะของพระพุทธศาสนาอย่างนั้นก็จะรู้จักโลกยิ่งขึ้น เมื่อรู้จักโลกยิ่งขึ้น รู้จักความทุกข์ยิ่งขึ้นแล้ว เมื่อนั้นก็จะรู้จักพุทธศาสนากว้างขวางขึ้น ข้อแรกกระผมเห็นด้วยที่ว่า **ถ้ามัวศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างที่เขาศึกษากันอยู่ทุกวันนี้ ก็ไม่มีวันจะได้รู้จักพระพุทธศาสนา ถ้าได้ศึกษามากขึ้น ก็เพียงได้เป็นเจ้าคุณ ได้พัดยศ ได้เปรียญหลายประโยค แต่ไม่แน่ว่าจะรู้จักพระพุทธศาสนานัก** ข้อหลังที่ว่าศึกษาโลกและความทุกข์นี้ มันต้องมีจิตใจอยู่ในแนวของพระพุทธศาสนาด้วย ถ้ายึดถือศาสนาอื่นละก็ลำบากแน่ คือถ้าศึกษาโลกโดยหวังว่าโลกนี้จะเป็นความสุข ยิ่งพบทุกข์เท่าไรยิ่งไม่แลเห็นว่าโลกนี้เป็นทุกข์ เมื่อเกิดโทมนัสมันยิ่งเกิดความเคียดแค้น มันยิ่งเกิดความไม่พอใจ แล้วก็ไม่มีวันที่จะหมดทุกข์ได้ มันยิ่งทุกข์มากขึ้นไปอีก ถ้าเรารู้แนวของพระพุทธศาสนาแล้วศึกษาโลกในแนวนั้น กระผมว่าบางทีจะดีกว่า ส่วนเรื่องพระไตรปิฎกที่ว่าศึกษามากไปแล้ว ยิ่งไม่รู้พระพุทธศาสนานั้น กระผมไม่พูดหรอกครับ พูดไปเดี๋ยวคนเขาจะมาด่าผมหยาบ ๆ คาย ๆ อีก เพราะเคยถูกด่ามาแล้ว

พุทธทาส – อาตมาพอใจที่ได้พบข้อเท็จจริงดังที่อาจารย์คึกฤทธิ์ว่า ท่านผู้ฟังทั้งหลายลองพิจารณาดู ข้อเท็จจริงที่เกี่ยวกับพุทธบริษัทชาวไทยนี้เป็นอย่างไรในกรณีที่เกี่ยวกับการศึกษาและการรู้พุทธศาสนา ข้อที่อาตมาว่ายิ่งศึกษาพุทธศาสนายิ่งไม่รู้พระพุทธศาสนานี้ หมายความว่า มันยิ่งทำให้เลอะและหลงใหลในความรู้ในรสอร่อยของความรู้ ในความนึกความคิดของการใช้เหตุผลตามหลักปรัชญา ตรรกวิทยาหรืออะไร ๆ มากขึ้น พระพุทธศาสนาในที่นี้เรามิได้หมายถึงความรู้ แต่เราหมายถึงตัวธรรมะแท้ที่ทำลายความยึดมั่นถือมั่น ยิ่งศึกษาพระไตรปิฎกก็ยิ่งสนุก จนคนโบราณยุคหนึ่งเรียก

พระไตรปิฎกว่านางฟ้า (วาณี) ทั้งสวยอะไรสารพัดอย่าง เป็นที่ลุ่มหลงของนัก-ศึกษาสามารถที่จะผูกรัดจิตใจของนักศึกษานี้ให้มัวเมาในนางฟ้านี้ได้ อาตมาได้เคยประสบมาแล้ว ส่วนวิชาเกี่ยวกับประเทศอินเดียที่ฝรั่งเขาว่าจะต้องเรียนก่อนที่จะรู้จักพุทธศาสนานั้น อาตมาเห็นว่ายิ่งไปกันใหญ่ เพราะไม่เข้ามาสู่จุดศูนย์กลางของพระพุทธศาสนา โดยเขาเข้าใจว่าพุทธศาสนานั้นเป็นศาสนาของอินเดียศาสนาหนึ่ง อาตมาขอยืนยันว่ายังไม่มีหวัง โดยเฉพาะคนที่ยังไม่รู้จักพุทธศาสนาเลย และถ้าอยากจะรู้พุทธศาสนาให้เร็ว ๆ ก็ต้องทำตามวิธีที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสสอนไว้ อย่างที่เรียกว่าทำวิปัสสนา แต่ขอให้เป็นวิปัสสนาจริง ๆ อย่าให้เป็นวิปัสสนาเก๊ ที่เป็นอะไรต่ออะไรออกไปเสียแล้ว ก็รู้กันอยู่ดีแล้วว่ามันให้ผลอย่างไร เดี๋ยวนี้ก็ปรากฏผลมากขึ้น กลายเป็นเมฆหมอกปิดบังพระพุทธศาสนายิ่งขึ้น เขาควรลองทำตามที่พระพุทธเจ้าสอนโดยควบคุมพฤติของจิตไว้ในขณะที่ตาได้เห็นรูป หูได้ฟังเสียง จมูกได้ดมกลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส เหล่านี้เป็นต้น ให้เป็นไปในทางของสติปัญญาอย่าให้เผลอเอียงไปในทางของกิเลสตัณหาอุปทาน อย่างนี้ไม่กี่ชั่วโมงหรือไม่กี่วันไม่กี่เดือนก็จะเข้าถึงตัวธรรมะหรือตัวพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าท่านมีให้ ขออภัยต้องใช้คำอย่างนี้ ไม่ใช่ตัวธรรมะหรือพระพุทธศาสนาที่เขียนเพิ่มเติมกันขึ้นมาเรื่อย ๆ โดยพระอรรถกถาจารย์ในระยะหลัง ๆ ซึ่งกลายเป็นพระไตรปิฎกหรือเป็นคัมภีร์อะไร ๆ ทำนองนี้

ฉะนั้น อย่าได้เข้าใจว่า พวกชาวต่างประเทศจะเรียนพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ฝ่ายมหายาน หรือศึกษาวิชาเกี่ยวแก่อินเดียหมดแล้ว เขาจะรู้จักพุทธศาสนาแล้วจะมาสอนเราอย่างนี้ไม่ต้องห่วง ถ้ายังหลงอยู่ในสวนดอกไม้ที่กว้างขวางอย่างนี้แล้ว ก็ไม่มีวันจะพบหัวใจของธรรมะหรือของพระ

พุทธศาสนา ขอให้เข้าใจว่า "ยิ่งศึกษาพระพุทธศาสนา ยิ่งไม่รู้พุทธศาสนา" นั้นมีความหมายอย่างนี้

ข้อที่ว่าให้ดูที่ตัวทุกข์หรือโลกหรือชีวิตนี้ เรามีความหมายเฉพาะ พระพุทธเจ้าท่านตรัสคำว่า "โลก" กับคำว่า "ทุกข์" นี้แทนกัน หมายถึง ปัญหาต่าง ๆ ที่มันเกิดเป็นทุกข์ขึ้นมา ตัวโลกแท้ ๆ นั้นมันไม่เป็นทุกข์เป็นสุข แต่ทว่าเมื่อใดมีความยึดมั่นถือมั่นในโลกในลักษณะว่ามีตัวเราหรือของเรา แล้ว โลกนี้จะเป็นทุกข์ขึ้นมาทันที โลกนี้จะหมายถึงอะไร ๆ ก็ได้ หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่าง หมายถึงเกียรติยศชื่อเสียง ทรัพย์สมบัติ บุตร ภรรยา ในวง แคบ ๆ อย่างนี้ก็ได้ ยึดมั่นเมื่อไรก็มีความทุกข์เมื่อนั้น ไม่ยึดมั่นเมื่อไรก็ไม่มี ความทุกข์เมื่อนั้น แต่ไปเรียนในเวลาอื่นไม่ได้ นอกจากเรียนเอาเวลาที่มี ความทุกข์เท่านั้น มันต้องใช้เวลามีความทุกข์นั่นแหละเป็นวินาทีทอง เป็น นาทีเพชร ที่วิเศษสุดที่จะศึกษาพระพุทธศาสนา ดูความทุกข์นี้เป็นอย่างไร มาจากอะไร และความตรงกันข้ามของมันคืออะไร แล้ววิธีปฏิบัติเพื่อให้ เกิดความตรงกันข้ามนั้นปฏิบัติอย่างไร (อริยสัจ ๔ ประการ) นี่เป็นหลักใน พระพุทธศาสนา ยิ่งมองดูตัวในความทุกข์ ดูพฤติของจิตที่เต็มไปด้วย ตัณหาอุปาทานนั่นแหละ คือตัวที่จะต้องมองให้เห็นชัดและทำความเข้าใจ นี่เรียกว่า "ยิ่งดูทุกข์ ก็ยิ่งจะรู้จักทุกข์และธรรมะของพระพุทธศาสนา" ขอ ให้ถือว่าทุกข์มีความหมายอย่างนี้ เป็นความหมายบัญญัติไว้เฉพาะ ทุกข์ต่อ เมื่อยึดมั่นถือมั่น เมื่อไม่ยึดมั่นถือมั่นแล้วก็ไม่มีสิ่งใดเป็นทุกข์ ความเกิด แก่เจ็บตายก็เหมือนกัน ถ้าไม่ถูกยึดมั่นถือมั่นแล้วมันก็ไม่เป็นทุกข์ขึ้นมาได้ เพราะฉะนั้น ถ้าเราได้ยินบทสวดที่ว่าความเกิดเป็นทุกข์ความแก่เป็นทุกข์นั้น อย่าให้ทึกทักเอาทันทีว่าการเกิดแก่เจ็บตายนี่เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าท่านได้ ตรัสไว้ตอนท้ายว่าเบญจขันธ์ที่ถูกยึดมั่นถือมั่นต่างหากที่เป็นตัวทุกข์ ความ

ทุกข์หรือโลกนี้ถ้าไม่ถูกยึดมั่นแล้วไม่เป็นทุกข์ พอยึดมั่นเมื่อไรก็เป็นทุกข์เมื่อนั้น ดูกันแต่ในแง่นี้ ทุกคราวที่มันจะเกิดความยึดมั่นถือมั่น คือทุกคราวที่ตากระทบรูป หูกระทบเสียง ฯลฯ ไปตามลำดับ นี่เป็นวิธีเฉพาะสำหรับศึกษาพระพุทธศาสนา และจะเข้าใจธรรมะเร็วที่สุด จึงว่าให้ศึกษาที่ความทุกข์ในลักษณะเช่นนี้ ในวิธีอย่างนี้ ในความหมายอย่างนี้ จะยิ่งรู้พระพุทธศาสนาโดยเร็วที่สุด ขอให้ชักชวนกันศึกษาพระพุทธศาสนาในลักษณะเช่นนี้ และช่วยกันบอกกล่าวเพื่อนฝูงที่ไม่รู้จักพุทธศาสนาหรือเป็นชาวต่างประเทศว่า ถ้าอยากรู้พระพุทธศาสนาโดยตรงและโดยเร็วแล้ว ก็ขอให้ทำอย่างนี้ พระไตรปิฎกหรือวิชาที่เกี่ยวกับประเทศอินเดียนั้นยังช่วยไม่ได้ จึงสรุปว่า ยิ่งศึกษาพระพุทธศาสนายิ่งไม่รู้จักพระพุทธศาสนา ยิ่งศึกษาโลกหรือความทุกข์ในลักษณะที่กำลังกล่าวนี้ จึงจะรู้จักพุทธศาสนา และจะมีทางชนะทุกข์ได้

เป็นอันว่า เราใกล้เข้ามาในหัวข้อที่ว่า "จะเข้าใจพระพุทธศาสนากันอย่างไร" คำว่าศาสนานี้ เราใช้กันพื้นเผือ สมัยพุทธกาลท่านใช้คำว่าธรรมะ แต่มาถึงสมัยเราปัจจุบันนี้เราใช้คำว่าศาสนา ถ้าให้ถูกแล้วก็ต้องเล็งถึงสิ่งเดียวกัน แต่เดี๋ยวนี้ความหมายของศาสนามันเฉออกไปมาก ทำให้เกิดความลำบากขึ้น

ทีนี้เราก็มาถึงสิ่งที่เรียกว่า "หัวใจ" ของธรรมะ หรือจะเรียกว่าหัวใจของพระพุทธศาสนาก็ได้ คำ ๆ นี้เราตั้งกันขึ้นเองคิดขึ้นเองในเมืองไทย เพราะว่าในสมัยพุทธเจ้ากาลนั้น พุทธศาสนาเป็นหัวใจล้วน ๆ อยู่แล้ว แต่พอมาถึงยุคนี้ เนื้อหนังกระพี้เปลือกมันงอกมากออกไป จนไม่รู้ว่า "หัวใจ" ของธรรมะนี้มันอยู่ที่ไหน เราจึงต้องพิจารณากันเสียใหม่ว่าอะไรเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา โดยทั่วไปในวงของพุทธบริษัท ถ้าถามว่าอะไรเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ส่วนมากตอบกันว่าพระโอวาทปาติโมกข์ คือ

สอนว่าอย่าทำชั่วทุกอย่าง จงทำความดีทุกอย่าง และทำจิตให้บริสุทธิ์สิ้นเชิง นี้เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา บางคนก็ว่าคำของพระอัสชิที่ถูกจารึกในแผ่นอิฐทั้งในอินเดียและเมืองไทยมากที่สุด เช่นในนครปฐมนี้ว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา คือมีเรื่องอยู่ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าประกาศพระพุทธศาสนาใหม่ ๆ มีคนถามพระอัสชิว่าธรรมะของพระสมณโคดมนี้ว่าอย่างไร พระอัสชิท่านตอบว่า "สิ่งเหล่าใดเกิดมาเพราะมีเหตุทำให้เกิด พระตถาคตเจ้าแสดงเหตุของสิ่งเหล่านั้น พร้อมทั้งแสดงความดับสิ้นเชิงของสิ่งเหล่านั้น เพราะหมดเหตุ" บางคนก็บอกว่าอริยสัจสี่ประการเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา คือเรื่องทุกข์ เรื่องที่มาของความทุกข์ สภาพที่ไม่มีความทุกข์เลย และวิธีปฏิบัติที่จะให้ถึงสภาพที่จะไม่มีทุกข์

ส่วนอาตมานั้นขอเอาพุทธภาษิตอันหนึ่ง คือเมื่อมีผู้ไปถามพระพุทธเจ้าว่า คำสอนทั้งหมดทั้งสิ้นสรุปให้เป็นประโยคสั้น ๆ ประโยคเดียวจะได้หรือไม่ พระพุทธเจ้าท่านว่าได้ กล่าวคือ "**สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น**" นี่คือทั้งหมดของพระพุทธศาสนา ถ้าได้ยินข้อนี้ก็คือได้ยินทั้งหมด ถ้าปฏิบัติข้อนี้ก็ได้ปฏิบัติทั้งหมด ถ้าได้รับผลจากข้อนี้ก็ได้รับผลทั้งหมด ทีนี้เราก็จะได้พิจารณาว่า หลักอันไหนควรจะเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ที่ว่าอย่าทำชั่วให้ทำแต่ความดี ทำจิตให้บริสุทธิ์นั้น ก็ถูกเหมือนกัน แต่ยังมิได้บอกว่าการทำจิตให้บริสุทธิ์นั้นทำอย่างไร ส่วนคาถาพระอัสชิที่ว่าสิ่งใดมีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตท่านชี้เหตุที่เป็นแดนเกิดของสิ่งเหล่านั้น นี่หมายถึงทุกข์ ทุกข์นี้ย่อมมีเหตุ แล้วความดับของมันก็มีอยู่ นี้ก็ยังไม่ปรากฏชัดว่าแสดงอย่างไร มันจึงเป็นเพียงแง่หนึ่งที่บอกว่าเราจะต้องถือเหตุผลกันแล้ว จะต้องดับที่เหตุจึงจะดับผลได้ทำนองนี้ ส่วนเรื่องอริยสัจนั้นต้องศึกษาถึงสี่เรื่อง แต่ละเรื่องก็กว้างขวาง อาตมาจึง

ไม่ชอบที่จะถือว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา เพราะว่าเรื่องมันมาก จึงติดใจอย่างยิ่งในพุทธภาษิตที่พระองค์ตรัสว่า "สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น" อาตมาเห็นว่านี่แหละเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา โดยเหตุที่ว่าเมื่อเราพิจารณาอยู่ว่าสิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นเท่านั้น มันก็พอแล้ว การไม่ยึดมั่นถือมั่นก็คือการไม่ไปสำคัญผิดว่านั่นเป็นตัวเราหรือของเรา เมื่อไม่ยึดมั่นว่าอะไรเป็นตัวเราหรือของเราแล้ว อะไร ๆ ก็จะมีหมดเองอย่างที่พระพุทธเจ้าท่านว่า คือศีลจะมีเอง สมาธิจะมีเอง ปัญญาจะมีเอง ด้วยการไม่มีการยึดมั่นถือมั่น คนเราขาดศีลเพราะไปยึดมั่นอะไรเข้า ไม่มีสมาธิก็เพราะยึดมั่นอะไรเข้า ไม่มีปัญญาโง่ที่สุดก็เพราะยึดมั่นถือมั่นอย่างยิ่ง ฉะนั้นจึงให้ทำแต่อย่างเดียว เรียนก็เรียนอย่างเดียว ปฏิบัติก็ปฏิบัติอย่างเดียว ได้ผลมาก็จากสิ่ง ๆ เดียวนี้ คือระมัดระวังจิตในขณะที่ได้ยินเสียงดมกลิ่นลิ้มรสประจำวัน อย่าให้กระแสจิตเป็นไปในทางยึดมั่นถือมั่น ว่าสิ่งใดเป็นตัวเราหรือของเรา แล้วจิตที่ไม่ยึดมั่นนี้จะเป็นจิตที่สมบูรณ์ด้วยปัญญา และสมบูรณ์ด้วยสติสัมปชัญญะในขณะที่ "จิตว่าง" เท่านั้นแหละ คนเราจะมีสติปัญญามีสัมปชัญญะ ในขณะจิตวุ่นเรามีตัณหาอุปาทาน นี้เป็นของตรงกันข้ามเสมอ **"จิตว่าง" ก็หมายถึงจิตไม่มีอุปาทาน ไม่มีความเห็นแก่ตัว แต่แจ่มใสเยือกเย็นอยู่ด้วยสติปัญญาและสติสัมปชัญญะ** นี่คือที่เรียกว่า "จิตว่าง" ตามหลักของพระพุทธศาสนา ฉะนั้น จึงถือว่าหัวใจข้อเดียวสั้น ๆ ของพระพุทธศาสนาก็คือ การทำจิตให้ว่างจากความยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเราหรือของเรา นี้คือข้อความที่พระพุทธองค์ท่านสรุปว่าเป็นคำสอนทั้งหมดของพระองค์ซึ่งเราเรียกกันว่าหมดพระไตรปิฎก ที่พูดมาทั้งหมดนี้ก็เพื่อจะชี้ว่าอะไรเป็นหัวใจของธรรมะ ในคำสั้น ๆ หรือประโยคสั้น ๆ ที่จะเข้าใจได้ทันทีแก่มหาชนทั่วไปที่ไม่ต้องการศึกษามาก ๆ ได้มรรคผลนิพพานก็เพราะไม่มีความยึดมั่น

ถือมั่นในสิ่งใดนั่นเอง การที่เรามีหลักของการปฏิบัติธรรมในประโยคสั้น ๆ อย่างนี้ จะเป็นที่เพียงพอเหมาะสมแก่สังคม ในยุคปัจจุบันนี้หรืออย่างไร ขออาจารย์คึกฤทธิ์ได้วินิจฉัย

คึกฤทธิ์—ฟังท่านอภิปรายกระผมก็เข้าใจครับ แต่จะถือว่ามันง่ายอย่างใต้เท้าว่านั้นมันยังไม่ง่าย คือจะไปอธิบายให้ลูกเล็กเด็กแดงหรือชาวบ้านฟังเห็นจะลำบาก เพียงแต่คาถาของพระอัสชิ ก็อธิบายกันหลายวันทีเดียว ผมเคยอธิบายมาแล้ว ไม่ใช่เข้าใจง่าย ๆ เลย คือถ้าเป็นคนไม่ยึดแล้วก็เข้าใจง่ายเหลือเกิน ทีนี้คนไม่ยึดจะไปพูดกับคนที่เขายึดนี่มันลำบากจริง ๆ กระผมก็ตรองไม่เห็นเหมือนกัน ความจริงกระผมก็เข้าใจ เพราะถ้าจับธรรมะข้อนี้เพียงข้อเดียวก็หมดอุปาทานได้ แต่ตามความจริงนั้นธรรมะของพระพุทธเจ้าทุกข้อ ถ้ามีปัญญาจะพิจารณาไปในทางตัดอุปาทานก็ได้ทุกข้อ แต่ถ้าจะยึดเพียงข้อเดียวเพื่อความง่ายความสะดวกก็พอจะได้ การพิจารณาโลกพิจารณาทุกข์อย่างไรก็ตาม ถ้าไม่รู้จักคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วก็จะไม่รอด จะไม่รู้จักโลกจริง ๆ ผมพบคนมามากที่เขาเกิดในศาสนาอื่น ไม่รู้จักพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ เขาเป็นคนที่มีสรณะอย่างอื่น พูดกันอย่างไรเขาก็ไม่รู้เรื่อง เมื่อเขามาศึกษาพระพุทธศาสนา สรณะเก่าของเขา อุปาทานเก่าของเขาก็ยังแฝงอยู่ อย่างดีที่สุดเขาก็นับถือพระพุทธเจ้าเป็นพระผู้เป็นเจ้า เขาก็เห็นว่าพระสงฆ์เป็นผู้ติดต่อระหว่างพระผู้เป็นเจ้ากับมนุษย์ ไม่ใช่ผู้ที่พยายามจะหลีกจากโลก มันเป็นเรื่องยาก กระผมยอมรับตรง ๆ ว่า ถ้าไม่มีใครมาสอนก่อนคงจะมองอะไรไม่ออก ทุกวันนี้ที่มองเห็นโลก เข้าใจโลก รู้ความทุกข์ ก็เพราะมีศรัทธาเป็นเบื้องต้นว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้ดีตรัสรู้ชอบตรัสรู้ความจริง แล้วก็พยายามศึกษาว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร และพยายามมองโลกในทรรศนะนั้น ไม่เคยถามว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าผิดหรือถูก ไม่เคยถาม

ตัวเองว่าพระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้จริงหรือเปล่า เชื่อเสียก่อนในเบื้องต้น คือมีศรัทธาอย่างที่ท่านสอนให้มีศรัทธา แล้วทำความเข้าใจในศาสนาพุทธ คือไม่พยายามคิดอะไรให้มันวกออกไปนอกพุทธศาสนา จะว่าเป็นอุปาทานมันก็เป็น การมานั่งพูดกันที่นี่ก็มีอุปาทานกันอยู่ คือมีอุปาทานในพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ ซึ่งก็คงไม่บาปไม่กรรมอะไรนัก พระไตรปิฎกก็เช่นเดียวกัน มันมีวิธีศึกษาหลายทาง แล้วแต่ว่าเราจะศึกษาพระไตรปิฎกในฐานอะไร ถ้าศึกษาในฐานเป็นวรรณคดีมันก็ดีได้ เพราะเหตุว่าพระไตรปิฎกเป็นหนังสือไพเราะจริง ๆ ในทางอรรถรสก็สูง ถ้าจะศึกษาในทางเหตุผล พระไตรปิฎกก็มีสาระมีเหตุผลมากมายเหลือเกิน ถ้าศึกษาในทางอักษรศาสตร์ก็เป็นภาษาโบราณที่น่าสนใจ พระไตรปิฎกก็เป็นเรื่องที่ทิ้งไม่ได้อีกนั่นแหละ จะลืมเสียเลยก็ไม่ได้ ธรรมะของพระพุทธเจ้าที่เรารู้กันอยู่ทุกวันนี้ก็มาจากพระไตรปิฎก จริงอยู่พระไตรปิฎกอาจมีสิ่งที่ผิด แต่ของที่เราเห็นว่าถูกก็อยู่ในพระไตรปิฎกนั่นเอง แล้วใครจะเป็นคนชี้ว่าพระไตรปิฎกหน้าไหนถูกหน้าไหนผิด ถ้ารับก็ต้องรับทั้งเล่ม ถ้าไม่รับก็ไม่รับเลย แต่ถ้าไม่รับเลยของดีที่อยู่ในนั้นเราก็จะไม่มี กระผมถืออย่างนี้ เพราะฉะนั้นอย่างที่ใต้เท้ากรุณาว่ามานั้นก็ถูกทุกประการ กระผมไม่เถียงเลย แต่ว่าขั้นแรกเห็นจะต้องให้มีศรัทธาก่อน คือยึดถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะก่อน เชื่อก่อนว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้ดีตรัสรู้ชอบ แล้วก็เชื่อด้วยว่าสิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ คือทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เหล่านั้นความเป็นจริงที่เชื่อถือได้ทุกประการ ถ้าไม่เชื่ออย่างนั้นแล้ว กระผมคิดว่าไม่มีทางที่จะเข้าใจธรรมะได้ มีแต่จะทุกข์มีแต่จะยึด จะดิ้นรนขวนขวายอย่างไม่มีการสิ้นสุด คนที่จะตรัสรู้ได้โดยไม่คำนึงถึงพระพุทธศาสนา คนที่จะรู้โลกรู้ทุกข์ได้ด้วยตนเองโดยไม่รู้จักพระพุทธศาสนามาก่อนเลยนั้น ก็คงมีคน ๆ เดียวเท่านั้น คือพระพุทธเจ้า คนอื่น

ทำไม่ได้ คนอื่นต้องไปตามแนวที่พระองค์ได้วางไว้ กระผมเชื่ออย่างนี้ จะผิดถูกอย่างไร ก็ขอกราบเรียนถามใต้เท้าด้วย

พุทธทาส – อาตมาเข้าใจแล้วว่าที่เรายังเข้าใจไขว้เขวกันอยู่นั้นคืออะไร ที่ว่าหัวใจของพระพุทธศาสนาคือหลักพุทธภาษิตข้อที่กล่าวแล้วนั้นหมายความว่า ได้เลือกเอาหลักที่มีประโยชน์ที่สุด หรือว่าครอบคลุมความหมายทั้งหมดไว้มาถือเป็นหลัก แม้แต่สำหรับจะเชื่อ จริงอยู่เราต้องอาศัยความเชื่อเป็นพื้นฐาน แต่อาตมาก็บอกว่าเพื่อจะประหยัดเวลาแก่ผู้ศึกษาและผู้ปฏิบัติ ความเชื่อนั้น ความเชื่อนั้น เอามาระดมทุ่มเทไปที่หัวใจของพุทธศาสนาแล้วจะเป็นความเชื่อที่ถูกต้องที่สุดกว้างขวางที่สุดสมบูรณ์ที่สุด เพราะได้รวมพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ ศีลสมาธิปัญญา หรืออะไรทั้งหมดในพระพุทธศาสนาเอาไว้ในประโยคนี้ ข้อนี้หมายความว่าพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ที่แท้จริงนั้น ก็คือภาวะ หรือบุคคลที่ปราศจากความยึดมั่นถือมั่น หัวใจของพระพุทธเจ้าก็คือภาวะปราศจากความยึดมั่นถือมั่น เพราะท่านตรัสรู้และทำลายความยึดมั่นถือมั่น พระพุทธเจ้าองค์แท้คือภาวะแห่งความไม่ยึดมั่นถือมั่น ส่วนร่างกายนั้นเหมือนกับบุคคลทั่วไป หัวใจของพระธรรมนั้นก็คือภาวะของความไม่ยึดมั่นถือมั่น พระธรรมในส่วนปฏิบัติ ก็ให้ปฏิบัติในลักษณะที่จะทำลายความยึดมั่นถือมั่น และพระธรรมในส่วนปฏิเวธคือผลที่ได้รับ ก็ขอให้เป็นมรรคผลนิพพาน คือการทำลายความยึดมั่นถือมั่นเสียได้จนหมดจดสิ้นเชิง ฉะนั้น เรามุ่งจุดลงไปที่การทำลายความยึดมั่นถือมั่น นั้นแหละคือเราได้รวมเอาพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ที่แท้จริง มาฝังไว้ในจิตใจเราอย่างถูกต้อง เรามีพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ที่แท้จริง โดยความเชื่อก็ตาม โดยการกระทำก็ตาม ได้ด้วยลักษณะอย่างนี้ เป็นอันว่าเราไม่ต้องนับถือพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ ที่เป็นเพียงวัตถุเป็นเพียงเสียง เป็นเพียง

สิ่งของ ซึ่งเป็นการเนิ่นนานเสียเวลา ทำลายเวลาของเราให้เปลืองไป แม้ว่าเราจะต้องผ่านวัตถุเหล่านั้นก่อน ก็ให้ผ่านไปโดยเร็ว ไปยังจุดที่เป็นองค์จริงของพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ คือภาวะที่จะทำลายความยึดมั่นถือมั่น แล้วก็จะมีพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ในตัวเราจริง ๆ แล้วก็เชื่อได้จริง เชื่อได้ด้วยตนเองโดยไม่เชื่อตามผู้อื่น เห็นความยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นภาวะแห่งความทุกข์ เห็นว่าการทำลายความยึดมั่นถือมั่นนี้เป็นทางดับทุกข์เท่านั้น แล้วศีลสมาธิปัญญาก็มีครบถ้วนอยู่ในตัวเอง คนขาดศีลก็เพราะมีความยึดมั่นถือมั่นในของรักในของไม่รัก แล้วทำไปตามอำนาจแห่งความรักหรือความไม่รัก สมาธิฟุ้งซ่านเลื่อนลอยเป็นนิวรณ์ต่าง ๆ นานา ก็เพราะการยึดมั่นถือมั่น ถ้ามองเห็นว่าสิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นจิตก็จะสงบลงไปเอง การเพ่งพิจารณาอยู่เสมอว่าไม่มีสิ่งอะไรน่ายึดมั่นถือมั่นอยู่เสมอ ๆ คือตัวปัญญาสูงสุดที่พระพุทธเจ้าประสงค์ให้เรามี ฉะนั้น เราจึงมีศีลสมาธิปัญญาครบถ้วนบริบูรณ์ตามความต้องการของพุทธศาสนา ด้วยการไม่ยึดมั่นถือมั่น

ถ้าจะพูดถึงตัวพระไตรปิฎก เราก็จะเห็นได้ชัดว่าพระไตรปิฎกทุกคำพูด มุ่งไปยังการทำลายความยึดมั่นถือมั่นทั้งนั้น แม้ในเรื่องอริยสัจสี่ประการก็เห็นได้ชัดว่าความทุกข์ และเหตุให้เกิดทุกข์ ก็คือผลของการยึดมั่นถือมั่นนี่เราก็ได้อริยสัจสองข้อเต็ม ๆ แล้ว จะมองเห็นชัดต่อไปว่า เมื่อไม่มีความยึดมั่นถือมั่นคือไม่มีตัณหา นั่นแหละคือนิโรธ กล่าวคือ ความดับทุกข์ การกระทำทุกอย่างทุกประการที่เป็นไปด้วยความไม่ยึดมั่นถือมั่น นั่นก็คือตัวมรรค แม้ท่านจะจำแนกไว้แปดองค์ มันก็ล้วนแต่มุ่งหมายที่จะทำลายความยึดมั่นถือมั่น กล่าวคือ ความสำคัญผิดอย่างไรอย่างหนึ่งว่าเป็นตัวเราหรือของเราเสมอ ก็ขอให้เอาข้อแรกคือ สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบความเข้าใจถูกต้อง) นั้นเป็นหลักใหญ่ มันต้องเห็นว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นเสีย

ก่อน จึงจะเป็นสัมมาทิฏฐิที่สมบูรณ์ ต่อนั้นไปก็จะถูกต้องในเรื่องต่าง ๆ ต่อไปเอง จนครบแปดองค์ พระพุทธเจ้าตรัสว่าสัมมาทิฏฐิต้องมาก่อน คือ เห็นสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริงว่าสิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นเราว่าเป็นของเรา จึงมีอริยสัจอีกสองข้อครบเป็นสี่ และเป็นอริยสัจที่รวมอยู่ในคำ ๆ เดียวคือ "สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น" ฉะนั้น ศรัทธาในพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ก็ดี จะปฏิบัติศีลสมาธิปัญญาก็ดี การปฏิบัติอื่น ๆ ทั้งหมดก็ตาม ล้วนแต่ขยายออกไปจากส่วนนี้ปริยัติหรือพระไตรปิฎกก็เป็นเรื่องนี้ แต่เป็นคำบรรยายในลักษณะที่ไพเราะกว้างขวางที่สุด ฉะนั้น จึงขอให้พวกเราที่ประสงค์จะเข้าใจธรรมะโดยเร็ว จงเล็งถึงหลักนี้ไว้ในฐานะที่เป็นหัวใจของธรรมะ อาตมาเห็นด้วยกับอาจารย์คึกฤทธิ์ว่ามันยาก หรือมันลึกซึ้งแก่คนทั่วไป แต่ว่าถ้าเราไม่ยอมแพ้ และหาหนทางจนสุดความสามารถของเรา ก็จะต้องมีหนทางที่จะสะดวกที่ทำได้ และเหมาะสำหรับชนทั่วไปที่จะประพฤติปฏิบัติให้ตรงจุด แล้วเขาก็จะได้พระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ ได้อริยสัจพร้อมกันไปในคราวเดียวโดยไม่รู้สึกตัว ฉะนั้น ขอให้สนใจเป็นพิเศษในประโยคที่ว่า **"สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น"** ถ้ายังเห็นว่ามันยาวไปก็พูดได้สั้น ๆ ว่า **"จิตว่าง"** (สุญญตา) นี่แหละคือหัวใจของธรรมะ หรือหัวใจของพระพุทธศาสนา เพราะการหมดการยึดมั่นถือมั่นนั้น เป็นจุดหมายปลายทางของพระพุทธศาสนา

อาตมามีระบบปฏิบัติอันหนึ่ง ซึ่งเตรียมขึ้นสำหรับคนทั่ว ๆ ไปจะเข้าใจได้ปฏิบัติได้ อาตมาได้เผชิญกับปัญหาเรื่องการอธิบายคำว่า "จิตว่าง" (สุญญตา) นี้มามากและหลายปีแล้ว และก็ได้พบลู่ทางที่จะอธิบายเพิ่มขึ้นเสมอ ๆ จึงมีมานะพยายามที่จะอธิบายให้ลุล่วงไปให้จนได้ เพื่อประหยัดเวลาของเพื่อนมนุษย์ให้เข้าใจพุทธศาสนาได้อย่างรวบรัดถูกต้อง และสมบูรณ์

จริง ๆ เพราะเขาหาว่ากล่าวคำที่เข้าใจไม่ได้มามากแล้ว จึงขอให้ระวังฟังให้ดี ระบบนี้มีหัวข้อปฏิบัติคือว่า **ให้ทำงานด้วยจิตว่าง ให้ทำงานให้ความว่าง กินอาหารของความว่างอยู่ด้วยความว่าง ส่วนความตายนั้น ไม่มีไปเสียตั้งแต่ทีแรกแล้ว**

ที่เรียกว่าทำงานด้วยจิตว่างนั้น ก็คือเราทำงานตามหน้าที่ของเราทุกอย่างทุกประการ ด้วยจิตที่ไม่มีความเห็นแก่ตัว ไม่มีความรู้สึกที่น้อมไปในทางที่มีตัวเรา หรือของเรา และไม่มีความรู้สึกที่จะยึดมั่นสิ่งหนึ่งสิ่งใดไว้ว่าเป็นตัวเราหรือของเรา อย่างนี้เรียกว่าทำงานด้วยจิตว่าง ว่างจากอะไร? ว่างจากความรู้สึกว่ามีตัวเราหรือของเรา ว่างจากความคิดเห็นแก่ตัวเองเพราะตัวเรานั้นมันไม่ใช่เป็นตัวเราจริง มันเป็นเพียงมายา แต่อย่าดูถูกสิ่งที่เป็นแต่เพียงมายา เป็นมายานั้นก็คือ ความรู้สึกดูเหมือนว่ามีตัวตน เป็นสิ่งเป็นก้อน เป็นอะไรจริง ๆ แต่ที่จริงนั้นเป็นเพียงมายา หรือเป็นเพียงความรู้สึกยึดมั่นถือมั่นสำคัญผิดเป็นอวิชชา มีลักษณะเป็นอุปาทานเพราะความยึดมั่นถือมั่น เราต้องทำงานด้วยจิตที่ไม่เห็นแก่ตัว อย่างนี้จึงจะเรียกว่าทำงานด้วยจิตว่าง แต่ในขณะเดียวกันนั้น จิตว่างนี้ก็เต็มไปด้วยสติสัมปชัญญะและสติปัญญา ขอให้แยกออกเป็นสองคำ คือสติสัมปชัญญะ และอีกคำหนึ่งก็คือปัญญา สองคำนี้เป็นเกลอกัน สติสัมปชัญญะมันทำให้รอบคอบในการกระทำ สติปัญญามันทำให้ฉลาดในการกระทำ นี่เป็นตัวสำคัญของหลักปฏิบัติ พระพุทธเจ้าตรัสว่าสติเท่านั้นที่จะช่วยให้รอดได้ สติสัมปชัญญะและสติปัญญาอยู่รวมกับอุปาทานไม่ได้ มีในขณะเดียวกันไม่ได้ แม้ว่าจิตของเราจะเปลี่ยนแปลงเดี๋ยวเป็นอย่างนั้นเดี๋ยวเป็นอย่างนี้ ก็มีอยู่ในขณะเดียวกันไม่ได้ ถ้ามีอุปาทาน ก็ไม่มีสติปัญญา ถ้ามีสติสัมปชัญญะมีสติปัญญา ก็ไม่มีอุปาทาน ขณะใดที่จิตว่างจากอุปาทาน ในขณะนั้นจิตก็จะเต็มไปด้วยสติปัญญาและสติ

สัมปชัญญะ เราจะทำงานตามหน้าที่ที่ไหนก็ตาม ถ้ามีความรู้สึกปราศจากตัวเราหรือของเรา กล่าวคือไม่มีความเห็นแก่ตัวแล้วอย่างนี้เรียกว่า **"จิตว่าง"** (สุญญตา) แต่คนส่วนมากไม่เข้าใจอย่างนี้ เขาเข้าใจว่าจิตว่างก็คือจิตที่ไม่มีอะไร เหมือนอย่างท่อนไม้บ้าง หรือว่าทำไปเหมือนอย่างคนละเมอ อย่างนี้มันไม่ใช่คำว่า "ว่าง" มันมีหลายความหมาย คำว่า **"ว่าง"** หรือ **สุญฺญํ** นี้ ที่เป็นมิจฉาทิฏฐิก็มี เป็นสัมมาทิฏฐิก็มี แต่ถ้าเป็นไปตามหลักของพระพุทธศาสนาแล้วต้องมีความหมายว่าว่างจากความรู้สึกว่ามีตัวเราหรือของเรา ซึ่งเป็นความเข้าใจผิดเพราะอุปาทาน ถ้าไม่มีความเห็นแก่ตัวแล้วจะเรียกว่าอะไร มันก็ต้องเรียกว่าว่างจากตัวเรา แต่ในขณะเมื่อว่างจากตัวเรา มันก็คือเรื่องของสติปัญญา

ธรรมะอย่างที่พวกพุทธศาสนานิกายเซ็นรวบรัดเอาว่า พุทธะคือความว่าง ธรรมะคือความว่าง เขาหมายถึง "ว่าง" อย่างนี้ เมื่อใดว่างจากความยึดมั่นถือมั่นเมื่อนั้นก็เป็นพุทธะ เป็นธรรมะที่พึงประสงค์ นี่เป็นหลักพระพุทธศาสนาที่ใช้ในฝ่ายนิกายเซ็น ก็เป็นอย่างเดียวกับที่มีอยู่ในฝ่ายเถรวาท **"ว่าง" นี้ หมายความว่าว่างจากความรู้สึกเห็นแก่ตัวทุกชนิด** เมื่อจะทำการงานๆ ก็จะดี ขอยกตัวอย่าง เช่น ชาวนาทำนาด้วยจิตว่าง หมายความว่าไถนาอยู่กลางแดดเหงื่อไหลไคลย้อย แต่จิตใจของเขาว่าง ไม่ยึดมั่นถือมั่นว่ามีอะไรเป็นของตน เขาก็ร้องเพลงพลางไถนาไปพลาง อย่างนี้เรียกว่าทำนาด้วย "จิตว่าง" มันเลยเพลิดเพลินในการไถนา ถ้าเห็นเป็นการปฏิบัติธรรมะไปในตัวด้วยยิ่งสนุกใหญ่ จิตก็ยิ่งว่างใหญ่ จึงทำนาด้วยความสบายใจ ไม่ได้คิดน้อมไปในทางว่าไปขโมยดีกว่ารวยเร็วกว่าอย่างนี้เป็นต้น หรือว่าคนแจวเรือจ้างกลางแดดกลางฝนทวนลมทวนน้ำ ถ้ามี "จิตว่าง" ซึ่งหมายความว่าไม่มีความคิดนึกที่น้อมไปในทางที่เกี่ยวกับตัวเขาหรือของเขา เช่นเขาเป็นคน

จน เขาเป็นคนรวย มีแต่ความสำนึกว่านี่เป็นงานของเขา หรือแม้แต่จะนึกว่านี่เป็นผลกรรมของเขาก็ยังได้ อย่าให้เลยไปถึงว่าต้องต่ำเนื้อต่ำใจ แล้วการแจวเรือจ้างก็ไม่เป็นทุกข์ทรมาน หรือเป็นนรกหมกไหม้อยู่ในใจ กลับสนุกสนานชื่นบาน ร้องเพลงไปพลางแจวเรือไปพลาง กรรมกรอย่างอื่นก็เหมือนกัน ต้องมีหลักอย่างนี้จึงจะเรียกว่า "ทำงานด้วยจิตว่าง"

แม้เรื่องการยิงปืนให้แม่นหรือขว้างให้แม่น เขาก็ต้องเตรียมจิตให้ว่าง ถ้าจิตเต็มไปด้วยความเห็นแก่ตัวจัด เช่นจะยิงให้ถูกเพื่อให้ได้รับเกียรติได้รับรางวัล ถ้ายิงผิดคนจะฮากันอย่างนี้แล้ว ไม่มีทางที่จะยิงได้แม่นยำ เขาต้องสำรวมจิตและขจัดความเห็นแก่ตัวจัดนี้ออกไปให้หมด เหลือแต่สติสัมปชัญญะกับสติปัญญาอย่างที่ว่า แล้วจะขว้างแม่นหรือยิงแม่นเป็นอัตโนมัติไปในตัวอย่างปาฏิหาริย์ เพราะทำไปด้วยจิตว่างจากความรู้สึกว่าเป็นตัวเขาหรือของเขา ถ้ามีความรู้สึกเห็นแก่ตัวจัดแล้วใจมันเกิดสั่น แล้วก็สั่นมาถึงกาย มือมันก็สั่น ถึงแม้นักเรียนจะเขียนคำตอบสอบไล่ ก็ต้องเตรียมให้จิตว่าง ลืมเรื่องเกี่ยวกับตัวตนหมดให้เหลือแต่สติสัมปชัญญะและสติปัญญาแล้วการตอบข้อสอบก็จะทำได้ดีผิดธรรมดา อย่างนี้เรียกว่าสอบไล่ด้วย "จิตว่าง" จริงอยู่เด็ก ๆ หวังสอบไล่เพื่อเอาผล ย่อมมีความเห็นแก่ตัว แต่ในขณะเขียนสอบนั้นไม่ควรจะมีความนึกคิดอย่างนั้น ให้มีแต่สติสัมปชัญญะและสติปัญญา ซึ่งเรียกว่า "ความว่าง" แล้วเขาอาจสอบไล่ได้ดีกว่าธรรมดาเรียนก็เก่ง จำได้เก่ง ตัดสินใจเก่ง แม้แต่เรื่องที่จะต้องทะเลาะวิวาทกันถึงโรงถึงศาล ก็ควรทำกันไปด้วย "จิตว่าง" เพราะถ้าทำด้วย "จิตวุ่น" แล้วจะมืดมัว จะเสียเปรียบเขา ถ้ามี "จิตว่าง" แล้ว จะพบลู่ทางที่ดี จะรอบคอบและจะเป็นฝ่ายได้เปรียบ

แม้การร้องเพลงบางประเภทก็เป็นไปแบบ "จิตว่าง" ได้ คือไม่ได้เป็นไปแบบ "จิตวุ่น" ฉะนั้น ดนตรีบริสุทธิ์ไม่มีคำร้องอะไร เช่นผิวปากเล่นอย่างนี้ ก็ยังเป็น "จิตว่าง" อยู่ ถึงแม้ว่าเราจะร้องเพลง ถ้าปราศจากความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนหรือของตนนี้ก็ยังร้องเพลงด้วย "จิตว่าง" ยิ่งกว่านั้นดนตรีบางชนิดที่บริสุทธิ์ ยังจะช่วยให้ "จิตว่าง" คลายความหมกหมุ่นกังวลใจ ความวุ่นค่อย ๆ จางออก ๆ จนเป็นจิตว่างได้ในที่สุด ฉะนั้น การร้องเพลงหรือการผิวปากนั้น อย่าได้เข้าใจว่าเป็นเรื่องของกิเลสตัณหาไปหมด บางครั้งกลับจะเป็นอุบายอันหนึ่งที่จะทำให้ "จิตว่าง" แล้วเราก็จะตั้งตัวได้ แต่ถ้าร้องเพลงด้วยกิเลสตัณหา มันก็ต้องเป็นเรื่องจิตวุ่นแน่ ๆ ยิ่งมีความมุ่งหมายไปในทางเพศด้วยแล้วมันก็ยิ่งไปกันใหญ่ อย่าเหมาว่าการร้องเพลงหรือดนตรีจะทำให้จิตวุ่นไปหมด ศิลปะบริสุทธิ์นั้นมีคุณสนับสนุนความมี "จิตว่าง" ส่วนศิลปะไม่บริสุทธิ์นั้นย่อมจะสนับสนุนกิเลสตัณหาแน่นอน ฉะนั้น เราอย่าได้โทษศิลปะหรือยกย่องศิลปะไปโดยส่วนเดียว ต้องแยกไปว่ามันเป็นศิลปะที่ทำให้ "จิตว่าง" หรือ "จิตวุ่น" ฉะนั้น อย่าไปว่าเมื่อเห็นใครเขาร้องเพลง ฟังเพลง หรือผิวปาก โดยเห็นว่าเป็นกิเลสตัณหาไปเสียหมด ต้องดูจิตใจของเขาว่ากำลังเป็นไปอย่างไร ฉะนั้น ผู้ใดใจวุ่นเพราะกำลังโกรธใคร จะผิวปากหรือร้องเพลงให้หายความตึงเครียด ก็ยังเป็นการกระทำที่ถูกต้องตามหลักนี้

ที่ว่า "ทำงานให้ความว่าง" นั้น ท่านผู้ฟังคงจะฉงนแน่นอน ไม่ได้ทำงานให้ตัวเอง หรือเอาเอง ไม่ได้ทำงานให้ครอบครัว ไม่ได้ทำงานให้ประเทศชาติ ศาสนาอะไรหมด แต่ทำงานให้ความว่าง นี่เป็นการกล่าวที่กระโดดไปสู่ปลายทาง แต่ยังมีความหมายที่ลดต่ำลงมา ทำนองเดียวกับทำงานด้วยความว่าง ได้กล่าวมาแล้วว่าธรรมะคือ "ความว่าง" (สุญญตา)

ความว่างนี้คือสิ่งสูงสุด เป็นหลักที่ยอมรับกันทั่วไปแล้วว่า สิ่งทุกอย่างนั้นไม่ควรยึดมั่นถือมั่น เพราะมันไม่มีตัวตน มันเป็นเรื่องว่างไปหมด โลกนี้ทั้งโลก รวมทั้งตัวเรา ครอบครัวของเรา ประเทศชาติของเรา มันเป็นเพียงสังขารของปรุงแต่ง เป็นธรรมชาติ เป็นรูปธรรม นามธรรม โดยเนื้อแท้แล้วมันไม่ใช่ตัวตน ฉะนั้น การทำงานให้ใครหรืออะไร มันก็เป็นการทำงานให้ความว่างอยู่ในตัวแล้ว เพราะฉะนั้น การทำงานให้ความว่างก็คือทำให้พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสิ่งสูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ ถ้าเราทำงานเพื่อนั่นเพื่อนี่ มันก็ยังเป็นเรื่องต่ำอยู่ **ยิ่งเพื่อเงินด้วยแล้วยิ่งเลวใหญ่** ถ้าทำงานเพื่องานเพื่อหน้าที่ก็ยังนับว่าสูงพอใช้ แต่ต้องไม่ยึดมั่นถือมั่นในหน้าที่ด้วย การทำงานเพื่องานนั้น ก็ถือว่าเพื่อความว่าง คำว่า "ความว่าง" (สุญญตา) คำนี้ มีความหมายในตัวมันเองเป็นพิเศษ เมื่อทำงานด้วยจิตว่างแล้ว การทำงานนั้นก็กลายเป็นการทำงานเพื่อความว่างไปด้วย ผลก็ไม่ไปไหนเสีย ย่อมจะตกแก่ผู้ทำนั้นเอง จึงไม่ต้องกลัวว่าจะไม่มีอะไรกินไม่มีอะไรใช้ ถึงแม้จะได้ผลมามากมายอย่างไร เราก็มิได้ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งเหล่านั้น จึงกลายเป็นการทำงานเพื่อความว่าง ทีนี้ถ้าถามว่าแล้วจะเอาอะไรกิน ขอตอบว่า "กินอาหารของความว่าง" มันก็คือ การกินอาหารของธรรมะ กินอาหารของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แต่เราเรียกว่ากินอาหารของ "ความว่าง" ซึ่งมีความหมายเฉพาะเป็นพิเศษ ฉะนั้น เราก็ยังมีอาหารกินทั้ง ๆ ที่ทำงานด้วยจิตว่าง ทำงานเพื่อความว่าง มันเป็นอาหารที่บริสุทธิ์ไม่ประกอบด้วยโทษ ทำความเจริญให้แก่เราโดยแท้

ถัดไปที่ว่า "อยู่ด้วยความว่าง" นี้ก็คือการมีชีวิตมีลมหายใจอยู่โดยไม่รู้สึกว่ามีตัวเรา ไม่มีอะไรเป็นของเรา ส่วนข้อที่ว่า "ความตายนั้นไม่มีมาตั้งแต่ทีแรก" ก็หมายความว่าเมื่อทำงานด้วยความว่าง ทำงานเพื่อความว่าง

กินอาหารของความว่างแล้ว มันก็ไม่มีตัวเรา แล้วความตายมันก็ไม่มีด้วย ปัญหาเรื่องความตายจึงไม่มี จะมีก็แต่ความตายคือความว่างตลอดกาลนั่นเอง อย่างนี้มันดีกว่าความตายชนิดที่สกปรกเน่าเหม็นน่าเกลียดน่าสังเวช อาตมาไม่อาจวินิจฉัยด้วยตนเองว่าการกล่าวแบบนี้ คนจะเข้าใจและพอรับเอาได้หรือไม่ แต่ก็ยังไม่ท้อถอย ยังพยายามจะทำให้เข้าใจให้จงได้

การมีชีวิตอยู่อย่างแบบนักบวชนี้ เข้าใจได้ง่าย กระทำได้ง่าย อาตมาเคยสอนภิกษุที่อยู่ด้วยกันว่า เราจงกินอาหารของพระพุทธเจ้า ไม่ใช่กินอาหารของเราหรือของชาวบ้านและเขยิบต่อไปว่า พระพุทธเจ้าตัวจริงนั้นก็คือธรรมะ ธรรมะตัวจริงนั้นก็คือความว่าง (สุญญตา) พระภิกษุก็พอเข้าใจกันได้ ส่วนฆราวาสทั่ว ๆ ไปนั้นอาตมาก็ไม่แน่ใจ จึงขอให้อาจารย์คึกฤทธิ์ได้อภิปรายอีกครั้งหนึ่งก่อน

คึกฤทธิ์ – ถ้าไปอยู่ที่กุฏิท้ายวัดก็คงได้อย่างใต้เท้าว่าไม่ขัดข้องอะไร ตั้งแต่ฟัง ๆ ใต้เท้ามา ก็เห็นว่าใต้เท้าแสดงสัจธรรมที่กว้างขวางอย่างกับพระมหาสมุทร พูดถึงความมุ่งหมายของการพ้นทุกข์ คือการไม่ยึดมั่นถือมั่น การตัดอุปาทานให้พ้นไป เป็นความจริงที่ไม่มีใครปฏิเสธได้ แต่พอมาถึงตอนที่ว่า "ทำงานด้วยจิตว่าง ทำงานเพื่อความว่าง กินอาหารของความว่าง อยู่ด้วยความว่าง" ตอนนี้ฟังเหมือนอย่างว่าใต้เท้าพยายามเทน้ำในมหาสมุทรลงไปใส่ขันใบเล็ก ๆ มันใส่ไม่ลง มันล้นไปหมด สัจธรรมที่ใต้เท้าประกาศนั้นมันเป็นเรื่องกว้างขวางใหญ่โตเหลือเกิน มันเป็นสภาพของจิตของพระอรหันต์ ชาวบ้านสามัญเขาทำมาหากินกันตามปกติ จะนำธรรมะที่ใหญ่โตนั้นใส่ลงไปในถ้วยแก้วใบเล็กเท่านี้ ใส่ไปเท่าไรมันก็ไม่ลง คือถ้ายังทำงานอยู่แล้วจิตมันว่างไม่ได้ กระผมยังถือว่าอย่างนี้ ที่ใต้เท้ากล่าวในตอนท้าย ใต้เท้าเองก็ยอมรับว่าถ้าบวชเป็นพระก็พูดกันง่ายในเรื่องเหล่านี้ ฉะนั้น ที่โบราณ

เขาว่า ถ้าฆราวาสได้บรรลุเป็นพระอรหันต์แล้วไม่บวชก็จะต้องตายภายในเจ็ดวันนั้น กระผมเชื่อ แต่ถ้าพระภิกษุสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ท่านอยู่ไปได้ไม่เป็นอะไร กระผมเชื่อ เพราะภาวะของพระภิกษุสะดวกที่จะปฏิบัติธรรมอย่างนี้ ถ้าฆราวาสจะเอามาปฏิบัติ กระผมเห็นว่ายังขัดข้องเหลือเกิน ไม่ใช่หมายความว่า ธรรมะนั้นผิดเชื่อถือไม่ได้ แต่ตรงกันข้าม กระผมเห็นว่าถูกที่สุด ปัญหาอยู่ที่ว่าคนที่อยู่ในฆราวาสวิสัย จะพึงปฏิบัติแค่ไหน ที่ใต้เท้ากล่าวมานั้นเป็นกิจกรรมของพระอรหันต์ของพระพุทธเจ้า ทีนี้ของที่ฆราวาสควรจะทำนั้นถ้าจะให้เหมือนกันกระผมเห็นว่าจะไปไม่ไหว คือประการแรก การที่จะทำงานด้วยจิตว่างจากความเห็นแก่ตัวนั้น กระผมยังนึกไม่ออกว่าจะทำอย่างไร คือถ้าทำงานแล้วไม่ถือว่างานนั้นเป็นงาน ไม่ถือว่าตัวเราเป็นผู้รับประโยชน์ของงาน หรือไม่ถือว่าผู้อื่นเป็นผู้ได้รับประโยชน์ของงาน ไม่ถือว่าชาติบ้านเมืองเป็นผู้ได้รับประโยชน์ของงานแล้ว ก็ไม่ทราบว่าจะทำไปทำไมเหมือนกัน เราควรจะคิดทำลายมันเสียด้วยซ้ำ จะไปทำมันทำไม ? ถ้าจิตว่างจากความเห็นแก่ตัวแล้วคนก็ไม่ทำงาน ถ้ากระผมทำตัวให้ปราศจากอุปาทานได้จริงแล้ว ก็จะไปขอบรรพชากับใต้เท้า ไม่มานั่งทำงานให้มันเสียเวลาอยู่หรอกครับ ทีนี้เพราะมันยังไปไม่ไหวจึงได้มานั่งเป็นฆราวาส ยังตัดอุปาทานไม่หมด การทำงานมันเป็นสภาพของการยึดมั่น ถ้าใครยังละอุปาทานไม่ถึงขนาด ก็ยังต้องทำงานกันต่อไป มันเป็นส่วนหนึ่งของทุกข์ ถ้าจะให้ทำงานด้วยจิตว่าง กระผมก็ยังมองไม่เห็นทาง นี่ผมอาจจะใจคอคับแคบหรือดวงตายังไม่เห็นธรรม คือยังนึกไม่ออกจริง ๆ ส่วนเรื่องสติสัมปชัญญะหรือสติปัญญาก็ดี กระผมนึกว่าสตินั้นก็หมายเพียงการระลึกได้ว่าของทุกอย่างไม่ใช่ตัวใช่ตน จับอะไรขึ้นมาก็เป็นอนิจจังทุกขังอนัตตา ไม่ใช่ของผมทั้งนั้น ถ้ามีสติอย่างนั้นแล้วก็ทำงานไม่ได้อีก นึกจะไปค้าไปขายอะไรก็ไม่อยากไป

นอนดีกว่า กระผมกราบเรียนด้วยความเคารพจริง ๆ กระผมมันยังไม่เข้าใจ แล้วก็อยากเข้าใจ แต่มันนึกอยู่อย่างนี้ แต่ถ้าใต้เท้าบอกว่า ทั้งหมดนี้ต้องการจะพ้นทุกข์ ต้องการจะทำให้จิตว่างเพื่อบวชต่อไปแล้ว กระผมเชื่อ แต่ถ้าใต้เท้าสอนอย่างนี้ เสร็จแล้วว่า "ให้เอ็งกลับบ้านไปทำงานและจิตต้องว่างนะลูกนะ" กระผมทำไม่ได้ นี่แหละครับเป็นการพูดของฆราวาสกับพระ มันเป็นคนละโลกกันอย่างนี้ กระผมก็อยากขอประทานกราบเรียนถามความรู้ต่อไปว่า จะให้ทำอย่างไรกันแน่

พุทธทาส – อาตมายังสงสัยอยู่นิดหนึ่ง ขอถามว่า ถ้าสมมุติว่าเราเทน้ำทั้งมหาสมุทรลงไปในถังใบเล็ก ๆ นี้ มันล้นได้ แต่ที่มันเหลืออยู่ในถังนั้นน่ะ มันเป็นน้ำอย่างเดียวกับที่ล้นไปหรือเปล่า ?

คึกฤทธิ์ – เป็นน้ำอย่างเดียวกันครับ แต่ผลมันไม่เหมือนกัน ปริมาณมันไม่เหมือนกัน ถ้าใครฟังเรื่องนี้ไปแล้ว อย่างดีจริงๆ ไอ้ที่ "จิตว่าง" อย่างที่ใต้เท้าพูดนั้น มันก็ไม่ใช่จิตว่าง มันยังเป็นอุปาทานนั่นเอง แต่มันว่างจากกิเลสนิดหน่อยเท่านั้น พูดในภาษาตรรกวิทยามันไม่เข้า ผลมีได้ทางปฏิบัตินั้นผมรับ ถ้าเช่นนั้นไม่ต้องเทศน์เรื่องนี้ก็ได้ เทศน์เรื่องการทำบุญสุนทานกัน จนในที่สุดแม้แต่สอนกันง่าย ๆ ว่าทำบุญแล้วได้ขึ้นสวรรค์นี่ก็ได้ เป็นการให้ทำดีเหมือนกัน มานั่งพูดให้มันวกวนนอกลู่นอกทางไปทำไม นี่ไม่ใช่แปลว่าใต้เท้านอกลู่นอกทาง คือการเทศน์ให้คนทำดีอย่างธรรมดาสามัญเขาก็มีอยู่

พุทธทาส – เดี๋ยวนี้อาตมาจับได้แล้ว ที่ว่าให้ "ทำงานด้วยจิตว่าง" อย่าให้เจือด้วยความรู้สึกว่าตัวเราหรือของเรานั้น หมายความว่า ในขณะที่ทำนั้นต้องมีจิตว่างไม่เห็นแก่ตัว ส่วนสติปัญญาความรู้สึกผิดชอบด้วยดี ว่าเรามี

ประเทศชาติศาสนา เรามีหน้าที่ที่จะต้องทำต่อประเทศชาติศาสนา ทำงานเพื่อหน้าที่นั้น มันมีแล้ว มีก่อนแต่ลงมือทำ ซึ่งจะเรียกว่าเป็นอุปาทานในฝ่ายดีก็ได้ แล้วอุปาทานในฝ่ายดีนี้ไม่ได้ถูกตำหนิติเตียนโดยส่วนเดียว ยอมให้ทุกคนมีอุปาทานในฝ่ายดี เป็นทุนสำรองไปเรื่อย ๆ แต่ให้พยายามสูงขึ้นๆ พอถึงที่สุดของฝ่ายดี มันก็เข้าเรื่องเหนือดี หรือ "ความว่าง" (สุญญตา) นี้เอง วิธีปฏิบัติเฉพาะหน้าก็มีอยู่ว่า ในขณะที่ลงมือทำแท้ ๆ นั้น อย่าได้มีจิตวุ่นมีความรู้สึกตั้งแต่แรกว่าอะไร ควรจะทำและจะทำอย่างไร เท่าไร เพียงไหนนี้มีได้ คิดนึกได้ แต่ก็ด้วยสติปัญญาอีกนั่นแหละ อย่าได้คิดด้วยจิตที่หมกมุ่นอยู่ด้วยความรู้สึกเห็นแก่ตัวจัด หรือว่าเป็นตัวเราหรือของเรา เพราะมันจะมากไปบ้างน้อยไปบ้าง ผิดความจริงไปหมด ที่ทำด้วยสติปัญญาบริสุทธิ์ว่างจากความรู้สึกว่ามีตัวเราของเรานี้ ก็คิดได้ว่าเราจะทำงานอย่างใด เรามีฐานะอย่างนี้ มีสภาวะอย่างนี้ จะต้องทำอะไรเป็นประจำวัน มีอาชีพอย่างไร มีประโยชน์ส่วนรวมอย่างไร นี้คิดไปได้ แต่ก็ยังกล่าวได้ว่ายังมีจิตว่างอยู่เหมือนกัน ความสำคัญอยู่ที่ว่าขณะที่ลงมือทำ ก็ให้เหลือแต่สติปัญญาและสติสัมปชัญญะอย่างที่กล่าว สติในพระพุทธศาสนาหมายถึงสติปัฏฐาน คุมความรู้สึกไว้เสมออย่าเผลอตัว มีสติอยู่เสมอว่าไม่มีอะไรเป็นตัวตนหรือของตนแล้วทำงานโดยสตินั้น ในขณะนั้นจิตจะเฉลียวฉลาดที่สุด ว่องไวที่สุด อาตมาจึงว่าน่าจะลองไปคิดพิจารณาดู และลองพยายามทำดู ให้การพยายามนั้นแหละเป็นเครื่องวัดตัดสินว่า จะทำได้หรือไม่ได้เพียงใด เพราะว่าบางทีอาจจะได้ของวิเศษที่สุดจากปริมาณที่น้อยที่สุด เหมือนกับน้ำที่ขังอยู่ในถังใบเล็ก ๆ ที่เราเทให้ทั้งมหาสมุทรก็ได้ อาตมามีความมุ่งหมายอย่างนี้ จึงขอฝากไว้ให้คิดต่อไปด้วย อาจจะเข้าใจไม่ได้ในวันนี้ แต่ก็อาจจะเข้าใจได้ในวันหน้า หลักธรรมะส่วนลึกนี้ เราต้องมีความมุ่งหมายว่าผู้ศึกษาค้นคว้ากัน

วันนี้ ก็เพื่อความเข้าใจในห้าปีหรือสิบปีข้างหน้าซึ่งจะได้โดยแน่นอน แต่ถ้าเรายังรอไว้ไม่เอามาพูดกัน มันก็ต้องรอไปอีก ๑๐ ปีจึงจะได้ลงมือ แล้วก็ต้องรอไปอีกสิบปีจึงจะเข้าใจได้ คือขอให้กล้าเอาธรรมะที่เข้าใจไม่ได้เวลานี้ไปขบไปคิด เพื่อประโยชน์แก่ความเข้าใจในห้าปีหรือสิบปีข้างหน้า แล้วเรื่อง "จิตว่าง" หรือเรื่องทำงานด้วยจิตว่างนี้ ก็รวมอยู่ในพวกนี้ด้วย นี้เรียกว่าอาตมาพยายามที่จะบอกกล่าวท่านทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลายควรจะเข้าใจธรรมะในลักษณะอย่างนี้ เพื่อประหยัดเวลาหรือเพื่อให้ผลทันตาเห็น เพราะเรามีหัวข้อว่า "ควรเข้าใจธรรมะอย่างไร" อาตมาเสนอว่าควรจะเข้าใจธรรมะอย่างนี้ที่อาจารย์คึกฤทธิ์พูดนี้ก็มีเหตุผล ควรที่จะเอาไปคิดไปนึกปรับปรุงแล้วสะสาง ให้เข้ารูปจนพอที่จะได้รับประโยชน์ แม้ในปริมาตรเท่ากับน้ำถังเดียวจากมหาสมุทร ก็ขออย่าได้ท้อถอย จงพยายามศึกษาคำว่า "ว่าง" หรือ "จิตว่าง" (สุญญตา) ซึ่งเป็นหลักสำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนานี้ ให้เข้าใจกันให้จงได้ เพราะพระพุทธเจ้าท่านได้ถือว่า **นิพพานนี้คือความว่างอย่างยิ่ง ว่างอย่างยิ่งคือนิพพาน หมดความรู้สึกว่าตัวตนถึงที่สุดได้เมื่อไรก็คือนิพพาน** สิ่งสูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้จึงอยู่ที่ตรงนี้ เราจึงมุ่งหมายไว้ว่าเป็นของที่จะมาถึงในวันข้างหน้าสักวันหนึ่ง และขอร้องให้เราเข้าใจธรรมะในลักษณะอย่างนี้เถิด อย่าได้เข้าใจว่าเพื่อจะเป็นพระอรหันต์ เพื่อจะดีจะเด่นอย่างนั้นอย่างนี้ ด้วยการศึกษาหรือปฏิบัติธรรมะ เพราะอย่างนั้นมันเพิ่มอุปาทาน แต่ถ้าเราเข้าใจว่าเพื่อจะให้เบาไปบางไปหมดไปจากความเห็นแก่ตัวจัด จากความยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวตนหรือของตนแล้ว นี้เป็นการถูกต้อง ขอให้เจริญงอกงามไปในลักษณะอย่างนี้ คำว่า "ความว่าง" นี้มันมีความหมายเฉพาะ ขอย้ำแล้วย้ำอีกว่า "นิพพานคือความว่างอย่างยิ่ง" นี้มันมีความหมายเฉพาะ หรือพระพุทธภาษิตที่สำคัญอีกข้อหนึ่งที่ว่า "ให้ดูโลกทั้งหมดนี้

โดยความเป็นของว่างอยู่เสมอ ๆ เถิด" ก็หมายความอย่างนี้ ว่าโลกที่จริงนั้น มันว่าง แต่เราไม่เห็นเป็นว่าง ฉะนั้น ขอให้พยายามจนได้เห็นจริงว่ามันว่างอยู่ นี้จะนำไปสู่ภาวะสูงสุดที่พึงปรารถนา คำกล่าวที่ใช้บัญญัติพูดกันนี้ มันมีความหมายพิเศษของมันเอง พอมาผิดยุคผิดสมัยกันก็เข้าใจยาก อาตมาจึงได้พยายามอย่างยิ่งที่จะใช้ภาษาไทยปัจจุบัน หรือภาษาไทยง่าย ๆ ฉะนั้น อย่าได้ยึดมั่นติดมั่นในคำนั้นในคำนี้นัก หรือว่าอาจารย์คึกฤทธิ์เห็นว่า ควรจะมีข้อแม้อย่างไรหรือควรอภิปรายอย่างไร ก็ขอให้กรุณาอีกครั้ง จะได้จบธรรมสากัจฉา

คึกฤทธิ์ – กระผมเข้าใจตามที่ท่านได้อธิบายมา คนที่ "ว่าง" อย่างพระอรหันต์แล้วไม่ได้ใช้ชีวิตอย่างกระผม ไม่ได้ใช้ชีวิตอย่างคนส่วนมากที่นั่งอยู่ที่นี่ ใช้ชีวิตอย่างใต้เท้า นุ่งห่มด้วยผ้าสามผืน สละหมู่ สละคณะออกไปอยู่ต่างหากตามลำพัง แล้วก็ถือศีล ๒๒๗ ข้อเป็นปกติ ไม่เดือดร้อนในการถือนั้น ไม่ใช่ใครบังคับให้ถือ มันถือไปเอง อย่างนี้เรียกว่า "ว่าง" ถ้าจะให้คนอย่างกระผมไปทำงานด้วย "จิตว่าง" กระผมยังมองไม่เห็น เพราะลักษณะของงานมันขัดต่อการมีจิตว่าง ภาวะของผมมันว่างไม่ได้ ถ้าว่างไปแล้วมันก็ไม่เป็นกระผม ถ้าท่านบอกว่าให้กระผมไปบวชแล้วมันจะว่างกระผมเชื่อ กระผมก็ไม่ยึดอะไรทั้งนั้น แต่การทำงานด้วยจิตว่างนั้น กระผมก็อยากจะเรียนถามเหมือนกันว่า ท่านหมายความว่ายังไง ถ้าท่านบอกว่าทำงานด้วยจิตว่างแล้ว งานทางโลกนั้นจะดี กระผมไม่เชื่อ อย่างว่าเป็นทหารไปรบกับเขา แล้วรบด้วยจิตว่าง ยิงปืนด้วยจิตว่าง แล้วมันจะเป็นทหารที่ดีพูดอย่างไร ๆ กระผมก็ไม่เชื่อ แต่ถ้าใต้เท้าบอกว่าทำงานอยู่ในโลกก็อยู่ในโลกเถิด ถ้าทำงานด้วยจิตว่างอย่ายึดมั่นอะไรแล้ว งานจะดีไม่ดี ถึงจะเกิดผลร้ายเราก็ไม่เป็นทุกข์ ถ้าอย่างนั้นกระผมเชื่อ ที่ท่านพูดมาว่าจิตว่างแล้วงาน

จะประเสริฐ การงานจะรุ่งเรืองอย่างนั้นกระผมไม่เชื่อ เพราะงานของโลกมันขัดกันกับเรื่องจิตว่างหรือเรื่องการพ้นทุกข์ ความสุขของโลกมันก็เป็นความทุกข์ในทางธรรม ความสำเร็จของงานเขาหมายความในทางโลก ถ้า "จิตว่าง" จะนำความสำเร็จทางธรรมนั้นก็ถูก แต่จะเอาพร้อมกันทั้งสองอย่างนั้นไม่ได้ สำเร็จทางธรรมด้วยจิตว่างก็ต้องเสียทางโลก ไม่อย่างนั้นคนจะไปบวชกันทำไม

พุทธทาส – หมายความว่าฆราวาสนี้จะไม่พยายามทำให้ "จิตว่าง" อย่างนั้นรึ ?

คึกฤทธิ์ – ทำได้ คือว่างจากกิเลส กระผมเชื่อ

พุทธทาส – ฆราวาสควรจะพยายามหรือไม่ ?

คึกฤทธิ์ – เรื่องไม่ควรยึดมั่นถือมั่นนั้น กระผมเชื่อ คือว่าฆราวาสควรจะศึกษาธรรมะของพระพุทธเจ้า ให้รู้ว่าธรรมะนั้นคืออะไร แต่ขณะเดียวกันก็ควรจะรู้ด้วยว่า แม้ในขณะที่ทำไป ถ้ามันจำเป็นต้องยึดมันก็ต้องยึด เพราะเรายังเป็นฆราวาส ถ้าปล่อยหมดก็อย่าเป็นฆราวาส

พุทธทาส – อาตมาต้องการให้ฆราวาสทำงานด้วยความมีทุกข์น้อยและมีผลสำเร็จเต็ม จะมีวิธีอย่างไร จะทำด้วยจิตว่างหรือจิตวุ่นดี ?

คึกฤทธิ์ – กระผมเห็นว่า จะเอาผลสำเร็จทางโลกแล้ว มันก็ต้องซื้อผลสำเร็จนั้นด้วยความทุกข์ จะเอาทั้งสองอย่างไม่ได้หรอก จะเอาเนยไปทาขนมปังสองหน้าไม่ได้ ไม่มีใครเขาใส่บาตรอย่างนั้น กระผมขอสอนพระสักวันเถิดครับ ไม่มีทางทำได้ แต่ถ้าเผื่อว่าจะให้สิ้นทุกข์โดยสิ้นเชิงแล้วให้ว่างจริงโดยไม่มีทุกข์แล้ว ต้องสละความสำเร็จทางโลก เลิกกันอย่างนั้นกระผมเชื่อ เมื่อเป็นฆราวาสมันก็ต้องสุขบ้างทุกข์บ้าง มันไม่ว่าง

พุทธทาส – แล้วจะมีวิธีทำให้ทุกข์น้อยลงได้อย่างไร ?

คึกฤทธิ์ – ก็อย่างที่กระผมพูดอยู่นี้แหละครับ คือทุกอย่างมันไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนหรือของตัวของตน แต่ในขณะที่ทำงานนั้นมันต้องนึกถึงงาน มันไม่ "ว่าง" หรอก มันก็นึกว่าทำเพื่อตัวอยู่อย่างนั้นเองแหละ แต่ถ้ามันเกิดผิดพลาดเสียหายขึ้นมาแล้ว ตอนนี้แหละ ธรรมะของใต้เท้านำเข้ามาช่วยได้ ถือว่ามันไม่ใช่ตัวใช่ตนอะไรของเรา มันเสียไปแล้ว อย่างนี้มันก็พอนึกได้ มันพอปลอบใจได้เหมือนกัน

พุทธทาส – ข้อวิวาทะของเราอยู่ที่ตรงนี้ อาตมาขอยืนยันว่า แม้เป็นฆราวาส ทำงานอย่างฆราวาส ก็ต้องพยายามเอาชนะต่อความทุกข์ในการงานนั้นให้ได้มากยิ่งขึ้น ๆ โดยอุบายวิธีที่เอาหลักของพระพุทธศาสนา (สุญญตา) คือทำจิตให้ว่างจากอุปาทานนี้ มาใช้ให้ถูกตามสัดตามส่วนแล้วให้ลืมความเป็นฆราวาสหรือบรรพชิตเสียชั่วคราว มีปัญหาเฉพาะหน้าอยู่ว่าในจิตใจกำลังเป็นอยู่อย่างไร ถ้าเป็นทุกข์ ก็จะแก้มันให้ตรงจุดตามหลักที่ว่าสิ่งทั้งปวงเกิดมาแต่เหตุ แล้วมันก็จะค่อยเป็นพระอยู่ในบ้านในเรือนนั้นเองมากขึ้น ๆ จนถึงขนาดที่ทนไม่ไหว ต้องออกไปบวช

คึกฤทธิ์ – ถ้าอย่างนั้น กระผมเชื่อครับ ฟังแต่แรกคล้าย ๆ กับว่าใต้เท้าจะให้เป็นพระอยู่ในเรือนแล้วไม่ต้องบวชทีหลัง ถ้าค่อย ๆ อบรมไป ๆ ทำให้ "ความว่าง" เกิดมากขึ้น ๆ กระผมเชื่อ – – – –

พุทธทาส – อาตมาบอกว่า ให้พยายามทุกอย่างให้เข้าใกล้ "ความว่าง" นี้มากขึ้น ๆ แม้แต่ในการทำงาน การกินอาหาร ในการมีลมหายใจอยู่ให้ใช้อุบายที่ประณีตแยบคายที่ให้เข้าใกล้ความว่างนี้มากขึ้น ๆ แม้แต่ในเพศฆารวาส ความเห็นของเราแตกต่างกันนิดเดียวเท่านั้น

คึกฤทธิ์ – มันแตกต่างกันแยะครับ คือถ้ายิ่ง "ว่าง" มากขึ้น ความสำเร็จทางโลกมันต้องน้อยลงทุกที ๆ

พุทธทาส – ถ้าอย่างนั้นมันก็ไม่ใช่ "ความว่าง" (สุญญตา) ตามความหมายของพระพุทธเจ้าที่ทรงสอนพวกฆราวาสไว้

คึกฤทธิ์ – เป็นมหาเศรษฐีด้วย เป็นสัตบุรุษด้วย อย่างนี้ไม่สำเร็จหรอกครับ เป็นมหาเศรษฐีนี้ทุกข์มาก และ "ว่าง" ไม่ได้

พุทธทาส – เป็นมหาเศรษฐีที่เป็นพระอริยบุคคลอย่างนี้จะมีได้ไหม?

คึกฤทธิ์ – ถ้าได้รับมรดกมา เป็นพระอริยบุคคลได้ แต่ถ้าหาเอาเองอย่างนี้เป็นพระอริยบุคคลไม่ได้ เพราะถ้าเป็นพระอริยบุคคล ก็ไม่คิดเป็นเศรษฐีเสียแล้ว

พุทธทาส – เป็นพระอริยบุคคลชั้นหนึ่งชั้นใดแล้ว จะเป็นเศรษฐีด้วย อย่างนี้ไม่ได้หรือ?

คึกฤทธิ์ – กระผมไม่เชื่อครับ ไม่ต้องเป็นพระอริยบุคคลหรอกครับ **คนขนาดว่างนิด ๆ หน่อย ๆ อย่างกระผม** เห็นว่าสมบัติไม่เที่ยง เงินก็ไม่เที่ยง อะไรมันก็ไม่เที่ยง มันไม่ใช่ตัวใช่ตน กระผมก็ยังไม่เป็นเศรษฐีทุกวันนี้ผมก็หากินพอใช้ ความจริงแล้วกระผมมีหลักการของกระผมว่ากระผมไม่หากินล่วงหน้า ผมอยากได้อะไรผมก็ไปหาเงินมาซื้อ ซื้อแล้วเลิกกัน กระผมไม่หาต่อ ถึงได้มีเวลาว่างมานั่งคุยกับท่านได้ ถ้าตั้งหน้าตั้งตาจะหาเงินอย่างเดียว เพราะอยากเป็นเศรษฐีแล้ว วันนี้ผมไม่มา ผมไม่ว่าง

พุทธทาส – คนที่เป็นเศรษฐีแล้ว รู้สึกมีเพียงพอ จะไปสนใจธรรมะเรื่องของ "ความว่าง" (สุญญตา) นี้ได้ไหม?

คึกฤทธิ์ – ถ้าอ้างว่าสนใจละก็ได้ แต่ใครลองไปแตะเงินเข้าซิครับ เกิดไม่ว่างขึ้นเชียว กระผมไม่เชื่อหรอกครับ

พุทธทาส – ข้อขัดแย้งข้อนี้ต้องขอฝากเอาไว้ให้ท่านทั้งหลายช่วยไปพิจารณาดูด้วยความคิดที่เป็นอิสระของตนเอง อาตมายังขอยืนยันอยู่ในหลักเกี่ยวกับดำรงสติให้มีความรู้สึกเป็น "จิตว่าง" อยู่เสมอนี้ ขอให้นำไปใช้ในทุกกรณี ทุกชั้น ทุกวัย และทุกเพศ เท่าที่สามารถที่จะทำได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขณะที่ลงมือทำงานรายใดแล้ว มีความทุกข์เกิดขึ้น ก็ขอให้ใช้ในในกรณีนั้นอย่างยิ่ง ข้อขัดแย้งกันที่เกี่ยวกับความคิดเห็นหรือกาลเวลานี้ไม่สำคัญ โดยเนื้อหาอาจารย์คึกฤทธิ์ก็ยอมรับว่า อุปาทานนี้เป็นสิ่งที่ต้องทำลายต้องละในที่สุด เพราะเป็นหลักของพระพุทธศาสนา อาตมาก็ย้ำและยืนยันว่าเราควรเข้าใจธรรมะในลักษณะนี้ คือทำลายความเห็นแก่ตัวจัดนี้เรื่อยไป ๆ ให้เบาบางหรือหมดถ้าทำถูกวิธี แล้วจะสบายเย็นอกเย็นใจ ทำการงานก็สนุกสนานไม่รู้สึกว่าเป็นการทนทรมาน แล้วก็เป็นการก้าวหน้าในทางธรรมะพร้อมกันไปในตัว อาตมาขอยืนยันและขอร้องให้เข้าใจธรรมะในลักษณะอย่างนี้ และขอให้อาจารย์คึกฤทธิ์กล่าวทรรศนะส่วนตัวอีกครั้งหนึ่ง

คึกฤทธิ์ – กระผมอยากจะสรุปนิดเดียวว่า ความจริงที่ท่านเจ้าคุณพุทธทาสได้กรุณากล่าวธรรมะมานั้น กระผมเห็นด้วยทุกประการ ไม่มีความเห็นขัดแย้งเลย แล้วท่านก็ได้พูดความจริงที่สุด เรื่องตัณหาอุปาทานเป็นเหตุแห่งความทุกข์ทั้งหลายทั้งปวงนั้น ก็เป็นความจริงซึ่งไม่มีใครจะปฏิเสธได้ความจริงซึ่งพิสูจน์ให้เห็นได้ และยิ่งตัดตัณหาอุปาทานลงไปได้มากเท่าไรก็เท่ากับตัดความทุกข์ออกจากตัวได้มากเท่านั้น นี่เป็นหลักธรรมะบริสุทธิ์ซึ่งเป็นความจริงที่ไม่มีวันเปลี่ยนแปลงและเป็นความจริงที่ควรส่งเสริม ควรเข้าใจเป็นอย่างยิ่ง ควรเผยแพร่เป็นอย่างยิ่ง ที่กราบเรียนท่านไปก็อยากให้

ท่านเข้าใจอย่างที่ผู้ฟังทั้งหลายเข้าใจ ว่าในการปฏิบัติธรรมะนั้นมันมีปัญหา มันเป็นเรื่องของการเสียสละ "โลก" ซึ่งกระผมหมายความถึงความวุ่นวายอลเวงต่าง ๆ "ธรรม" หมายถึงความบริสุทธิ์สะอาดต่าง ๆ มันเป็นของขัดกันอยู่ในตัว เราอยู่ในโลก เราก็ได้แต่ยึดธรรมะเป็นที่พึ่ง ความบริสุทธิ์สะอาดเป็นที่พึ่ง ความรู้ว่าตัณหาอุปาทานเป็นเหตุแห่งทุกข์นั้น เป็นเรื่องที่เราจะต้องนึกไว้เป็นประจำใจ แต่ขณะเดียวกัน ถ้าหากเราปฏิบัติธรรมตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไปเรื่อย ๆ จนถึงที่สุดแล้ว โลกนั้นก็จะหมดความสำคัญสำหรับเราไปเอง มันไม่ใช่เป็นเรื่องที่เราอยากหรือไม่อยาก ถ้าตั้งหน้าปฏิบัติธรรมของพระพุทธเจ้าให้ถูกต้องแท้จริงแล้ว ถ้าหากว่า จะถึงพระนิพพานมันก็ถึงไปเอง ไม่ใช่เพราะเราอยากไปพระนิพพานหรือไม่อยากไปพระนิพพาน แต่ในขณะที่เราเป็นฆราวาสนั้นความยากลำบากมันมีอยู่ กระผมพูดก็เพราะอยากให้เข้าใจเท่านั้น คือมันเป็นเรื่องที่จะต้องเลือกเอา ระหว่างความสำเร็จในทางโลก ความมีตำแหน่งแห่งหน มีวาสนา มีความสะดวกสบายต่าง ๆ คนทุกวันนี้ยังเข้าใจว่าสิ่งเหล่านั้นคือความดี สิ่งเหล่านั้นคือผลของการปฏิบัติธรรม ผมยืนยันว่าไม่ใช่ การปฏิบัติธรรม หรือ **การทำใจให้ "ว่าง" นั้น มันเกิดผลดีคือการพ้นจากทุกข์** ฐานะทางโลกมันเป็นเรื่องนำมาซึ่งทุกข์ทั้งนั้น มันไม่ได้นำมาซึ่งความผาสุกอันแท้จริง นี่เป็นเรื่องที่เราควรจะต้องรู้ ถ้านึกว่าทำใจให้ "ว่าง" แล้ว ทำงานจะเป็นเศรษฐี ข้อนี้ผมไม่ขอยืนยัน แต่ถ้าว่าจะเป็นเศรษฐีในทางธรรม คือเป็นเศรษฐีก็เพราะเหตุว่าความลำบากยากแค้นของตัวเรา ไม่มากระทบใจให้วุ่นวายได้แล้ว กลายเป็นเศรษฐีอย่างนั้นผมยอมรับ ผมเชื่อ เรื่องมันเป็นอย่างนี้ ผมอยากกราบเรียนให้ท่านทราบว่า การสอนธรรมะให้แก่ชาวบ้านทุกวันนี้ อย่าเผลอนะครับ เขาแปลผิดเอาง่าย ๆ อย่างที่ใต้เท้าว่าทำใจให้ "ว่าง" งานจะสำเร็จด้วยดีนั้น

เขาเข้าใจทันทีว่าถ้าทำให้ว่างแล้ว เงินล้านเงินแสนจะเข้ามา คนทุกวันนี้หายใจเป็นเงินอยู่ตลอดเวลา นี่เป็นอุปสรรคของการประกาศธรรมและเผยแพร่ธรรมอีกอย่างหนึ่งที่ผมอยากจะกราบเรียนไว้ ฉะนั้น ว่าโดยทั่วไปแล้ว ผมไม่ได้มีความเห็นแตกต่างเลย และก็ได้ฟังธรรมที่ท่านได้อธิบายมาด้วยความจับใจเป็นอย่างยิ่ง อย่างลึกซึ้งและด้วยความเข้าใจ แต่ที่ได้ตั้งแง่ข้อสังเกตต่าง ๆ ก็ด้วยวัตถุประสงค์บางประการ ข้อแรกคือ อยากจะให้ท่านอธิบายกระจายความออกไปอีก หรือมิฉะนั้นก็อยากจะแสดงสภาพความเป็นจริงทางด้านฆราวาส ทางด้านกิเลสตัณหา ทางด้านจิตใจของคน ที่มันเป็นอยู่ทุกวันนี้ ให้ท่านได้ทราบและให้ผู้ฟังได้ทราบ และถ้าหากว่าจะมีทางแก้ไขในทางธรรมต่อไปอย่างไร ก็คงจะเป็นประโยชน์ต่อไปข้างหน้า ที่กระผมพูดมาก็เพื่อวัตถุประสงค์เท่านี้ ไม่ใช่มีความเห็นขัดแย้งหรือไม่ใช่เพราะอยากจะมาขัดคอพระให้บาปกรรมเปล่า ๆ ความจริงไม่ได้ขัดคอท่านเลย และประการสุดท้าย ผมเองก็ขอกราบเรียนด้วยความสุจริตใจว่า ผมไม่เคยยึดถือเรื่องเป็นพระอรหันต์เลย ไม่เคยนึกอยากเป็นพระอรหันต์ ไม่เคยคิดจะเป็น และไม่เคยนึกด้วยว่า การเป็นพระอรหันต์นั้นเป็นของวิเศษวิโส ที่พึงปรารถนาอะไรทั้งนั้น ไม่เคยยึดหรือมีอุปาทานในข้อนี้เลย เห็นจะสรุปได้เท่านั้นแหละครับ

พุทธทาส – ส่วนที่แปลก ๆ อาตมาจะเอาไปคิดดู ถ้ามีโอกาสจะได้พูดกันใหม่

– จบ –

พระคุณของแม่

โดย

ท. เลียงพิบูลย์

อนุโมทนา

เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ พล.ร.ต. ประสิทธิ์ ใบเงิน ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส ในวันที่ ๗ พฤษภาคม ๒๕๑๒ ท่านเจ้าภาพมีความประสงค์จะขอพิมพ์หนังสือในชุด "กฎแห่งกรรม" เพื่อแจกเป็นอนุสรณ์

ข้าพเจ้าได้อนุญาตให้จัดพิมพ์ได้ตามความประสงค์ ขอขอบคุณท่านเจ้าภาพได้ให้เกียรติอันสูงแก่หนังสือชุดนี้ หากเหตุเป็นบุญกุศลเนื่องจากความดีของหนังสือชุดนี้ ข้าพเจ้าขออธิษฐานให้ความดีทั้งหมดจงดลบันดาลให้วิญญาณของ พล.ร.ต. ประสิทธิ์ ใบเงิน จงไปสู่สุคติในสัมปรายภพตามความปรารถนาของท่านเจ้าภาพทุกประการ เทอญ.

(ท. เลียงพิบูลย์)

๕๕๒ ถนนเพชรบุรี
พระนคร

พระคุณของแม่

เมื่อหนังสือภาษาอังกฤษในชุด **"กฎแห่งกรรม"** ซึ่งข้าพเจ้าได้พิมพ์เพื่อแจกเป็นอนุสรณ์คล้ายวันเกิดของแม่อายุครบ ๘ รอบ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐ ผ่านไปไม่นานนัก ได้มีหลายท่านที่ได้อ่านคำปรารภในหน้าต้น มีทั้งภาษาไทยและอังกฤษเรื่อง **"พระคุณของแม่"** แล้วต่างก็ขอร้องให้นำเรื่องนี้เข้าในชุด **"กฎแห่งกรรม"** อย่าให้เป็นแต่คำนำแล้วก็ผ่านไป เพราะพิมพ์ไม่มากยังมีผู้ไม่ได้อ่านอีกมาก บางท่านก็จดหมายบอกมาว่าอ่านแล้วทำให้คิดถึงแม่จนน้ำตาไหล ข้าพเจ้าก็ได้แต่เพียงรับฟังไว้ยังไม่ได้คิดอะไร ต่อมาเมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๕๑๑ ในเดือนธันวาคม อาจารย์เอื้องพันธุ์ คุ้มหล้า ได้แจ้งความประสงค์ว่าอยากจะขอคัด **"พระคุณของแม่"** เพื่อเข้าชุด **"ธรรม"** พิมพ์แจกเป็นวิทยาทาน ซึ่งอาจารย์ เอื้องพันธุ์ คุ้มหล้า เคยจัดพิมพ์หนังสือธรรมะหลายเรื่องที่เกิดประโยชน์ส่วนรวมเพื่อบริจาคทั่วไปเสมอ ข้าพเจ้าขอขอบคุณที่ท่านได้ให้เกียรติแก่หนังสือชุดนี้ตลอดมา

เมื่อได้ทราบข่าวเรื่องของคนอกตัญญู ในยุคนี้มีมากมายบุตรที่ใจชั่วร้ายทั้งทำร้ายพ่อแม่ที่เลี้ยงดูมาตั้งแต่เป็นทารกจนเติบใหญ่ฆ่าฟันและยิงพ่อบังเกิดเกล้า มีสาเหตุให้เลื่อนจัดงานออกไปเท่านั้น ก็โกรธวิ่งไล่ยิงพ่อทั้ง ๆ ที่พ่อกลัวจนวิ่งหนีอย่างลนลาน แต่ที่สุดลูกทรพีก็ได้สังหารชีวิตพ่อดับจนได้ เมื่อทราบตามข่าววิทยุและหนังสือพิมพ์แล้วก็เศร้าใจ เมื่อไม่นานมานี้ ได้ยิน

ท่านอาจารย์ กิตฺติวุฑฺโฒ พูดทางวิทยุถึงเรื่องของโยมผู้หนึ่ง ขาดการมาวัดหลายเวลาเพราะถูกลูกของตัวเองแสดงความอกตัญญูฟ้องศาลเรียกร้องมรดก ซึ่งล้วนแต่เป็นเรื่องเศร้าขาดความเคารพ ขาดความกตัญญู สร้างอนันตกรรมในยุคนี้มีมากมายเพราะคนชั่วมากกว่าคนดี จนเห็นมีข่าวประจำวันเป็นเรื่องธรรมดา เมื่อมาคิดพิจารณาดูการที่หลายท่านขอร้องให้นำคำปรารภ "พระคุณของแม่" เข้าในชุด "กฎแห่งกรรม" จึงนึกว่าคงจะเกิดประโยชน์บ้างและในปี พ.ศ. ๒๕๑๒ นี้แม่ก็มีอายุครบ ๙๘ ปีแล้ว ยากที่จะหาคนสมัยนี้อายุยืนยาวร่างกายยังแข็งแรง อีก ๒ ปีก็จะครบร้อย เมื่อกลางปี พ.ศ. ๒๕๑๑ แม่ไปหัวหินพร้อมด้วย ลูก หลาน เหลน แม่ได้พยายามขึ้นไปถึงวัดบนเขาไกรลาสเพื่อนมัสการพระพุทธรูปในโบสถ์แม่มีความพอใจมาก ที่ตาของแม่ยังมองเห็นโบสถ์สวยงามได้ ครั้งหนึ่งแม่มีจิตศรัทธาอยากจะสร้างพระพุทธรูป ๓ องค์ คือ ทองคำ นาก และเงิน โดยเอาของเก่าบุบหล่อเป็นองค์พระแต่ในการหล่อพระเงินนั้นแม่ได้มีเงินเก่าแก่ เงินบาทกลมและเหรียญบาทในรัชกาลที่ ๕ เป็นจำนวนมาก พวกหลาน ๆ จะบอกว่าเงินเก่า ๆ หายากมีราคา ควรเก็บไว้แล้วให้ซื้อเนื้อเงินหล่อแทน แต่ข้าพเจ้าก็ห้ามไว้ว่าอย่าไปขัดใจคนแก่ที่มีจิตศรัทธาแน่วแน่แม้เงินเก่ามีค่าสูงก็จริง แต่เมื่อเปรียบเทียบกับความตั้งใจของแม่ค่าก็ตกผิดกันไกล ที่สุดเงินเหรียญบาทเหรียญกลมแม่ก็ได้นำไปให้ช่างหลอมออกมาเป็นองค์พระตามความประสงค์ พวกหลานๆ พากันเสียดายเงินเก่าหายาก แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าความสบายใจความศรัทธาของแม่ที่อุตส่าห์เก็บไว้นั้น บัดนี้เป็นองค์พระได้เห็นทันตามีความปลื้มปีติสุขทางใจนั้นมีค่าสูงกว่าสิ่งใด จึงอยากจะยกเรื่อง "พระคุณแม่" ขึ้นอยู่ในชุด "กฎแห่งกรรม" เพื่อจะให้อนุชนรุ่นหลังจะได้พิจารณาว่าคนเรามีความสุขความสบายใจ แล้วอายุก็ยืนยาว คนใดที่โมโหยาก โกรธยาก ไม่รับความ

ทุกข์ร้อนไม่รับกังวลใจไว้ในความรู้สึก ผู้นั้นจะมีรูปร่างผิวพรรณอ่อนกว่าอายุจริงมาก ไม่ต้องไปเสริมสวยที่ไหนมันอยู่ที่ใจเราทุกข์มากกังวลมากแก่มาก ทุกข์น้อยกังวลน้อยแก่น้อย ไม่ทุกข์ไม่กังวลใจแก่ยาก ความเศร้าหมองทุกข์กังวลใจทำให้สังขารเสื่อมโทรม ถ้าได้ใช้เวลาพิจารณาก็จะมองเห็นความจริงไม่ว่าชาติใด ภาษาใด หากจิตใจมีแต่ความเศร้าหมองมีแต่ความกังวลเป็นทุกข์ร้อนสุมอยู่ในความรู้สึก มีแต่ความหวาดกลัวทำลายสุขภาพให้เสื่อมโทรมยิ่งมีแต่ความอิจฉาริษยาไม่อยากเห็นคนอื่นดีกว่าตัว บุคคลพวกนี้เป็นผู้ฆ่าตัวเองทางอ้อมย่อมเป็นธรรมดาอยู่เองผู้นั้นจะต้องแก่เร็วเป็นโรคเส้นประสาท และอายุก็ไม่ยืนยาวถาวรผิดกับผู้ที่มีจิตใจบริสุทธิ์ ไม่มีอะไรกังวลเศร้าหมองแก่ช้าอายุยืน ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงนำมาแก้ไขเพิ่มเติมบางตอนให้เหมาะสมขอให้ท่านจงพิจารณาในเรื่อง "พระคุณของแม่" ต่อไปนี้

เนื่องในปี พ.ศ. ๒๕๑๐ (ค.ศ. ๑๙๖๗) แม่มีอายุครบ ๙๖ ปี ตามธรรมดาประเพณีของชาวไทยส่วนมาก พวกลูกหลานช่วยจัดงานการกุศลในทางพระพุทธศาสนาเป็นการแสดงถึงความกตัญญูกตเวที เราก็ได้จัดงานทำบุญเงียบ ๆ ไม่เอิกเกริกในหมู่ลูกหลาน โดยเฉพาะภายในครอบครัวไม่เหมือนบางงาน ท่านจัดเป็นงานใหญ่โตสนุกสนานเชิญแขกมากมาย หลังจากงานผ่านไปแล้วสุขภาพของผู้ใหญ่ก็ทรุดโทรมลงเพราะอายุมากการทำคุณก็กลายเป็นโทษ แต่เรามีจุดประสงค์เพียงให้แม่มีความสุขสบายทางจิตใจเป็นข้อใหญ่ ไม่อยากให้แม่ต้องเหน็ดเหนื่อยมาก ให้แม่รู้เห็นว่าลูกหลานคอยเอาใจใส่มีความเคารพนับถือด้วยความจริงใจ แม้แม่อยู่ในวัยชราก็ไม่มีใครทอดทิ้งให้ว้าเหว่ลูกหลานคอยดูแลเอาใจ เพื่อสนองบุญคุณของท่านที่ได้เลี้ยงดูปกป้องคุ้มครองเริ่มแต่เราเป็นทารกลืมตามองดูโลก ก็เลี้ยงดูอบรมสั่งสอน

ให้การศึกษาวิชาความรู้เอาใจใส่ให้ความรักใคร่เอ็นดูมาจนเติบใหญ่พ่อแม่ต้องผ่านความลำบากไม่น้อย

เช้าตรู่คล้ายวันเกิดของแม่ เช้านั้นข้าพเจ้าและลูกหลานในครอบครัวได้จัดให้แม่ได้ใส่บาตรพระสงฆ์ สามเณร ถวายอาหารคาวหวานในจำนวน ๑๐๐ รูป แม่ได้มีโอกาสใส่บาตรด้วยมือเองประมาณ ๕๐ องค์ แล้วก็ปล่อยให้ลูกหลานใส่ต่อจนครบร้อยองค์ จุดที่พระเณรออกบิณฑบาตมากที่สุดก็คือที่ตำบลเสาชิงช้า หน้าวัดสุทัศน์ ตรงหน้าที่ทำการศาลาเทศบาลนครกรุงเทพ จากนั้นพวกลูกหลานก็ช่วยกันออกเงินรวมจำนวนหนึ่งมอบให้แม่สุดแต่แม่จะนำไปทำอะไร แต่แม่บอกว่าจะขอนำเงินไปช่วยในกองการกุศลและสาธารณประโยชน์ เป็นความพอใจของแม่เองลูกหลานก็ปลื้มปิติพาแม่นำไปบริจาคด้วยตัวเองตามความประสงค์เมื่อแม่ออกปากอยากไปไหน พวกลูกหลานก็พาไปไม่มีใครขัดใจ ความสุขของแม่ก็คือความสบายใจของลูก เมื่อเห็นแม่มีความสุขสบายใจในบั้นปลายเมื่อวัยชราด้วยความเอาใจใส่ของลูกหลาน แม่ได้มีโอกาสได้เห็นพวกหลาน ๆ ต่างเติบโตได้รับการศึกษาดี บางคนก็ไปเรียนต่อต่างประเทศ บางคนก็สำเร็จจากต่างประเทศกลับมาบ้านเกิดเมืองนอน ทุกคนได้ถูกอบรมให้มีความประพฤติดี มีสัมมาอาชีวะอยู่ในศีลธรรม แม่ได้รู้ได้เห็นก็สบายใจ ในวันเกิด วันปีใหม่ วันสงกรานต์ แม่ก็อยู่ท่ามกลางห้อมล้อมของลูกหลานเหลน แม่ก็ให้ศีลให้พรทั่วหน้ากัน แต่ก็ยังห่วงลูกห่วงหลานคนโน้นคนนี้ไปตามอารมณ์คนแก่ เพราะลูกหลานมีมากมิใช่ดีหมดทุกคน บางคนก็ใช้ไม่ได้ไม่รักดี

ฉะนั้นทางพระพุทธศาสนาสอนให้เราบูชาพระคุณของพ่อแม่ มีความกตัญญูกตเวที ให้นึกถึงพระคุณท่านที่ได้เลี้ยงเรามาตั้งแต่น้อยคุ้มใหญ่ ยามเมื่อเราเด็ก ๆ ป่วยไข้ได้ยากลำบาก พ่อแม่ก็พลอยป่วยทางจิตใจห่วงใย

ลำบากกับลูก ไม่มีความสบายใจไปด้วย เพราะเป็นทุกข์เป็นห่วงเมื่อไข้หนักของลูก แม่ต้องคอยพยาบาล อดหลับอดนอน เมื่อความร้อนขึ้นสูงด้วยพิษไข้ลูกไม่ได้สติ น้ำตาพ่อแม่ไหลด้วยความรักความสงสาร นึกหวาดกลัวลูกจะต้องจากอกไปแต่ยังเยาว์ อยากจะเจ็บป่วยแทนลูกหากเจ็บแทนกันได้ พ่อแม่เป็นห่วงรักลูกจนไม่เป็นอันกินอันนอน เมื่อเห็นลูกฟื้นได้สติเพราะพิษไข้ลดความร้อนต่ำลงพ่อแม่ก็ดีอกดีใจ ความรักของพ่อแม่นั้นบริสุทธิ์สะอาดซาบซึ้งฝังลึกอยู่ในหัวใจ ยากที่จะมีผู้ใดรักลูกเท่าเทียมพ่อแม่ของตัวได้ แม่บางคนรักลูกยิ่งกว่าชีวิตของตน เคยมีตัวอย่างในอดีตมากมายมาแล้ว

ทำให้นึกถึงเมื่อครั้งข้าพเจ้ายังอยู่ในวัยเด็กได้รู้ได้เห็น เมื่อแม่ไปธุระที่ไหนเวลานาน ๆ กลางวันก็พอเล่นกับเพื่อนและพี่ ๆ น้อง ๆ เพลิน ๆ พอตกตอนเย็นแม่ยังไม่กลับทำให้จิตใจลูกว้าเหว่ คอยชะเง้อมองดูทางถนนว่าเมื่อไหร่แม่จะกลับมาสักที ที่เล็กหน่อยก็ร้องไห้คิดถึงแม่ ลูกทุกคนมีจิตใจไม่สบายอยากเห็นหน้าแม่ ในความรู้สึกของเด็ก ๆ ในสมัยนั้น เวลาเย็นเวลาค่ำเป็นเวลาที่ลูกคิดถึงแม่มากที่สุด อยากอยู่ใกล้แม่เพราะมีความอบอุ่นใจมีความสุข คอยบ่นว่าเมื่อไหร่แม่จะกลับมาบ้าน รู้สึกว่ามันนานแสนนานจิตใจลูกไม่มีความสบาย คนอื่นหมื่นแสนจะผ่านไปก็ไม่สนใจ สนใจแต่แม่บังเกิดเกล้าคนเดียว บางครั้งก็คิดถึงแม่จนตาฝาดเห็นผู้อื่นเป็นแม่ เมื่อเข้ามาใกล้ไม่ใช่แม่ลูกก็เศร้าใจ นี่เป็นความรู้สึกของเด็กสมัยข้าพเจ้ายังเล็กพอจำความได้ เมื่อเห็นรถลากมาแต่ไกลจำได้แน่ว่าแม่นั่งมาในรถ พวกลูก ๆ กระโดดโลดเต้นดีอกดีใจ พอเจ๊กลากรถวางคานลงที่หน้าบ้านแม่ลงมายังไม่ทันจะจ่ายอัฐให้ค่ารถลาก พวกลูก ๆ ก็วิ่งไปห้อมล้อมกอดหน้ากอดหลัง คนไหนเล็กหน่อยแม่ก็ยกขึ้นอุ้มไปจูบแก้มซ้ายขวาแสดงความรัก อย่างดูดดื่มซาบซึ้งบริสุทธิ์จากหัวใจแม่อันแสนรัก พอแม่ยกกระจาดเข้ามาในบ้านแล้วลูก ๆ ก็นั่งล้อมวง

แม่ก็หยิบของที่ซื้อฝากลูก ๆ ออกมา บางครั้งเป็นขนมแม่รู้ดีว่าลูกคนไหนชอบอะไร ก็ซื้อของมาฝากคนนั้น บางครั้งก็เป็นของเล่นตุ๊กตาไขลาน บางครั้งก็ซื้อตุ๊กตาชาววังตัวเล็ก ๆ นั่งท้าวแขน นุ่งผ้าลายของไทย ๆ เมื่อแม่กลับจากธุระทางสามเพ็งแม่ต้องซื้อของมาฝากลูกแล้วแม่ก็จะพูดว่า

"นี่แม่ซื้อมาฝากหนูเพราะแม่เห็นหนูชอบมาก โน่นแม่ซื้อมาฝากน้อง ๆ อย่าแย่งกัน พวกหนูคิดถึงแม่ไหมแม่คิดถึงหนูมาก" ที่โตหน่อยก็รีบไปจีบพลูเจียนหมากมาส่งให้แม่ ที่เล็กหน่อยก็เอาขันไปตักน้ำฝนมาให้แม่ดื่ม เมื่อแม่คายชานหมากออกจากปากพวกลูกก็แย่งกันแบมือขอชานหมาก แม่จะยอมให้ลูกคนโตเอาไปอม แต่แม่ไม่อยากให้ลูกกินหมากตั้งแต่เด็ก ๆ กลัวหน้าจะแก่เร็ว แล้วแม่ก็มานั่งคุยให้ลูก ๆ ฟังอย่างมีความสุข ข้าพเจ้าคิดถึงชีวิตเก่า ๆ รู้สึกมีความสุขเมื่ออยู่ใกล้พ่อแม่ บางครั้งก็น้ำตาไหลออกมาอย่างไม่รู้สึกตัว ฉะนั้น ความกตัญญูกตเวทีเคารพบูชาคุณของพ่อแม่นั้น คนสมัยก่อนไม่ต้องสั่งสอนนอกจากมนุษย์ที่มีจิตใจผิดปกติเท่านั้น เพราะกตัญญูมีความรู้สึกเกิดอยู่ในสายเลือดตั้งแต่เด็ก ๆ เพราะพ่อแม่ทำตัวอย่างที่ดีให้เห็นแต่เล็ก ๆ จนโตจนชินหูชินตาฝังเข้าไปในจิตใจจึงเป็นลูกโซ่ติดต่อกันมาแต่โบราณ

แม่เกิดในกรุงเทพ ฯ เป็นลูกคนสุดท้องของคุณตาสีและคุณยายจันทร์ มีพี่สาวเรียงกัน ๓ คน มีพี่ชายคั่นหนึ่งคนแล้วแม่เป็นคนสุดท้อง เมื่อข้าพเจ้าเกิดคุณตาสีได้จากโลกนี้ไปก่อนแล้ว คงเหลือแต่คุณยาย พี่ ๆ ของแม่อยากจะให้คุณยายไปอยู่ด้วยในวัยชราแสดงถึงความกตัญญู แต่คุณยายไม่ชอบอยู่บ้านนอก คุณยายจึงชอบมาอยู่กับแม่ซึ่งเป็นคนสุดท้องในกรุงเทพ ฯ และลุงเป็นลูกผู้ชายคนเดียวของยาย จึงไปมาระหว่างลูกชายกับลูกสาวคนสุดท้อง พวกลูก ๆ พี่ของแม่ผลัดกันนำของกินของใช้และผลไม้มาเยี่ยมคุณยายและ

แม่อยู่เสมอ แม้ภายหลังคุณยายได้จากโลกนี้ไปแล้ว พวกพี่ ๆ ของแม่ก็ไปมาหาสู่ไม่ขาดและแม่ก็พาข้าพเจ้าไปเยี่ยมป้าเยี่ยมลุงที่บ้านนอก ข้าพเจ้ายังจำได้แม่เป็นผู้ที่มีความกตัญญูกตเวที เคารพบูชาคุณยายมากยกย่องคุณยายเหมือนพระ คุณยายจันทร์เป็นคนใจบุญถือศีล ท่านใจดีกับหลาน ๆ มาก แม่ได้จัดสำรับกับข้าวให้คุณยายเป็นพิเศษ คุณยายจะได้กินข้าวปากหม้อทุกครั้ง ผลไม้ออกใหม่ ๆ เช่น ทุเรียน หรือผลไม้อื่น ๆ หรือของที่คุณยายชอบจะแพงเท่าใดแม่ก็ต้องซื้อให้คุณยายกินก่อน ส่วนพวกลูก ๆ จะต้องกินภายหลัง แม่ถือว่าคุณยายเหมือนพระที่เคารพบูชา ทุกครั้งเวลากินข้าวอิ่มแล้วคุณยายจะยกมือขึ้นจบแล้วก็พูดขึ้นว่า

"ขอให้พวกเจ้าลูกหลานทั้งหลายจงมีอายุมั่นขวัญยืนมีความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป เถิดลูก ที่เจ้าได้บริจาคข้าวเมล็ดเกลือก้อนที่ลูกได้เลี้ยงชีวิตแม่อยู่ทุกวันนี้ ได้แสดงถึงเจ้ามีความกตัญญูกตเวทีต่อแม่ เจ้าจะไม่ตกต่ำ ขอให้เจ้าจงเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นชั่วลูกหลานตลอดไป" เห็นจะเป็นด้วยเหตุนี้ แม่จึงไม่เคยทุกข์ยากลำบากตลอดมาถึงปัจจุบันนี้ ทำให้คิดว่าคุณยายคงปฏิบัติต่อคุณทวดเช่นกัน

ข้าพเจ้าเป็นเด็กแต่ข้าพเจ้าจำคำพูดของคุณยายได้ดี เพราะคุณยายพูดซ้ำ ๆ กันทุกวันทั้งเวลาเช้า เวลาเย็น หลังจากอิ่มข้าวล้างมือก่อนที่จะลุกขึ้นจากสำรับข้าพเจ้าจำได้ตลอดทั้งท่าทางกิริยาของคุณยาย บางครั้งเราก็รู้สึกน้อยใจตามภาษาเด็ก ๆ ที่ไม่เดียงสาว่า แม่รักคุณยายมากกว่าพวกเราเป็นลูก คิดอิจฉาคุณยาย เพราะของที่ซื้อมาให้คุณยาย พวกลูกจะแตะต้องไม่ได้ต้องให้คุณยายกินก่อน แม่บอกว่า "พวกลูกกินภายหลังคุณยายจะมีอายุยืนเหมือนคุณยาย" จากนั้นเราก็แย่งกันกินข้าวที่เหลือจากในชามโคมของคุณยาย บางครั้งในข้าวที่เหลือเปื้อนน้ำหมากของคุณยาย เราก็ไม่รังเกียจเพราะต้องการมีอายุยืน

คุณยายมีกิจประจำอยู่อย่างหนึ่งตลอดชีวิตของท่าน คือ ตื่นแต่ตีสี่แล้วก็เริ่มสวดมนต์และต่อด้วยชุมนุมเทวดาเสวยอายุตลอดเวลานานประมาณ ๒ ชั่วโมงกว่าจะจบ และท่านได้จากโลกนี้ไปโดยสงบ ยังจำได้ว่าตอนท่านตื่นแต่ตีสี่สวดมนต์เสร็จแล้วก็เข้าไปนอนแล้วท่านก็หลับไปไม่ตื่นมาอีกเลย เวลาท่านจากโลกนี้ไปอายุ ๑๑๐ ปีพอดี แม่ได้จัดการปลงศพคุณยายสมกับความกตัญญูกตเวที และให้ข้าพเจ้าและลูกของลุงของป้าบวชเณรหน้าไฟ ๗ วัน เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้คุณยาย นี่เป็นเรื่องของคุณยายสมัยก่อนเป็นที่น่าเศร้าใจที่วัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของชาวไทยกำลังจะสูญไปทุกที หากเราไม่ช่วยกันรักษาไว้ ขอฝากข้อคิดว่า เราทุกคนมุ่งหวังจะให้ลูกหลานเราเป็นคนดีในอนาคต เราจะต้องเป็นคนดีก่อน เพื่อให้เด็ก ๆ ได้เห็นตัวอย่างที่ดีเริ่มแต่เด็กกำลังจะพูด หัดสอนให้เด็กพูดแต่คำดี ๆ สุภาพ จงระวังผู้ใหญ่อย่าถกเถียงใช้อารมณ์ ไม่ระวังกล่าวคำหยาบคายต่อหน้าเด็กให้เด็กเห็นได้ยิน ถ้าเด็กจำเอาคำหยาบ ๆ มาพูด จงทำท่าทางให้เด็กรู้ว่าผู้ใหญ่ไม่ชอบ เมื่อเด็กโตพอเวลาจะทำบุญใส่บาตรก็ให้เด็กมีโอกาสช่วยหยิบฉวยสิ่งของใส่บาตรบ้าง เด็กก็จะภูมิใจที่สามารถทำอะไรด้วยตัวเองได้

ข้าพเจ้าเคยเห็นสมัยก่อนในงานภูเขาทองก็ดี งานวัดสามปลื้มก็ดีจะเห็นผู้ใหญ่แลกเศษสตางค์ไว้ แล้วให้เด็กเล็ก ๆ นำไปแจกแก่พวกแม่ชีด้วยมือของเด็กเองแหละนำไปวางที่ผ้าแดงที่แม่ชีปูไว้ตรงหน้า แต่ไม่ยอมให้เด็กนำไปให้ขอทานที่เป็นโรค เห็นจะเป็นเพราะกลัวจะติดเชื้อโรคเป็นการฝึกสอนจิตใจแก่เด็ก ๆ ให้รู้จักเสียสละเกิดกุศลแต่เล็ก ๆ

มาบัดนี้แม่ได้มีอายุครบ ๙๖ ปีความทรงจำยังดี และยังเคยเล่าเรื่องเก่า ๆ ให้หลานเหลนฟัง ข้าพเจ้าได้จัดพิมพ์หนังสือในชุด "กฎแห่งกรรม" เป็นภาษาอังกฤษเพื่อเป็นอนุสรณ์แจกในต่างประเทศ ซึ่งข้าพเจ้าเคยพิมพ์

แจกไปแล้วแม่มีอายุครบ ๙๐ ปี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ และต่อมาอีกครั้งหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ หนังสือชุด "กฎแห่งกรรม" ภาษาอังกฤษได้จัดพิมพ์ขึ้น ในครั้งนั้น ได้มีผู้สนใจขอมามากจนไม่มีเหลือ แต่ก็ยังมีชาวต่างประเทศ ขอมาเสมอ ฉะนั้น ข้าพเจ้าได้จัดพิมพ์ขึ้นใหม่ในครั้งนี้ ทั้งภาษาอังกฤษและ ภาษาไทย เพื่อเป็นอนุสรณ์แม่มีอายุครบ ๙๖ ปี ซึ่งเป็นการแสดงความ กตัญญูกตเวทีของเราชาวไทย ที่ได้เลี้ยงดูพ่อแม่ในวัยชราให้ท่านมีความสุข ซึ่งได้มีมาแต่โบราณซึ่งเป็นวัฒนธรรมและประเพณีที่ดีงามทำให้เป็นคนไม่เห็น แก่ตัว ทำให้ชีวิตพ่อแม่เมื่อวัยชรามีความหมายที่ลูกหลานไม่ทอดทิ้งให้ว้าเหว่ ที่ต้องเผชิญอยู่ตามยถากรรมแต่ลำพังกลับมีชีวิตชีวาที่ห้อมล้อมไปด้วยลูกหลาน ชายหญิงที่เอาอกเอาใจ คอยดูแลไม่ให้กระทบกระเทือนทางจิตใจ เอาใจใส่ ในความทุกข์สุขของผู้มีพระคุณ นี่เป็นมหากุศลอันหนึ่งที่เราสามารถจะทำ ได้และจะเป็นบารมีอันสูงส่ง ทำให้เกิดความปีติทางจิตใจที่เราได้สนองพระ คุณท่านด้วยความกตัญญูกตเวทีดีกว่าทำบุญเอาหน้า แล้วปล่อยให้พ่อแม่ได้ รับความลำบาก เมื่อเราสามารถจะเลี้ยงดูให้ท่านมีความสุขได้ หากผู้ใดทำ ให้พ่อแม่น้ำตาตกย่อมบาปหนัก ทั้งตัวก็ต้องน้ำตาตกเพราะกรรมตามสนองที่ เราทำกับพ่อแม่ ลูกก็จะทำกับเราเมื่อวัยชราเช่นกัน ขอให้ท่านผู้อยู่ในพระ-พุทธศาสนาทั้งหลายจงใช้สติปัญญาพิจารณาดูให้ถี่ถ้วน หากบิดามารดาของ ท่านหรือญาติผู้ใหญ่ครูบาอาจารย์ผู้มีพระคุณเมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่ เราจงแสดง ความกตัญญูกตเวทีบำรุงบำเรอให้ท่านมีความสุข ความสบายทั้งใจและกาย เท่าที่เราสามารถจะปฏิบัติให้ท่านได้ ก็จะเป็นการปฏิบัติตามหลักสำคัญข้อหนึ่ง ในทางพระพุทธศาสนาอย่ารอจนเมื่อท่านได้จากโลกนี้ไปแล้ว จึงทำบุญทำ ทานแผ่กุศลไปให้ท่านภายหลัง เมื่อท่านมีชีวิตอยู่ไม่ค่อยสนใจเมื่อตายแล้วจึง

คิดได้ ขอให้ปฏิบัติเมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่ท่านจะได้รับรู้ว่าความกตัญญูกตเวทีของเรา ข้าพเจ้าอยากจะใช้คำว่า "บุญสด" หากไม่ขัดหูท่านผู้อ่าน ข้าพเจ้าคิดว่า "บุญสด" นี้ได้ผลด้วยตาเห็น เพราะมีความรู้สึกทั้งผู้ให้และผู้รับ เมื่อผู้ใหญ่ได้รู้ได้เห็นลูกหลานแสดงความกตัญญูกตเวทีก็ปลาบปลื้มปิติยินดี ส่วนลูกหลานเมื่อเห็นผู้ใหญ่มีความสุขสบายทั้งกายและใจก็เกิดความปิติยินดีเช่นกัน พรใดที่ออกจากปากจากใจผู้ใหญ่ที่มีศีลสัตย์มีจิตบริสุทธิ์ ความตั้งใจเกิดพลังอำนาจจิตย่อมศักดิ์สิทธิ์ และผู้รับพรก็มีจิตใจบริสุทธิ์เกิดปิติยินดีก็จะเกิดผลเป็นสิริมงคลแก่ลูกหลานผู้มีความกตัญญูรู้ถึงพระคุณปฏิบัติท่านที่ควรแก่การเคารพบูชา รู้ถึงไหนก็มีคนยกย่องสรรเสริญในคุณความดี มีผู้อยากคบหาสมาคมเพราะมีแต่จะชักนำให้เกิดความเป็นสิริมงคลแก่ตน ผิดกับคบหาผู้ที่อกตัญญูไม่รู้พระคุณพ่อแม่ใครคบหาก็จะพบแต่ความอัปมงคล หากมีผู้รู้ประวัติแล้วจะหาผู้คบอย่างสนิทสนมได้ยากเพราะกลัวจะเป็นภัยร้ายแรง ผู้ประกอบกรรมดีย่อมจะประกอบสิ่งที่เป็นมงคล ๕ ประการ ก็จะเป็นสิริมงคลแก่ตนเอง

๑. การให้ความเคารพนับถือบิดามารดา ผู้มีพระคุณเมื่อท่านยังมีชีวิตจงทะนุบำรุงท่าน เมื่อวัยชราให้ท่านมีความสุขทั้งใจและกาย เมื่อท่านจากโลกนี้ไปแล้วก็ทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ท่านตามประเพณี

๒. ทะนุบำรุงครอบครัวมีภรรยาและบุตรเป็นต้นให้มีความสุข และให้การศึกษาแก่บุตรตามหน้าที่บิดาสามารถจะทำได้แต่อย่าหวังสิ่งตอบแทนจะเกิดทุกข์

๓. มีสัมมาอาชีวะในสิ่งที่สุจริตอยู่ในขอบเขตของกฎหมายเป็นพลเมืองดี

๔. จงถือหลักธรรมะปฏิบัติให้อยู่ในศีลธรรมที่ดีงาม หาทางที่ประกอบการกุศลเพื่อช่วยกันทะนุบำรุงรักษาพระศาสนาให้ถาวรอบรมให้บุตรหลานปฏิบัติสืบเนื่องต่อ ๆ กันไป

๕. จงมีความมั่นคงในความรักชาติและศาสนาพระมหากษัตริย์ เมื่อถึงคราวจำเป็นก็ยอมพลีชีวิตเพื่อช่วยกันป้องกันรักษาชาติไทย และพระศาสนาทั้งพระมหากษัตริย์ที่รักยิ่งให้ยั่งยืนถาวรเพื่อไว้ให้อนุชนลูกหลานรุ่นหลังรับช่วงตลอดไป

ข้าพเจ้าขอขอบคุณที่ท่านได้กรุณาอ่านเรื่องนี้ตลอดมา และคิดว่าคงจะมีสาระแก่ท่านไม่มากก็น้อย ขอให้ความเป็นมงคลอันประเสริฐจงมีแก่ทุกท่านทั่วไป.

สวัสดี



พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ท่าพระจันทร์ พระนคร นางสนิธวรรณ บุณยศิริพันธุ์ เจ้าของ ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา ๒๕๑๒